

"Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія" – це локальний університетський рецензований науковий журнал з відкритим доступом, який публікується філософським факультетом Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Україна). Журнал публікує основні результати досліджень у галузі філософії та політології, а також філософських проблем природничих, соціальних та гуманітарних наук, які проведені, насамперед, науковцями Київського національного університету імені Тараса Шевченка та його українськими та міжнародними академічними партнерами.

Для наукових працівників, практиків, викладачів, аспірантів, студентів.
Друкується 2 рази на рік.

"Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Philosophy" is a local peer-reviewed open-access academic journal published by the Faculty of Philosophy of Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine). The journal publishes the main results of research in the field of philosophy and political science, as well as philosophical problems of natural sciences, social sciences and humanities, carried out primarily by scientists of the Taras Shevchenko National University of Kyiv and its Ukrainian and international academic partners.

For researchers, practitioners, teachers and students.
Published semi-annually.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР	Анатолій Конверський, акад. НАН України, д-р філос. наук, проф., КНУ імені Тараса Шевченка (Україна) Сергій Руденко, д-р філос. наук, проф., КНУ імені Тараса Шевченка (Україна)
РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ	Олег Батрименко, д-р політ. наук, проф., КНУ імені Тараса Шевченка (Україна); Габріель Санду, д-р філос. наук, проф., Університет м. Хельсінкі (Фінляндія); Дені Дюбе, Університет Лаваля (Канада); Крістіан Сантібанез, Університет Католика де ла Сантісіма Консепсьон (Чилі); Сергій Йосипенко, д-р філос. наук, проф., Інститут філософії імені Г.С. Сковороди НАН України (Україна); Ірина Ляшенко, канд. філос. наук, доц., КНУ імені Тараса Шевченка (Україна); Наталія Мозгова, д-р філос. наук, проф., Націо- нальний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова (Україна); Томаш Мруз, д-р філос. наук, проф., Зеленогурський університет (Польща); Дмитро Неліпа, д-р політ. наук, доц., КНУ імені Тараса Шевченка (Україна); Ігор Петренко, д-р політ. наук, доц., КНУ імені Тараса Шевченка (Україна); Володимир Приходько, канд. філос. наук, доц., КНУ імені Тараса Шевченка (Україна); Роман Сапенько, д-р філос. наук, проф., Зеленогурський університет (Польща); Ярослав Соболевський, д-р філос. наук, доц., КНУ імені Тараса Шевченка (Україна); Сергій Терпищій, д-р філос. наук, проф., Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова (Україна); Вадим Титаренко, канд. філос. наук, доц., КНУ імені Тараса Шевченка (Україна); Філіп Урфаліно, Вища школа соціальних наук (Франція); Євген Харьковченко, д-р філос. наук, проф., КНУ імені Тараса Шевченка (Україна); Людмила Шашкова, д-р філос. наук, проф., КНУ імені Тараса Шевченка (Україна)
Адреса редколегії	Філософський факультет, вул. Володимирська, 60, Київ, 01601 ☎ (38044) 239 32 81 Web: https://bulletinphilosophy-knu.kyiv.ua/index.php/journal
Затверджено	Вченою радою філософського факультету 27.03.23 (протокол № 9)
Зареєстровано	Міністерством юстиції України. Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 25429–15369 ПР від 03.02.23
Засновник та видавець	Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет". Свідоцтво внесено до Державного реєстру ДК № 1103 від 31.10.02
Адреса видавця	ВПЦ "Київський університет", 6-р Тараса Шевченка, 14, м. Київ, 01601, Україна, ☎ (38044) 239 31 72, 239 32 22; факс 239 31 28

BULLETIN

OF TARAS SHEVCHENKO NATIONAL UNIVERSITY OF KYIV

ISSN 2523-4072 (Online), ISSN 2523-4064 (Print)

PHILOSOPHY

1(8)/2023

Founded in 1958

"Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Philosophy" is a local peer-reviewed open-access academic journal published by the Faculty of Philosophy of Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine). The journal publishes the main results of research in the field of philosophy and political science, as well as philosophical problems of natural sciences, social sciences and humanities, carried out primarily by scientists of the Taras Shevchenko National University of Kyiv and its Ukrainian and international academic partners.

For researchers, practitioners, teachers and students.

Published semi-annually.

"Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія" – це локальний університетський рецензований науковий журнал з відкритим доступом, який публікується філософським факультетом Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Україна). Журнал публікує основні результати досліджень у галузі філософії та політології, а також філософських проблем природничих, соціальних та гуманітарних наук, які проведені, насамперед, науковцями Київського національного університету імені Тараса Шевченка та його українськими та міжнародними академічними партнерами.

Для наукових працівників, практиків, викладачів, аспірантів, студентів.

Друкується 2 рази на рік.

CHIEF EDITOR	Anatoliy Konversky, Dr. Sci. (Philos.), Prof., Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine) Sergii Rudenko, Dr. Sci. (Philos.), Prof., Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine)
EDITORIAL BOARD	Cristián Santibáñez, Catholic University of Concepción (Chile); Danny Dubé, Université Laval (Canada); Dmytro Nelipa, Dr. Sci. (Polit.), Associate Prof., Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine); Gabriel Sandu, Dr. Sci. (Philos.), Prof., University of Helsinki (Finland); Ihor Petrenko, Dr. Sci. (Polit.), Assoc. Prof., Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine); Iryna Liashenko, PhD (Philos.), Associate Prof., Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine); Nataliia Mozgova, Dr. Sci. (Philos.), Prof., Dragomanov National Pedagogical University (Ukraine); Oleg Batrymenko, Dr. Sci. (Polit.), Prof., Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine); Roman Sapeńko, Dr. Sci. (Philos.), Prof., University of Zielona Góra (Poland); Serhii Terepyshchyi, Dr. Sci. (Philos.), Prof., Dragomanov National Pedagogical University (Ukraine); Serhii Yosypenko, Dr. Sci. (Philos.), Prof., Institute of Philosophy named after Gregory Skovoroda, National Academy of Sciences of Ukraine (Ukraine); Tomasz Mróz, Dr. Sci. (Philos.), Prof., University of Zielona Góra (Poland); Urfalino Philippe, Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales (France); Vadym Tytarenko, PhD (Philos.), Associate Prof., Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine); Volodymyr Prykhodko, PhD (Philos.), Associate Prof., Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine); Yaroslav Sobolievskyi, Dr. Sci. (Polit.), Associate Prof., Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine); Yevhen Kharkovschenko, Dr. Sci. (Philos.), Prof., Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine); Lydmyla Shashkova, Dr. Sci. (Philos.), Prof., Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine)
Editorial address	Faculty of Philosophy 60, Volodymyrska Street, Kyiv, 01601, Ukraine, ☎ (38044) 239 32 81 Web: https://bulletinphilosophy-knu.kyiv.ua/index.php/journal
Approved by	Academic Council of the Faculty of Philosophy Taras Shevchenko National University of Kyiv March 27, 2023 (Minutes № 9)
Registered by	Ministry of Justice of Ukraine. Certificate of state registration KB № 25429–15369 PR dated 03.02.23
Publisher	Taras Shevchenko National University of Kyiv, Publishing and Polygraphic Center "Kyiv University". Certificate included in the State Register DK № 1103 of 31.10.02
Address of publisher	Publishing and Polygraphic Center "Kyiv University", 14, Taras Shevchenko blvd., Kyiv, 01601, Ukraine, ☎ (38044) 239 31 72, 239 32 22; fax 239 31 28

ЗМІСТ

ФІЛОСОФІЯ

Аввад М. Про комп'ютаціоналізм: формальна інтерпретація та початкова модель	5
Бойченко М. Щодо вжитку термінів "вартості" і "цінності" в українській філософії	9
Вдовиченко Г. Філософія в УРСР другої половини ХХ ст. у оцінках західних філософів того часу: образ київської філософської школи другої половини 60-х – 80-х років ХХ століття.....	14
Калганов М. Взаємодія людини та інформаційної сфери в цифрову добу	25
Кубальський О. Реконцептуалізація суб'єкта і об'єкта наукового дослідження: суспільний контекст та системні засади	30
Приходько В. Феномен війни: точка бачення матеріалістичної феноменології	35
Соболевський Я. Основні риси історико-філософського нарративу ранньої американської філософії	40
Тасенко М. Маячення: можливості аналізу	44

CONTENTS

PHILOSOPHY

Awwad M. On Computationalism: Formal Interpretation and Initial Model.....	5
Boychenko M. Concerning the use of the terms "values" and "costs" in Ukrainian philosophy.....	9
Vdovychenko H. Soviet Ukraine philosophy of the second half of the 20 th century in the assessments of western philosophers of the time: image of the Kyiv philosophical school of the second half of the 1960s – 1980s.	14
Kalганov M. The Interaction of Humans and the Information Sphere in the Digital Age.....	25
Kubalskyi O. Reconceptualization of the subject and object of scientific research: social context and systemic principles.....	30
Prykhodko V. The phenomenon of war: materialistic phenomenology point of view	35
Sobolievskyi Ya. Main features of the historical and philosophical narrative of early American philosophy	40
Tasenko M. Delusion: possibilities for analysis	44

ON COMPUTATIONALISM: FORMAL INTERPRETATION AND INITIAL MODEL

In this article, we propose an initial formal model of computationalism based on mathematical relations between cognition and computation. More specifically, based on a set of cognitive constituents as a domain, and a set of computational implementations as a range, we define two relations of transformation over these sets. Moreover, we define the principles of implementability, describability, and phenomena correspondence, and we conjecture that full computationalism does not hold since these principles are not fulfilled. Particularly, many cognitively-tied phenomena fail to respect the describability principle which is necessary for representing a cognitive state by a computational state.

Keywords: Full/Partial computationalism; cognition; principle of implementability; principle of describability; formal computationalism; implementation transformation; phenomena transformation.

Introduction. Computationalism claims that cognitive states are computational states. This view is one among many others in the computational theory of mind. Computational processes are said to 1) explain 2) model, or 3) capture cognitive phenomena. In this work, we interpret full computationalism as if we are able to provide computable implementations to cognitive constituents.

Referring to computable implementations necessitates specifying the computability theory we are invoking, since any computational interpretation of cognition is bounded by its model of computation.

For instance, as Turing machines model does not integrate non Turing-computable functions, it would be legitimate to wonder if this model is the most adequate to adopt in this discussion, or, oppositely, there is another model more fundamental to consider. As another example, models of hypercomputation (Bringsjord & Zenzen, 2012; Franchette, 2011; Syropoulos, 2008) such as analog recurrent neural network and infinite-time Turing machine have been proposed as model of computation. Consequently, hypercomputationalism would become the position claiming that hypercomputation can capture or model cognition.

Some scholars go even further in proposing pancomputationalism that considers almost everything, including human mind, as computational. This claim is, for us, too general and ambiguous; however we here prefer uniquely focus on the relationship between cognition and computation.

Now among all these models and interpretations, computationalism could be valid or not depending on the version of computationalism we propose (e. g. weak, strong, etc.). For example, the assumption that mental states are equivalent to computational states implies a strong version of computationalism. However, it could always be possible to reject the strong computationalism view (Searle, 1984, 2008) and defend a weaker version of it that claims computation can *partially* implement cognition or some cognitive phenomena in terms of these phenomena's "byproduct".

We should also clarify the kind of activities or phenomena that have to be included in the notion of cognition in order to investigate their potentiality in being computational activities. For instance, as we generally consider perception as a cognitive process, we think we should take into consideration the likely cognitive scope that emotions can have (LeDoux & Brown, 2017). Therefore the full computationalism position needs evidence on how emotional feelings could be computational states. In addition, we can also wonder the exact place that instinct

and unconscious intuitive components could take in the cognitive system. Suppose we consider these concepts cognitive or cognitively-tied concepts that are part of cognition, act directly or indirectly, and consciously or unconsciously on cognition. To what extent can we grasp the constituents of these notions in order to satisfactorily capture them in a computational manner? In this paper, we effectively consider emotions or emotional feelings as cognitively-tied states and directly involved within the cognitive activities. We use this view, among others, in order to highlight the immense difficulties to capture all and every cognitive constituent by computational processes.

More importantly, full computationalism should require that the constituents of cognition and their phenomena are represented, and interpreted by computational manner. It is not satisfactory to claim that cognition is computational because some of its components resemble to an input-output processing. Indeed, we should require showing how every element, activity, and phenomenon of cognition corresponds to a computational element, activity, and phenomenon, as well as captured by a specific theory of computation. Any model of computationalism must be precisely defined in order to start searching for a potential correspondence between cognition and computation.

Consequently, in this article, we propose that full computationalism requires *computational correspondences* with every single cognitive constituent and phenomenon. For instance, to prove that a specific cognitive activity that deals with learning is computational, we should at least show that the cognitive functions and outcome of this learning activity as well as the involved cognitive phenomenon in the learning activity have their computational corresponding counterparts. We refer to these kinds of requirements when we try to interpret formally the notion of computationalism in section 2.

We are, nevertheless, aware of the immense difficulties of precisely and exhaustively capturing cognitive constituents and phenomena. These difficulties could, at first glance, appear almost impossible to overcome. Indeed, we think they are. Arguably, these difficulties, in turn, point to the corresponding challenges faced by the proponents of the full computationalism position.

These stringent definitional requirements characterize the full or strong view of computationalism as we will be referring to in the rest of the article. Similarly, partial or weak computationalism requires only a part of cognitive activities to be implemented by computational processes. The word *computationalism*, used alone, refers to the position of full computationalism.

Methodology. This subject is purely theoretical, and our methodology in this work is analytic-synthetic.

Results.

1. The general settings of the model

In this section, we propose an initial model of computationalism. It aims at interpreting to some extent this notion in a formal manner. As a model settings requirement, when claiming any position about computationalism, it could be beneficial to specify a frame within which this notion could be investigated. These settings can include the following precisions:

1) The meaning of computationalism which has the following form:

Computation RELATES Cognition, where:

RELATES =

[IsEquivalent|Models|Explains|Implements|...].

2) The computability model (i. e. Turing machine, biological, quantum, hypercomputational, etc.) referred to when using "computationalism". This should directly imply the meaning of computational processes and an interpretation of the computable cognitive processes.

3) The extent to which we can provide an interpretation of the constituents or the components of cognitive phenomena. It seeks identifying the elements involved in a cognitive phenomenon at the lowest possible level of interactions.

This interpretation and identification process mentioned in point 3 has probably the most significant consequence on the problem of computationalism. It directly unveils whether these cognitive components are parts of computable cognitive phenomena or not. These precisions are the most difficult to determine and the elements of this set are particularly difficult to define in a precise manner. In our opinion, the reason is due in part to the elusive appearance of some elements' types that belong to indescribable cognitive phenomena; they are constituted of so many complex, ambiguous, and ungraspable elements which escape satisfactory precision.

2. A Model of Computationalism

In this section we propose the following 7-tuple of computationalism that need to be identified.

$Computationalism(S, COGNITION, DESC, COMP, PHEN, T, R)$

a) Settings

The settings S contains the three-point model settings we just discussed; we make the following assumptions in our proposed model:

1) We understand by computationalism that *computation implements cognition* with respects to the requirements we specified in the introduction.

2) We consider the Turing machine model as the computability model.

3) We intuitively refer to a cognitive component as any element involved at any physical (biochemical, electromagnetic, etc.) or abstract level of interactions that produce a mental phenomenon.

b) The four sets: COGNITION, DESC, COMP, and PHEN

We consider COGNITION the set of any single element of cognition. That is to say any elementary cognitive component (set in the preceding point 3) that acts within the cognitive phenomena.

In this context, we can define $DESC$ (for description) as the set of all, possibly infinite, elementary cognitive descriptions (or describable components of cognition), and $COMP$ (for computation) a set of elementary computable implementations. The set $PHEN \subset 2^{COGNITION}$ (representing

the cognitive phenomena) includes any subset of COGNITION that is possible to *happen* within the cognition as either consciously or unconsciously experienced phenomenon.

Remark on the implementable, describable, and indescribable phenomena. As mentioned before, it is difficult to define an elementary cognitive description without a certain ambiguity. An elementary description could be defined as a *unitary statement that emanates from the experience of a cognitive phenomenon*. We used the word "experience" to include not only what the statement itself expresses but also what the phenomenon can reach when applying or "experiencing" what the statement says. For example, "I know what it is like to be a human", "I remember when I was 13-year old", and "I saw a blue light" could be interpreted as elementary descriptions. These three statements are indeed considered elementary descriptions written in unitary statements, but they inexpressibly designate different phenomena that are cognitively experienced but not necessarily encapsulated by these unitary statements. For example, what are the invoked cognitive experiences in knowing *what it is like to be a human*? What are and how I am collecting my memories when I was 13-year old? And finally, how did I really see a blue light? And what are the steps of interpretation that my cognition did (meaning I did) to conclude what I saw, and the repercussions I experienced in seeing it?

The challenge of identifying the experienced elements of a cognitive phenomenon can be also applied to emotional feelings. The elements of these cognitively-tied feelings seem to escape precise descriptions. Consequently, no computational implementation would be possible in capturing these cognitive elements.

Briefly, we try to point out all these cognitively-tied experiences that are not only expressed by informative written statements, but need detailed descriptions that seem going beyond any natural language or beyond any mental capacity. This view suggests three types of cognitive phenomena:

1) The describable and implementable.

2) The describable by a unitary statement but not implementable because there are not enough detailed descriptions of the phenomenon (the 3 examples given previously).

3) The indescribable (some components of the phenomenon that do not have descriptions by unitary statements; note that this last statement describes to which set these phenomena belong without describing anything about them!).

Consequently, some describable components (belong to $DESC$) are implementable but not necessarily all of them. The relation between a description and an implementation will be formally clarified in the next lines.

Now, we complete the 7-tuple announced model of computationalism by defining the relations T and R .

c) The relation T of implementation transformation

Let $x \in COGNITION$ and $y \in COMP, xTy \subseteq COGNITION \times COMP$

if and only if " y is an implementation of x ".

d) The relation R of phenomena transformation

if $p \in 2^{DESC}, q \in 2^{COMP}$, the relation $R \subseteq 2^{DESC} \times 2^{COMP}$ is defined as pRq

if and only if " p captures the cognitive phenomenon p ".

An illustrative example of the relations T and R over the discussed sets is given in Figure 1.

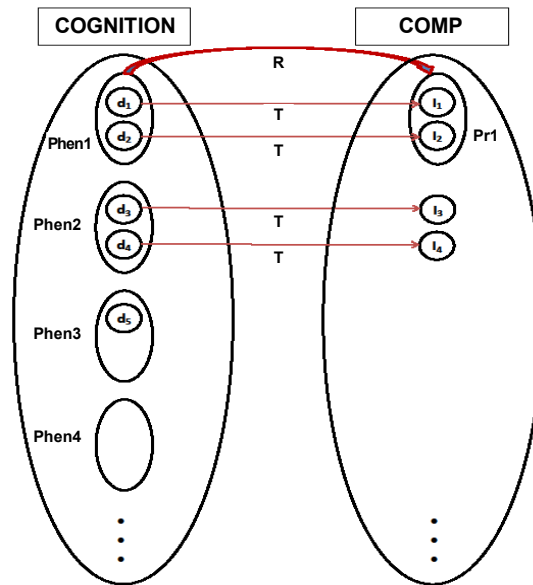

Figure 1. Example of the relations T and R

Note that Phen1 has two descriptions d_1 and d_2 that are implementable by I_1 and I_2 (represented by the relation T), and has a phenomenon correspondence (represented by the relation R). Phen2 has also two descriptions d_3 and d_4 that are implementable by I_3 and I_4 , but it does not have a phenomenon correspondence. Phen3 has one description d_5 which is not implementable, and finally Phen5 has no descriptions at all which means it belongs to the indescribable phenomena.

3. On computationalism using the formal model

As the main elements of the model are set, we can interrogate this model on the validity of computationalism. We need to define for this purpose the following principles:

The principle of implementability

A cognitive description ($\in DESC$) is implementable if there is a relation of implementation that transforms it into an elementary computable implementation. This means: $(\exists x \in DESC, \exists y \in COMP, xTy) \rightarrow (x \text{ is implementable})$, where T is the relation of implementation transformation.

The principle of describability

A cognitive phenomenon ($\subset PHEN$) is describable if it can be decomposed into a set of elementary cognitive descriptions ($\subset DESC$).

The principle of phenomena correspondence

A cognitive phenomenon has a corresponding computable process if it has a relation of phenomena transformation; that is to say,

$$(\exists p \in PHEN, \exists q \in 2^{COMP}, pRq) \rightarrow (p \text{ has a computable process})$$

where R is the relation of phenomena transformation.

To illustrate the importance of phenomena correspondence, we can consider the analogy of replicating a physical object at a certain level of precision. This replication should take into consideration not only a correspondence of their elementary constituents (at a molecular level, for example), but also should guarantee a holistic correspondence between the original object and its replication in terms of their functions, objectives, etc. Similarly, for a cognitive phenomenon, we should also require a potential computational correspondence as a

whole (functioning, expectations, etc.) in addition to a correspondence of its elementary instructions.

Definition 1: The full computationalism position consists of admitting the following statements:

- 1) The principle of describability holds for all cognitive phenomena in PHEN.
- 2) The principle of implementability holds for all cognitive descriptions in DESC.
- 3) The principle of phenomena correspondence holds for all cognitive phenomena in PHEN.

Definition 2: The partial computationalism position consists of admitting the following statements:

- 1) $\exists x \in DESC, \exists y \in COMP, xTy$ where T is the relation of implementation transformation.
- 2) $\exists p \in 2^{DESC}, \exists q \in 2^{COMP}, pRq$ where R is the relation of phenomena transformation.

Proposition 1: The partial computationalism position holds.

Obviously, this proposition is true based on the preceding definitions. Logic-based processes constitute, among others, examples of cognitive activities that satisfy the previous definition. In fact, logical calculi, deductions, formal calculations, and knowledge representation are cognitive activities that their elements can be computationally implemented. In addition, their cognitive phenomena have correspondences into computable processes.

Conjecture 1: Some cognitive descriptions in DESC do not satisfy the principle of implementability

Remark: a description could represent only the appearance of the phenomena, but not necessarily its complete elements that allow an implementation. For example, the sentence "I feel happy" is a declaration of feeling, but it is neither a description of exactly *what I feel* nor how the many underpinned cognitively-related interactions produced to me the feeling of happiness.

Conjecture 2: Some cognitive phenomena in PHEN do not satisfy the principle of describability

Remark: we think that the indescribable cognitive phenomena constitute, probably by far, the biggest set of cognition's elements. It certainly includes all these internal hidden phenomena that produced by complex interactions,

and that we *live* but we are sometimes even not conscious about their existence.

Conjecture 3: Some cognitive phenomena in PHEN do not satisfy the principle of phenomena correspondence.

Remark: this conjecture is straightforward using the two preceding conjectures. If some descriptions are not implementable, or some phenomena are indescribable, it follows that for some phenomena there are no correspondences into implementable processes.

Conjecture 4: The full computationalism position does not hold.

This conjecture is a direct implication from any of the three preceding conjectures.

Discussion and Conclusion. In this article, the main objective was to propose an initial formal model of computationalism. We submitted a model that emphasizes the mathematical relations between the elements of cognition and those of computation as well as between cognitive phenomena and computational processes. These relations should be satisfied for all elements of their domain in order to prove the validity of full computationalism. We substantiated some non-negligible difficulties such a notion can face insofar as many requirements, such as the principle of describability, are not fulfilled.

Many questions in this work remain open or need more precisions. For example, it will be important to define more precisely the sets COGNITION, DESC, and PHEN. Similarly, we need to know the exact criteria that make a cognitive component describable, and sometimes implementable. If some components are describable and implementable, and some others are not, can we talk about a degree of computationalism? As we assume that many cognitive processes can be seen as computational processes under a specific interpretation, we can interrogate the extent to which partial computationalism is valid. That is to say, we could try to estimate a *degree* of computationalism that represents the scope of cognitive processes that are computationally implementable, i.e., formally, to find a degree $d(\text{COGNITION}) \in [0,1]$ of real numbers, where $d = 1$ corresponds to full computationalism, and $d = 0$ means nothing cognitive is computational.

References

Blackmon, J. C. (2007). Computationalism and the Putnam-Searle Thesis. University of California, Davis.

Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Філософія, 1(8), 5-8.

УДК 16/164:007+004

<https://doi.org/10.17721/2523-4064.2023/8-1/8>

Мохамад Аввад, д-р філософії, незалежний дослідник

<https://orcid.org/0000-0002-0699-5454>

e-mail: awwad.mohamad@gmail.com

ПРО КОМП'ЮТАЦІОНАЛІЗМ: ФОРМАЛЬНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ТА ПОЧАТКОВА МОДЕЛЬ

Запропоновано початкову формальну модель комп'ютаціоналізму, засновану на математичних зв'язках між пізнанням і обчисленням. Точніше, на основі набору когнітивних складників як області та набору обчислювальних реалізацій як діапазону визначено два види відносин перетворення над цими наборами. Крім того, визначено принципи реалізованості, описуваності та відповідності явищ і зроблено припущення, що повний комп'ютаціоналізм не виконується, оскільки ці принципи не виконуються. Зокрема, багато когнітивно пов'язаних явищ не враховують принцип описання, який необхідний для репрезентації когнітивного стану обчислювальним станом.

Ключові слова: повний/частковий комп'ютаціоналізм; пізнання; принцип реалізованості; принцип описовості; формальний комп'ютаціоналізм; трансформація реалізації; трансформація явищ.

Brey, P., & Søraaker, J. H. (2009). Philosophy of computing and information technology. In Philosophy of technology and engineering sciences (pp. 1341–1407). Elsevier.

Bringsjord, S., & Zenzen, M. (2012). Superminds: People Harness Hypercomputation, and More. Springer Science & Business Media.

Davis, M. (2004). The myth of hypercomputation. In Alan Turing: Life and legacy of a great thinker (pp. 195–211). Springer.

Dennett, D. C. (2014). Intuition Pumps And Other Tools for Thinking. W. W. Norton & Company.

Denning, P. J., & Tedre, M. (2019). Computational Thinking. MIT Press.

Dreyfus, H. L., Dreyfus, S. E., & Athanasiou, T. (1986). Mind Over Machine: The Power of Human Intuition and Expertise in the Era of the Computer. NY Free Press.

Floridi, L. (2002). Philosophy and Computing: An Introduction. Routledge.

Floridi, L. (2013). The Philosophy of Information. OUP Oxford.

Fodor, J. (1975). The Language of Thought. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Franchette, F. (2011). Why to Build a Physical Model of Hypercomputation. N. A. Publishing.

Fresco, N. (2012). The explanatory role of computation in cognitive science. Minds and Machines, 22, 353–380.

Horgan, T., & Tienson, J. (2012). Connectionism and the Philosophy of Mind. Springer Science & Business Media.

LeDoux, J. E., & Brown, R. (2017). A higher-order theory of emotional consciousness. Proceedings of the National Academy of Sciences, 114(10). <https://doi.org/10.1073/pnas.1619316114>

Mikowski, M. (2018). Objections to Computationalism: A Survey. Roczniki Filozoficzne, 66(3), 57–75. <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=700677>

Piccinini, G. (2009). Computationalism in the Philosophy of Mind. Philosophy Compass, 4(3), 515–532.

Piccinini, G. (2015). Physical computation: A mechanistic account. OUP Oxford.

Powers, T. M. (2017). Philosophy and Computing: Essays in Epistemology, Philosophy of Mind, Logic, and Ethics. Springer.

Pylyshyn, Z. W. (1984). Computation and cognition. MIT press Cambridge, MA.

Scheutz, M. (2002). Computationalism: New Directions. MIT Press.

Searle, J. R. (1984). Minds, Brains and Science: The 1984 Reith Lectures. British Broadcasting Corporation.

Searle, J. R. (2008). Philosophy in a New Century: Selected Essays. Cambridge University Press.

Siegelmann, H. T. (2012). Neural Networks and Analog Computation: Beyond the Turing Limit. Springer Science & Business Media.

Syropoulos, A. (2008). Hypercomputation: Computing Beyond the Church-Turing Barrier. Springer Science & Business Media.

Turing, A. M. (1950). Computing machinery and intelligence. Mind, 59(October), 433–460.

William, D. (1984). On Some Fundamental Distinctions of Computationalism. University of Western Ontario, Centre for Cognitive Science.

Отримано: 12.01.2023

Ухвалено до друку: 27.03.2023

Опубліковано: 29.03.2023

Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
Філософія, 1(8), 9-13.
УДК 101.2:124.5
<https://doi.org/10.17721/2523-4064.2023/8-2/8>

Михайло Бойченко, д-р філос. наук, проф.
<https://orcid.org/0000-0003-1404-180X>
e-mail: boichenko.m@knu.ua

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ЩОДО ВЖИТКУ ТЕРМІНІВ "ВАРТОСТІ" І "ЦІННОСТІ" В УКРАЇНСЬКІЙ ФІЛОСОФІЇ

Досліджено філософський слововжиток термінів "вартість" і "цінність" в українській мові. Доведено, що він потребує свого принципового й концептуального філософського прояснення. Виявлено, зокрема, що невиправдано та недоречно поширенням в українській побутовій і науковій мові є вживання терміна "цінність", тоді як українська мова має також термін "вартість" та похідні від нього, які позначають сферу значущості, яка є базовою щодо будь-яких можливих цінностей.

Зроблено висновок, що українська мова як мова філософії має свій потенціал, який щодо категорії "вартості" та підпорядкованого йому поняття "цінності" виявляється багатшим, ніж потенціал давніших і найбільш визнаних мов філософії. Ідеться про розрізнення трьох типів вартостей: безумовні, умовні та від'ємні вартості. Визначено, що умовні вартості в певних дослідницьких ситуаціях можуть іменуватися цінностями, водночас доведено, що безумовні та від'ємні вартості цінностями не можуть бути, тому треба переосмислити використання термінів "вартості" та "цінності" не лише у спільній для всякого знання царині філософії, а й у спеціальних царинах окремих гуманітарних, соціальних та інших наук. У кожній такій царині таке переосмислення може приводити до різних контекстуальних термінологічних рішень, однак запропоновано послідовно дотримуватися загального принципу розрізнення термінів "вартості" і "цінності".

Ключові слова: вартість, безумовна вартість, умовна вартість, від'ємна вартість, цінність, релевантність, українська філософія, українська мова.

Джерела. Це дослідження є спробою узагальнення, з одного боку, філософського вжитку термінів "вартості" і "цінності" в українській мові, а, з іншого боку, спробою осмислення світової традиції розвитку філософії вартостей. Від Карла Маркса, Рудольфа Лотце та Фрідріха Ніцше як першопрохідців теми вартостей її вплив у світовій філософії лише зростав до середини 20-го століття і досяг кульмінації в ученні Мартіна Гайдегера про вартості, але згодом розчинився у дискурсі інтерсуб'єктивності, який нібито мав замістити надто фундаменталістську постановку питання процедурним її розв'язанням. Утім, вартості є тим, що фундує не лише буття окремої людини, а й буття життєсвітів, а тому й тему вартостей недоречно підпорядковувати процедурам взаємодії індивідів та дискурсивному розгляду процедурних питань. Навпаки, прояснення базових категорій і понять має прояснювати будь-який можливий дискурс, і категорія вартостей належить до таких понять найбільшою мірою. Це зумовило необхідність переглянути окремі аспекти слововжитку термінів "вартості" та "цінності" в сучасній українській філософії.

Методи дослідження. До методів цього дослідження передусім належить зарахувати феноменологію вартостей Макса Шелера (Scheler, 1927) та феноменологічну соціологію Альфреда Шюца (Шюц, & Лукман, 2004). Світоглядно-методологічну основу дослідження заклала також ідея наявності специфічного смислового та вартісного потенціалу, який являє собою кожна мова як можливий ресурс для філософського мислення та обґрунтування. Така ідея лягла в основу п'ятитомного "Європейського словника філософії", статтю з якого, присвячену вартостям, буде критично згадано в цьому дослідженні (де Лоне, 2016).

Вступ. Вжиток поняття "вартості" має не лише понятійно-термінологічну, тобто переважно функціональну значущість, а й має глибокий світоглядний сенс і принципово важливе філософське смислове навантаження. Тривалий час цей термін вживається в Україні паралельно з поняттям "цінності", переважно як синонім, що більшою мірою не є виправданим концептуально. Не можна також просто в річищі дерусифікації чи деколонізації скрізь тотально замінити слово "цінності" на слово "вартості", адже кожне з них має своє законне місце в

українській мові: треба лише це місце понятійно-категоріально визначити. І це має робити не філолог і не представник кожної із соціальних чи гуманітарних наук зокрема (а вже потім, можливо, й представники інших спеціальних наук) – це має зробити філософ, а всі інші науки можуть допомогти в такому визначенні, а потім уже кожна у своїй царині має відстежити зміни, які будуть зумовлені новим концептуальним філософським визначенням.

Водночас наявні спроби термінологічно диференціювати "вартості" і "цінності" в українському професійному слововжитку представників соціальних і гуманітарних наук, як видається, від самого початку пішли хибним шляхом, що перешкоджає вільному та природному розвитку не лише української мови, а й створює численні непорозуміння та проблеми в окремих царинах тих чи тих наук. І навіть у філософії ми зустрічаємо навіть у словниковому перекладі з іноземних мов не "вартості", а "цінності" як базову категорію (де Лоне, 2016). Такий переклад видається невдалим. Поза всякими сумнівами, саме філософії належить розставити крапки над "і" у цьому питанні визначення категорій, адже саме філософія є відповідальною за базовий категоріально-понятійний апарат усього пізнання та соціогуманітарного пізнання зокрема.

Цей начерк не ставить на меті вичерпно обґрунтувати новий слововжиток терміна "вартості", однак однозначно націлений зрушити з мертвої точки справу коректного вживання термінів "вартості" та "цінності" в їх смислового й вартісного співвідношенні. Буде здійснено спробу сформулювати та продемонструвати у ключових її пунктах гіпотезу, що таке вживання потребує зміни всієї картини соціального світу, не в останню чергу – завдяки послідовній відмові від колоніального дискурсу, який багато в чому і спричинив викривлення слововжитку цих термінів в Україні.

Результати. Невелика передісторія слововжитку "цінностей" в Українській РСР. В українській мові в радянський період дуже обережно, а в офіційній мові – й неохоче, вживали термін "вартості". Звучав він по "західняцькому", тобто ідеологічно випадав з адаптованої під російський стандарт радянської версії наукової української мови. Панував у радянській науці

вжиток терміна "цінності" – причому в калькованих з російської сенсі та слововжитку.

Для російської мови взагалі не постає питання диференціації цінності та вартості – там є "цена" і є "стоимость", яка корелюється з ціною не лише економічно, а й світоглядно. У парадигмі російського світогляду, який накладався українській мові століттями і зовсім не демократичними, а переважно репресивними методами (Бойченко, 2020b) "вартість" мала би корелюватися саме зі "стоимостью". Століттями домінував приземлено утилітарний підхід, який імперія пропонувала Україні в питанні розуміння життєвих вартостей для Малоросії як колонії: все має своє ціну, серед іншого й бажання незалежності – і українці її отримували. Отримували і позитивний складник цієї ціни – гарантований мінімум благ від імперії, від воєнного захисту територій до мінімальних засобів до виживання, і негативний складник ціни колоніального статусу – те, що воєнний захист забезпечувався ціною життів і здоров'я тих же українців, які у складі царської, а згодом радянської армії захищали переважно не кордони України, а воювали з іншими країнами-ворогами імперії і здобували їй нові території, а засоби до життя українцям видавалися як залишки, що їх зі зневагою кидали своїм холопам російські пани також переважно з капіталу, награбованого в тих самих покріпачених українців.

У російській мові "цена" формується на основі "стоимости" – споживчої ("потребительской") та обмінної ("меновой"). І от до цієї "стоимости" і намагаються уже століттями редукувати українське поняття "вартості". Утім, очевидно, що вартості є чимось значно ширшим за це економічне значення, навіть більше, вартості у своєму основному українському значенні якраз є не економічними, а екзистенційними (те, за що варто жити та помирати), а економічні лише до них долучаються, так би мовити, "другим темпом". Але якщо погоджуватися з російською настановою, тоді доведеться визнавати протилежне, а саме, що вартість як передусім "стоимость" реалізує себе посутньо саме в межах парадигми утворення "цены" і все одно в російській парадигмі повертається до неї, навіть коли йдеться про речі, які не мають стосунку до економіки – "мы за ценой не постоим". Якщо під впливом такої світоглядної настанови вартості розглядати переважно економічно-утилітарно, тоді й термін "цінності" як вираження певної ціни постає в такому тлумаченні як щось цілком природне – адже виходить, що нібито ціну скласти можна всьому, а той, хто "ціни скласти собі не може" – просто зарозуміла людина.

Для виправдання панування цієї російської парадигми цінностей в українському слововжитку звично посилаються на філософію Карла Маркса та його вплив на радянську ідеологію, а отже, і філософський та публічний слововжиток в СРСР, а отже, й Українській РСР. Однак це не дуже чесний аргумент проти марксизму. Коректніше говорити про домінування у соціогуманітарних науках і у філософії в СРСР певної російської версії економізму як вульгаризованої та спрощеної філософії марксизму. У цій версії марксизм поставав як пан-економізм, не просто як матеріалістичне вчення, а як економічний редукціонізм. Це явно суперечить не лише духові марксизму, його вченню про емансипацію людини праці, вираженому, зокрема, в "Економічно-філософських рукописах 1844 року" (Маркс, 1973), а й навіть економічній теорії Маркса, який якраз і вбачав злочин капіталізму у спробі підмінити реальний капітал – людську творчу працю – на капітал грошовий і виражений через гроші (Маркс, 1954). Українською мовою це має чітке вира-

ження: не можна підмінити вартість людської праці її цінністю, тобто її цінним вираженням на ринку праці.

Тому і трапилось так, що сьогодні в Україні нерідко саме в економічних колах готові говорити про матеріальну чи, ширше, утилітарну вартість, передусім як основу для визначення ціни товару (серед іншого й людської праці як товару). Але й коли говорять про нібито духовні матерії, то неявно слідує тій самій утилітарно-матеріалістичній настанові – в українських психологічній науці, соціології, політології, в етиці та інших гуманітарних і соціальних науках в Україні, коли вживають терміни "цінності", "ціннісні очікування", навіть коли говорять про "ціннісну ієрархію", "вищі цінності" тощо. Адже все це має певну "ціну" і саме тому є цінним і ціннісним – критерієм і мірилом для окремих цінностей та їх зіставлення, як і для утворення єдиного простору життєво значущих речей буде утилітарна вигода. Навіть попри те, що така вульгаризація вартостей через їх іменування утилітарно витлумаченими цінностями відбувається неусвідомлено, це не виправдовує такий слововжиток науковцями – постійно виникає відчуття незіставності та непорівнюваності "цінностей", які намагаються розмістити на одній шкалі. І це недолік не лише російської чи української науки – подібні наскрізні "ієрархії цінностей" вибудовують і в англійській та інших традиціях (Бойченко, 2020a). Утім, це питання окремого масштабного дослідження – у нас увагу зосереджено на українській мові.

Невже вартісні речі відбуваються лише під час економічного обміну та виробництва, а в усіх інших суспільних взаєминах маємо справу з тим, чому можна "скласти ціну", "прицінитися", тобто саме з тим, що мало би залишатися в економічній теорії?

Видається, що маємо тут невідрефлексований і патологічний спадок зросійщення: в економічних науках вартостями називають зовсім не те, що є вартісним *par excellence*, а те, що відповідає калькованому, але некоректному перекладу російського "стоимостью".

Трохи прихованої етимології. Слово "цінність" має повне право на існування в українській мові, однак його кореневе значення видається трохи неадекватно відображеним у нас у повсякденному і навіть у професійному слововжитку. Зокрема, це слово є, вочевидь, похідним від слова "ціна", а тому "цінність" – це якість, яку щось здобуває, оскільки може мати ціну, може бути оціненим, тобто стати товаром або чимось аналогічним товару – перебувати в обміні: політичному, правовому, науковому, релігійному тощо, одне слово, у межах однієї із соціальних систем.

Звісно, цілком можливим є метафоричне вживання слова "ціна", коли ми бажаємо говорити про вартість чогось, порівнюючи її з вартістю товару. Однак таке порівняння є зовсім не завжди доречним, а інколи стає відверто цинічним і блюзнірським. Зокрема, свого часу Георг Зімел звернув увагу на те, що джерелом значущості грошей є завжди значущість того, хто надає грошам їхню вартість: гроші мають свою цінність завдяки людині, а не навпаки (Зімел, 2010).

Загальновідомо, що паперові гроші, монети й електронні коiny мають власну вартість лише як папір, шматочки металу чи електронні символи – тобто мінімальну економічну. Основна їхня вартість, завдяки чому гроші мають таку вагу та повагу в суспільстві – це їхня обмінна вартість, яка ґрунтується лише на конвенції, домовленості про правила використання грошей як умовної одиниці обміну, яка допомагає здійснювати обмін речами та послугами, які мають реальну вартість, значно вищу за вартість папірців, шматочків металу й електронних символів.

Зімель зауважує, що брати вартість грошей як взірць для всього іншого в суспільстві – це все одно, що підмінити кохання проституцією (Зіммель, 2010). На перший байдужий і непосвячений погляд може здатися, нібито ззовні ці два соціокультурні феномени – кохання та проституція – є соціально-функціонально чимось дуже подібним, обидва включають у себе організовані статеві взаємини за обопільною згодою, але за внутрішнім наповненням, з погляду значущості для людини, яка бере в них участь, – це прямо протилежні речі.

Кохання є виявом вищих духовних почуттів людини, виявом її (його) внутрішньої свободи, який викликає найвищий розвиток її (його) особистісного потенціалу в усіх його проявах і сприяє такому ж розвитку в того (тієї), хто поділяє з людиною її кохання.

Натомість проституція є вимушеною поведінкою, у найкращому разі – різновидом комерційної діяльності, у якій людське тіло об'єктивується як товар, що має свою ціну, вищу або нижчу, залежно від "якості" цього товару. Стосунки для обох учасників проститування є принизливими: той, хто продає себе, усю свою значущість у цій взаємодії підпорядковує своїй товарній функціональності і має, отримавши гроші, видати цю функціональність на вимогу клієнта – незалежно від власних почуттів, стану здоров'я, ставлення до клієнта, об'єктивних характеристик цього клієнта. Бізнес є бізнесом, "нічого особистого" – тобто у проституції той, хто продає себе, зобов'язаний перетворити себе на річ, на сексуальний об'єкт. Нехай це нібито й тимчасово, але ця тимчасовість є постійною – адже це професія, що залишає, як і будь-яка професія, глибокий відбиток на людині. А що ж клієнт? Здавалося би, саме він (вона) є паном становища: володї своєю сексуальною іграшкою, май над нею цілковиту свободу, відчувай себе в повноті можливостей! Але – ні. По-перше, людина, яка отримує сексуальну близькість за гроші, здобуває важкого удару своїй самооцінці: ймовірно, без своїх грошей ця людина не мала би таких можливостей і такого сексуального "визнання". Можливо, вона (він) взагалі нічого не вартий (не варта) без цих грошей і не отримав би (не отримала би) жодного справжнього визнання? Якщо ця людина й була чогось варта і відчувала свій потенціал до участі у проститутованих взаєминах, то чим більше вона їх підтримує, тим більше залежною стає від них і тим менше відчуває свою впевненість без грошей. Це калічення самого себе, своєї самості – знецінення себе як вільної людини, яка чогось варта без будь-яких "протезів", якими виступають гроші.

Гроші не завжди калічать і не завжди псують – але там, де їх застосування є недоречним, вони приносять значно більше шкоди, аніж вони приносять користі там, де вони доречні. Так само слово "цінність" може калічити там, де замість нього мають застосовувати слово "вартість". Метафоричність вжитку терміна тут не виправдовує – так само, як не можна кохання навіть метафорично називати проституцією: метафора тут не пом'якшує некоректність, а навпаки – посилює її, виглядає як витончене знуцання та блюзнірство, як глузування і тролінг.

Дещо з царици аналізу колективного несвідомого. Від того, що в українській побутовій та науковій мові такий некоректно розширений вжиток слова "цінність" є неусвідомлюваним, прихованим – він не стає менш травматичним. Про завдання подібної травми глибокий текст написав свого часу Луїджі Дзоя (Дзоя, 2019). Навіть більше, внаслідок його масового повсюдного застосування він завдає колосальних збитків усьому українському люду. Адже такий, через неусвідомлюване його поширення, загальноживаний некоректний вжиток

слова "цінність" завдає не менше, а лише більше шкоди: там, де людина усвідомлює, що робить щось неправильно, вона готує себе виправити заподіяне, але якщо вона вважає, що все відбувається як належить – вона далі продовжує ще більше шкодити сама собі, не усвідомлюючи цього. А якщо це ще й роблять усі довкола, то це лише зміцнює суб'єктивне відчуття, що все відбувається так, як і має бути (Йонеско, 1993). Але ж як щойно було прояснено, вживати слово "цінність" до речей, які не можуть мати ціни, є не лише недоречним, а й руйнівним для людини, яка це робить. Навіть більше: кожен (кожна), хто вибудовує свою поведінку згідно з неправильними орієнтирами, шкодить не лише власному життю – він (вона) знецінюють і навколишніх, передусім тих, з ким безпосередньо спілкується, нав'язуючи їм своє ставлення до людей як до речей. Але й загальна суспільна атмосфера також починає патологічно й непомітно, але наполегливо сприяти та підтримувати тих, хто перестає орієнтуватися на щось вартісне, а орієнтує лише на те, що має ціну, цінність. Вплив суспільної атмосфери на її носіїв відбувається множинними і зазвичай незнаними шляхами, але від цього вона лише здобуває свою силу (Маффесолі, 2018). Хоч і зовсім не завжди в суспільній атмосфері домінують патології, однак, якщо вони вже там з'являються, то їхні прояви нагадують ракові метастази. Такі патології можуть бути доволі вкоріненими, але якщо суспільство прагне розвитку, то воно має послідовно вичищати із себе всі прояви таких патологій, і в царині мовлення – передусім.

А як же бути зі словом "вартість" в українській? Очевидно є його базова смислова значущість і пріоритетна екзистенційна важливість для всіх носіїв української мови. Приклади навіть не доводиться шукати: кожен може впевнено сказати, чи варта чогось певна справа. Власне, саме людське життя варте того, щоби його прожити – без цього всі інші питання втрачають сенс. Саме це – те, що надає значущості всьому, про що ми думаємо, говоримо, пишемо і чим ми живемо, навіть не рефлектуючи щодо цього. Називати ці речі "цінностями" – принижувати їх, відсікати від них головне.

Світобудова вартостей і місця цінностей у ній. За трохи більш ніж століття свого інтенсивного розвитку філософія вартостей пройшла суттєвий шлях і зазнала радикальних змін. Від тієї чи іншої версії об'єктивістської настанови в Рудольфа Лотце (Lotze, 2017), Макса Шелера (Scheler, 1927), Ніколая Гартмана (Hartmann, 1926) філософія вартостей перейшла до спроби встановлення інструментального всевладдя суб'єкта-надлюдини над вартостями як цінностями у Фрідріха Ніцше (Ніцше, 2018), а далі до радикального переосмислення вартостей як основи до-суб'єктного людського позиціонування у світі у Мартіна Гайдеггера (Heidegger, 1961) і до різних версій інтерсуб'єктивного осмислення вартостей у сучасних дослідників, таких як Карл-Отто Апел (Апел, 2009), Чарльз Тейлор (Тейлор, 2005), Ганс Йоас (Joas, 1999) та інших. Відштовхуючись від загальноного досвіду аналізу вартостей у світовій філософській класиці, усі вартості можна поділити на три великі групи, які українською, на нашу думку, слід назвати так: безумовні вартості, умовні вартості, від'ємні вартості. Звісно, кожен зі згаданих філософів вибудовував трохи відмінну та значно багатшу ієрархію вартостей і в цій короткій формулі лише підсумовано загальний підхід до вартостей у філософії. Значно більшою мірою нас зараз цікавлять не деталі, а загальна класифікація, яка дасть змогу прийняти концептуально обґрунтоване термінологічне рішення.

Отже, безумовні вартості – це ті, які називають то абсолютними, то апіорними, то вітальними, то універсалістськими, але всі вони мають загальну характеристику таких, які визнаються всіма як значущі за будь-яких обставин, і є незаперечними. Уже було надано достатньо наочних прикладів таких вартостей, але ще раз можна апелювати до кохання, любові, Батьківщини, людської гідності тощо. Ці вартості не можна обміняти, а отже, купити й продати, піддати компромісу, поділити на частини та вчинити інші дії, які порушують їхню цілісність – усе це призводить до їх неминучої і гарантованої втрати (Бойченко, 2014). З іншого боку, у своїй цілісності безумовні вартості є невичерпними – до них завжди можна звернутися і вони не лише не зменшуються, а навпаки – ще більше приростають із кожним зверненням до них.

Умовними є всі вартості, залежні від контексту й такі, що є чинними в певних системах релевантностей (Шюц, & Лукман, 2004). У межах кожної такої системи вартості можуть бути взаємозамінними й у цьому сенсі мати свою "ціну", яка є чинною лише в цій системі. Ця ціна дає змогу називати певну вартість "цінністю" у визначеній системно-контекстуальній версії її втілення (Лукман, 2011). Очевидно, що та сама вартість в іншій системі релевантностей матиме іншу цінність. Наприклад, справедливість у системі права є базовою цінністю, яка визначає "ціну" всіх інших вартостей, вписаних у цю систему. Тоді як у системі політики, науки, релігії, мистецтва тощо справедливість має похідну значущість і визначається як вторинна "цінність", залежна від базової цінності іншої системи релевантностей відповідно: у системі політики – від влади, у системі науки – від істини, у системі релігії – від священного, у системі мистецтва – від прекрасного тощо. Тобто цінність є категорією, яка позначає варіативність тлумачення вартості в різних прикладних ситуаціях. Тож цінність не може виходити за межі смислового горизонту значущості тієї вартості, яку вона представляє.

Тому стає зрозумілим, чому цілком природно й загалом правильно говорять у різних контекстах про "цінність" того чи іншого феномену, проте зовсім некоректно за інерцією починають говорити про його цінність поза цим контекстом, як про феномен як такий. Цінність завжди позначає залежність від контексту, значущість саме в цьому конкретному контексті, релевантність щодо нього. Саме в цьому контексті можуть відбуватися операції взаємозаміни цінностей відповідно до тієї "ціни", яку встановлює базова цінність цього контексту. Якщо ж намагатися осмислити таку базову цінність, як вартість, то зробити це можна, лише вийшовши за межі цього контексту – в царину безумовного. Тут значущість контекстуальних цінностей можна виміряти лише співвіднесенням їх із безумовними вартостями. На відміну від умовних вартостей, які є невичерпними у своїй значущості (нерозмінними), цінностями як вартостями умовними можна ділитися, але лише втрачаючи їх або розмінюючи їх на інші, такі ж часткові вартості. Отже, цінності можна ділити – але при цьому вони зменшуватимуться. Унаочнює парадокс спроб перетворити цінності на вартості евангельська історія з Ісусом, який п'ятьма хлібинами і двома рибинами нагодував п'ять тисяч голодних (Біблія, 2004: Луки 9: 10–17) – це можливо лише як чудо.

Тому термін "цінність" набагато логічніше було би застосовувати переважно, коли в економічних науках ідеться про вживанні в випадках, які в російській мові позначені як "стоимость" товару стосовно певної його "цены". Звісно, що за такою економічною цінністю стоїть об'єктивна вартість речі, яка має для людини значущість, надто в багатьох і невичерпних стосунках, а лише в

одному чи кількох може поставати як економічна цінність, тобто умовна вартість.

Безумовні вартості
Цінності < –> Умовні вартості
Від'ємні вартості

Що стосується від'ємних вартостей, то вони забирають значущість в інших вартостей, не маючи власної – тому й отримують таку назву. Зло нищить добро, але не дає натомість нічого, так само брехня руйнує істину, несправедливість – справедливість тощо. Тому ці від'ємні вартості не можна ніяк обміняти чи поділитися ними – навпаки, кожна така спроба лише множить від'ємність цих вартостей для тих, хто до них звертається, але ніяк не поширюється на тих, хто їх не приймає. Навпаки, на думку Шелера, активне й рішуче відкидання від'ємних вартостей лише зміцнює та прирощує вартості безумовні (Scheler, 1927). Тому від'ємні вартості не можуть бути цінностями – ані сутнісно, оскільки за ними немає нічого цінного, ані технічно, оскільки вони руйнують будь-який обмін.

Висновки. Українська мова як мова філософії має свій потенціал, який стосовно категорії "вартості" та підпорядкованого йому поняття "цінності" виявляється багатшим, аніж потенціал давніших і більш визнаних мов філософії. Ідеться про розрізнення трьох типів вартостей: безумовних, умовних і від'ємних вартостей, причому умовні вартості саме і можуть у певних дослідницьких ситуаціях іменуватися цінностями. Безумовні вартості та від'ємні вартості цінностями не можуть бути, а надто – йменуватися ними за жодних обставин. Цей концептуальний висновок потребує переосмислення використання термінів "вартості" та "цінності" не лише в спільній для будь-якого знання царині філософії, а й у спеціальних царинах окремих гуманітарних, соціальних та інших наук. У кожній такій царині таке переосмислення може приводити до різних контекстуальних термінологічних рішень, однак загальний принцип пропонованого розрізнення вартостей і цінностей має бути послідовно дотриманим.

Список використаних джерел

- Біблія. Книги Священного Писання Старого і Нового Завіту: в українському перекладі з паралельними місцями / пер. Патріарха Філарета (Денисенка). Київ: Видання Київської Патріархії Української Православної Церкви Київського Патріархату, 2004. 1416 с.
- Бойченко М. Гідність, цілісність і успішність: академічні та громадянські чесноти. *Філософська думка*. 2014. № 5. С. 110–122.
- Бойченко М. Соціальні теорії і дискурсивні та недискурсивні соціальні практики: освітня проба. *Філософська думка*. 2020а. № 5. С. 23–40.
- Бойченко М. Русифікація як нищення української національної пам'яті: передумови і наслідки тоталітарної радянської політики щодо України. *Тоталітаризм як система знищення національної пам'яті: збірник наукових праць за матеріалами всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю 11–12 червня 2020 року* / наук. ред. Тетяна Єщенко. Львів: Друкарня Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького, 2020b. С. 58–60.
- де Лоне М. Werte, Geltung, Gelten, Gültigkeit. *Європейський словник філософії: Лексикон неперекладностей*. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2016. Т. 4. С. 307–313.
- Дзоя Л. Історія гордині: Психологія і межі розвитку / пер. з іт. Світлана Сарвіра. Львів: Астролябія, 2019. 384 с.
- Зиммель Г. Філософія грошей. Київ: Промінь, 2010. 504 с.
- Йонеско Е. Носороги / пер. з фр. П. Тарашука. *Французька п'єса ХХ століття. Театральний авангард*: збірник / упоряд. О. Буценко; ред.: Ю. Косенко, С. Сніжко. Київ: Основи, 1993. С. 437–510.
- Лукман Н. Поняття цілі і системна раціональність: щодо функції цілей у соціальних системах / пер. з нім. М. Бойченка та В. Кебуладзе. Київ: Дух і Літера, 2011. 336 с.
- Маркс К. Економічно-філософські рукописи 1844 р. *Маркс К., Енгельс Ф. З ранніх творів*. Київ: Політвидав України, 1973. С. 481–597.
- Маркс К. Капітал. Том I. Книга I. Процес виробництва капіталу / пер. І. Степанова-Скворцова, перевірений і виправлений. Київ: Політвидав, 1954. 790 с.

Маффесолі М. Час племен. Занепад індивідуалізму у постмодерному суспільстві / пер. з фр. В. Плющ. Київ : ВД "Києво-Могилянська академія", 2018. 264 с.

Ніцше Ф. Ранкова зоря: думки про моральні передсуди / пер. з нім. В. Кебуладзе. Харків : Фоліо, 2018. 798 с.

Тейлор Ч. Джерела себе. Київ : ДУХ І ЛІТЕРА, 2005. 696 с.

Шюц А., & Лукман Т. Структури життєсвіту / пер. з нім. В. Кебуладзе. Київ : Український Центр духовної культури, 2004. 560 с.

Hartmann N. Ethik. Berlin : Walter de Gruyter and Co., 1926. 746 S.

Heidegger M. Nietzsche. Pfullingen : Verlag Günther Neske, 1961. Bd. 2. 492 S.

Joas H. Die Entstehung Der Werte. Frankfurt am Mein, 1999. 321 S.

Lotze R. H. Mikrokosmos: Ideen zur Naturgeschichte und Geschichte der Menschheit. Versuch einer Anthropologie / Hrsg. von N. Milkov. 3 Bde. Hamburg : Felix Meiner, 2017.

Scheler M. Der Formalismus in der Ethik und die materiale Wertethik: Neuer Versuch der Grundlegung eines ethischen Personalismus. Halle : Max Niewmeyer, 1927.

References

Bible. (2004) Books of the Holy Scriptures of the Old and New Testament: in Ukrainian translation with parallel passages / trans. by Patriarch Filaret (Denysenko). Kyiv: Publication of the Kyiv Patriarchate of the Ukrainian Orthodox Church of the Kyiv Patriarchate. [In Ukrainian]

Boychenko, M. (2014). Dignity, Integrity, and Success: Academic and Civic Virtues. *Philosophical thought*, 5, 110–122. [In Ukrainian]

Boychenko, M. (2020a). Social theories and discursive and non-discursive social practices: an educational sample. *Philosophical thought*, 5, 23–40. <https://doi.org/10.15407/fd2020.05.023> [In Ukrainian]

Boychenko, M. (2020b). Russification as the destruction of Ukrainian national memory: prerequisites and consequences of the totalitarian Soviet policy towards Ukraine. *Totalitarianism as a system of destruction of national memory: a collection of scientific works based on the materials of the All-Ukrainian scientific and practical conference with international participation on June 11–12, 2020* / scientific editor Tetyana Yeschenko. Lviv: Printing House of Lviv National Medical University named after Danylo Halatskyi. Pp. 58–60. [In Ukrainian]

de Lone, M. (2016). Werte, Geltung, Gelten, Gültigkeit. *European Dictionary of Philosophies: Lexicon of Untranslatables* / trans. from Fr. Vol. 4. Kyiv: SPIRIT AND LETTER. P. 307–313. [In Ukrainian]

Hartmann, N. (1926) Ethik. Berlin: Walter de Gruyter and Co., 746 S.

Heidegger, M. (1961) Nietzsche, Bd. 2. Pfullingen, Verlag Günther Neske. 492 S.

Ionesco, E. (1993). *Rhinoceroses* / trans. from Fr. by P. Taraschuk. *French play of the 20th century. Theatrical avant-garde: collection* / ed. by O. Butsenko; Yu. Kosenko, S. Snizhko. Kyiv: Osnovy. Pp. 437–510. [In Ukrainian]

Joas, H. (1999). *Die Entstehung Der Werte*. Frankfurt am mein. 321 S.

Luhmann, N. (2011). The concept of goal and systemic rationality: regarding the function of goals in social systems / trans. from German by M. Boychenko and V. Kebuladze. Kyiv: Spirit and Letter. [In Ukrainian]

Marx, K. (1973). Economic and philosophical manuscripts of 1844 / trans. from German. *Marx K., Engels F. From early works*. Kyiv: Polityvdav Ukrainy. Pp. 481–597. [In Ukrainian]

Marx, K. (1954) Capital. Volume I. Book I. The process of capital production / trans. from German by I. Stepanov-Skvortsov, checked and corrected. Kyiv: Polityvdav. [In Ukrainian]

Maffesoli, M. (2018) Time of the Tribes. Decline of Individualism in Mass society / trans. from Fr. by V. Pliushch. Kyiv: Publishing House "Kyiv-Mohyla Academy". [In Ukrainian]

Nietzsche, F. (2018) Daybreak: Thoughts on the Prejudices of Morality / trans. from German by V. Kebuladze. Kharkiv: Folio. [In Ukrainian]

Taylor, C. (2005). The sources of self / trans. from English. Kyiv: SPIRIT AND LETTER. [In Ukrainian]

Schutz, A., & Luckmann T. (2004). Structures of the Life-world / trans. with him V. Kebuladze. Kyiv: Ukrainian Center for Spiritual Culture. [In Ukrainian]

Scheler, M. (1927). Der Formalismus in der Ethik und die materiale Wertethik: Neuer Versuch der Grundlegung eines ethischen Personalismus. Halle: Max Niewmeyer.

Simmel, G. (2010). The philosophy of money / trans. from German. Kyiv: Promin. [In Ukrainian].

Zoja, L. (2019). The History of Arrogance: Psychology and the Limits of development / trans. from Italian Svitlana Sarvira. Lviv: Astrolabia. [In Ukrainian]

Отримано: 12.01.2023

Ухвалено до друку: 27.03.2023

Опубліковано: 29.03.2023

Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv.

Philosophy, 1(8), 9-13.

UDC 101.2:124.5

<https://doi.org/10.17721/2523-4064.2023/8-2/8>

Mykhailo Boychenko, Dr Sci. (Philos.), Prof.

<https://orcid.org/0000-0003-1404-180X>

e-mail: boichenko.m@knu.ua

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

CONCERNING THE USE OF THE TERMS "VALUES" AND "COSTS" IN UKRAINIAN PHILOSOPHY

The philosophical usage of the terms "value as worth" ("vartosti") and "value as costs" ("tsinnosti") in the Ukrainian language has been studied. It is proved that it needs its fundamental and conceptual philosophical clarification. It was revealed, in particular, that the use of the term "value as costs" ("tsinnosti") is unjustifiably and inappropriately widespread in the Ukrainian everyday and scientific language, while the Ukrainian language also has the term "value as worth" ("vartosti") and its derivatives, which denote the sphere of significance, that is basic to any possible values.

It is concluded that the Ukrainian language as a language of philosophy has its own potential, which in relation to the category of "worth" and its subordinate concept of "value as worth" turns out to be richer than the potential of older and most recognized languages of philosophy. It is about distinguishing three types of values: unconditional, conditional and negative values. Conditional values as worth in certain research situations can be called values as costs, at the same time it has been proven that unconditional and negative values cannot be values as costs, therefore it is necessary to rethink the use of the terms "value as worth" ("vartosti") and "value as costs" ("tsinnosti") not only in the field of philosophy common to all knowledge, but also in special areas of individual humanitarian, social and other sciences. In each such area, such a rethinking can lead to different contextual terminological solutions, but it is proposed to consistently adhere to the general principle of distinguishing between the terms "value as worth" ("vartosti") and "value as costs" ("tsinnosti").

Keywords: values as worth, unconditional values, conditional values, negative values, value as costs, relevance, Ukrainian philosophy, Ukrainian language.

Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
Філософія, 1(8), 14-24.
УДК 1(091):14/(4)044.7(477)
<https://doi.org/10.17721/2523-4064.2023/8-3/8>

Георгій Вдовиченко, д-р філос. наук, доц.
<https://orcid.org/0000-0002-8532-7672>
e-mail: georgyvdivychenko@knu.ua

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ФІЛОСОФІЯ В УРСР ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ В ОЦІНКАХ ЗАХІДНИХ ФІЛОСОФІВ ТОГО ЧАСУ: ОБРАЗ КИЇВСЬКОЇ ФІЛОСОФСЬКОЇ ШКОЛИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ 60-Х – 80-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ

Продовжено аналіз постановня у другій половині минулого віку в науковій та суспільно-політичній думці країн Західного блоку, передусім США, Канади й ФРН, образу Київської філософської школи другої половини ХХ ст. як прикметної учасниці світового філософського процесу за "холодної війни". Визначено, що історію формування цього образу вченими демократичного світу, переважно з української діаспори, у 60-х – 80-х роках ХХ ст. можна поділити на два умовні етапи: 1) наукової міжнародної взаємодії СРСР і Західного блоку під час їх ідейного змагання впродовж переходу СРСР від хрущовської "відлиги" до неосталінського "застою" (початок 60-х – початок 70-х років ХХ ст.); 2) активізування ідейного протистояння СРСР та країн Західного блоку під час переходу СРСР від "застою" до горбачовської "перебудови" (початок 70-х – друга половина 80-х років ХХ ст.). Виявлено, що, на відміну від перших окремих критичних оцінок філософами діаспори П. Феденком, Д. Солов'єм і їхніми колегами філософії в УРСР 50-х – початку 60-х років ХХ ст., насамперед шевченкознавчих статей директора Інституту філософії АН УРСР Д. Острянина (1952–1962), у 70-х – 80-х роках ХХ ст. образ Київської філософської школи другої половини ХХ ст. за кордоном було доволі увиразнено. Політичний аспект цього образу, що його домінантою стала, передусім завдяки її популяризації філософом з Канади Т. Закидальським, особа в'язня сумління УРСР, філософа-дисидента В. Лісового, доповнено того ж і наступного десятиліття аспектом науковим. Зазначено, що у спогадах в'язня сумління УРСР Л. Плюща та розвідках науковців зі США М. Тітера й Б. Витвицького образ згаданої філософської школи було загалом накреслено на основі вивчення ними історії Інституту філософії АН УРСР та напрямів його роботи у 50-х – 70-х роках ХХ ст. Водночас філософи діаспори К. Митрович, В. Олексюк, В. Шаян та їхні колеги критично оцінили українознавчий історико-філософський доробок цього інституту 50-х – 80-х років ХХ ст.

Ключові слова: українська філософія, філософія української діаспори, Київська філософська школа другої половини ХХ ст., Інститут філософії АН УРСР, П. Копнін, Б. Витвицький, Т. Закидальський, К. Митрович, В. Олексюк, Л. Плющ, М. Тітер, Л. С. Фосер.

Вступ. Заснована генерацією філософів-шістдесятників УРСР у другій половині 50-х – на початку 60-х років ХХ ст. на матеріальній і кадровій базі філософського факультету Київського державного університету та Інституту філософії АН УРСР, Київська філософська школа другої половини ХХ ст. відіграла від часу хрущовської "відлиги" провідну роль у встановленні наукового діалогу УРСР з багатьма філософськими й іншими науково-освітніми центрами і установами Східного і Західного військово-політичних блоків. Науковий колектив цього інституту під керівництвом академіків АН УРСР Д. Острянина (1952–1962), П. Копніна (1962–1968) і В. Шинкарука (1968–2001), заклав підвалини вказаного діалогу та здійснив його впродовж повоєнних епох хрущовської "відлиги", неосталінського "застою" і горбачовської "перебудови" в СРСР. Аналізуючи в серії статей, передусім – у публікаціях (Вдовиченко, 2021; Vdovychenko, 2021), передумови, специфіку розвитку й підсумки цього діалогу, ми окремо порушили тему формування у демократичному світі, передусім у США та Західній Європі, сукупного образу цієї школи в контексті аналізу осмислення ученими Заходу досвіду філософії УРСР другої половини ХХ ст. Вивчення у першій із цих статей початкового умовного етапу цього осмислення, а саме підготовчого, під час переходу СРСР від сталінізму до хрущовської "відлиги" наприкінці 40-х – на початку 60-х років ХХ ст., засвідчив відсутність сталоного погляду західних учених, зокрема філософів української діаспори, на післявоєнний етап розвитку філософії в УРСР. У низці їхніх поодиноких студій початку 60-х років ХХ ст., передусім статтях (Феденко, 1961; Соловій, 1962), з критикою українознавчого доробку Д. Острянина і його колег з уже згаданого інституту та кафедри філософії Львівського держуніверситету, образ Київської філософської школи другої

половини ХХ ст. відсутній. Водночас попередньо розглянутий корпус публікацій західних філософів другої половини 60-х – 80-х років ХХ ст. дозволяє говорити про зародження у цей час у Західному світі образів згаданої школи та філософської думки УРСР. Метою статті є з'ясування специфіки формування в другій половині 60-х – 80-х років ХХ ст. у суспільно-політичній і науковій думці Західного блоку політичного та наукового аспектів образів цієї філософської школи та філософії в УРСР від хрущовської "відлиги" до кінця горбачовської "перебудови".

Джерела. Визначення тем як цієї статті, так і статей, що передують їй (Вдовиченко, 2021), про вивчення розвитку філософії в УРСР філософами Західного світу в другій половині ХХ ст., – з кінця 40-х до початку 60-х років ХХ ст. і далі, зумовлене насамперед системно розпочатими в незалежній Україні на нових наукових засадах критичними переглядом і відтворенням історії Київської філософської школи другої половини ХХ ст. та філософії УРСР загалом. Перепрочитання історії цієї й інших, зокрема Одеської, філософських шкіл в УРСР того часу в проєктах з усної історії філософії Т. Чайки, І. Голубович та їхніх колег у Києві, Одесі і Львові, передусім Студентського товариства усної історії філософії Київського національного університету ім. Тараса Шевченка, було втілене за два минулі десятиріччя у деяких, переважно виданих, усних автобіографіях творців тогочасної вітчизняної філософії (Крымский і Чайка, 2012; Горский і Чайка, 2014) та серії публікацій проведених цим Студентським товариством з 2017 р. інтерв'ю у журналі "Sententiae". Здійснюване ними демітологізування формалізованого "академічного образу" Київської філософської школи другої половини ХХ ст., як і загалом розкриття перипетій поступу філософії в УРСР післявоєнного періоду, має сполучати, на наш погляд, вивчення усього суцвіття невідцензурних

особистісних візій-свідчень творців згаданої школи та їхніх колеґ із дослідженням критичного відображення здобутків їхньої філософської творчості та громадянських позицій у науковій думці західних філософів, як їхніх чільних ідейних опонентів у 50-х – 80-х роках ХХ ст.

Використані в цій статті, зокрема й маловідомі раритетні, джерела можна умовно поділити на дві групи. Перша з них містить переважно згадані вище зразки усної історії творців цієї філософської школи і спогади їхніх колеґ – філософів УРСР (Роджеро, 2017), автори яких не раз висвітлювали ставлення закордонних учених до радянської філософії та навспак. Друга група представлена студіями науковців США, Канади, ФРН та інших країн Західного блоку, передусім філософів української діаспори, у періодиці переважно в часописі "Сучасність" (Кравців, 1966; Козій, 1972; Митрович, 1972; Витвицький, 1984; Фоєр, 1987), та у виданнях "Слово", "Форум", "Шлях Перемоги" й інших. Важливими джерелами в її складі є й монографії та збірники статей і матеріалів як філософів української діаспори (Соловей, 1962; Олексюк, 1975; Zakydalsky, 1976; Шаян, 1984; Плющ, 2002), так і низки інших закордонних учених (Teeter, 1981). Водночас низка матеріалів з теми цієї статті міститься у закордонних оглядах преси УРСР і СРСР, наприклад "Digest of the Soviet Ukrainian Press" видавництва "Сучасність" та "Foreign Press Digest: Soviet Union", багатьох суспільно-політичних і, власне, наукових дайджестів та хроніках ("A Chronicle of Human Rights in the USSR", "ABN Correspondence" Антибільшовицького Блоку Народів, "The Ukrainian Review" Союзу Українців у Великій Британії, "Soviet Studies in Philosophy" тощо), де не раз згадано громадянську позицію та наукові здобутки філософів УРСР.

Результати. Образи Київської філософської школи другої половини ХХ ст. на Заході в 60-х – 80-х роках ХХ ст.: політичний і науковий виміри у світлі контроверсійних оцінок філософії УРСР. Як пригадані С. Кримським відвідини П. Копніним вишів США з метою "прочитати кілька лекцій з марксистської філософії" (Крымский и Чайка, 2014: 145), так і описане його заступником на посаді директора Інституту філософії АН УРСР (Гончаренко, 1967) власне піврічне наукове відрядження до Великої Британії, Канади і США в середині 60-х років ХХ ст., припали на етап офіційної наукової міжнародної взаємодії СРСР та Західного блоку під час їхнього ідейного змагання впродовж переходу Радянського Союзу від хрущовської "відлиги" до неосталінського "застою". Яскравими прикладами бажання налагодити в 60-х роках ХХ ст. прямий діалог із радянськими колеґами-філософами, зокрема УРСР, з боку наукових кіл та громадськості, зокрема української діаспори, Північної Америки стали відвідини СРСР у ті ж самі роки з науково-освітньою метою доктором філософії Гарвардського університету Л. С. Фоєром та тоді членом Компартії Канади, випускником Саскачеванського й магістром Торонтського університетів І. Коляскою. Одними з найпоказовіших на той час за філософською проникливістю спроб розділених державно-ідейними кордонами українських учених досягнути культурантропологічну суть "габітусів" одне одного обополі "залізної завіси" стали мемуари-нотатки "Дорогами західного світу" (1967) М. Гончаренка і осяжніші мемуари "Два роки у Радянській Україні. Особистісна розповідь канадійця про російське гноблення і зростаючу опозицію" (1970) І. Коляски. Вони засвідчили усвідомлення їх авторами підрядності українського питання у світі післявоєнній неоколоніальній конкуренції Східного та Західного блоків. Оприлюднені невдовзі після закінчення Другої Берлінської і Карибської криз,

ці їхні спогади цікаві як свідчення представників ворожих воєнно-політичних блоків та різних соціокультурних світів про здобутий ними досвід прямої дотичності до антагоністичних царин філософських освіти, науки та культури в переддень нового спалаху "холодної війни". Показово критичним став полемічний виступ М. Гончаренка проти "консерваторів" від філософії та "спеціалістів з Радянському Союзу" – авторів антирадянських книг", як і загалом констатування ним "глибоких процесів розкладу, які охопили сучасну буржуазну культуру багатьох західних країн" (Гончаренко, 1967: 2). У свою чергу, Л. С. Фоєр критично змалював низку образів "радянських філософських бюрократів" і офіційної філософії СРСР з її сталінським духом "протівізму" світовій науці, тоді як І. Коляска увиразнив критичний стан соціокультурного буття УРСР в умовах "фасадних реформ" радянської неофеодальної імперії.

І дещо менший за піврічний візит Л. С. Фоєра до чільних філософських інституцій Москви та Ленінграду, Ташкенту і Тбілісі, яскраво відображений у його, зокрема опублікованих часописом "Сучасність" (Фоєр, 1987), мемуарах, і не менш багате на враження навчання І. Коляски у 1963–1964 рр. у Вищій партійній школі при ЦК КПУ в Києві, барвисто змальоване в серії його англо- і українськомовних спогадів, спільно зумовили досить критичну переоцінку цими північноамериканськими гуманітаріями – неомарксистами теоретичного досвіду та практики розбудови соціалізму в постсталінському СРСР. У цих спогадах першого з них вельми предметно розглянуто академічно-вишівський офіціоз радянської філософії і визначені самим Л. С. Фоєром як "філософські моди" виразно нео/постмарксистські ідеї "філософів молодого покоління" в СРСР, насамперед у Москві та Ленінграді. Прикметно, що накреслений ним образ радянської філософії на її "роздоріжжі між офіційним ідеологізмом і вільною філософією", творці якої мають "два обличчя, одно справжнє, друге офіційне", було доповнено, уточнено і деталізовано в усіх відомих нам спогадах творців Київської і, зокрема, Одеської філософських шкіл. Наприклад, в інтерв'ю С. Кримського (Крымский и Чайка, 2012) не раз ішлося про плідні стосунки автора та його колеґ з Інституту філософії АН УРСР із московським опозиційним, – як "найближчим", "філософським оточенням": О. Зінов'євим, Е. Соловійовим, В. Лекторським, А. Гусейновим, Г. Батіщевим та О. Єсеніним-Вольпіним, – які сприяли демократизації радянської філософії у академічних інституціях і вишах Москви, як-от Інституті філософії АН СРСР. Водночас у спогадах його колеґ з Києва і Одеси, переважно вихованців Московського державного університету (Роджеро, 2017), значно детальніше й глибше, ніж у мемуарах Л. С. Фоєра, розкрито сутність передумов, перебігу та підсумків хрущовської "відлиги" в академічних і вишівських викладацько-студентських колах Москви. Цікаво, що цим матеріалам, опублікованим уже в незалежній Україні, які яскраво увиразнили неформальний образ філософії в СРСР, зокрема в УРСР, передувало невідцензурне його окреслення у широко відомій як українській діаспорі в демократичному світі, так і західній науковій думці філософській автобіографії визначного вітчизняного громадського діяча і науковця Л. Плюща (Плющ, 2002).

Це хроніка життя на фоні літопису історії УРСР співробітника Інституту кібернетики АН УРСР, філософа-дисидента, в'язня сумління і політемігранта, видана українською, французькою, італійською, англійською та російською на Заході в 1977–1982 рр. З неї читачі демократичного світу дістали співзвучне зі спогадами

Л. С. Фюера й вітчизняних мемуаристів, проте відчутно політично більш загострене, уявлення про специфіку розвитку радянської філософії в УРСР і СРСР від кінця сталінської епохи до "розквіту" вже неосталінського "застою". Показово, що спогади Л. Плюща та творців Київської і Одеської філософських шкіл спільно підтверджують та яскраво унаочнюють заявлене Л. С. Фюером перебування радянської філософії 60-х років ХХ ст. на ідейному роздоріжжі. Чи не наймісткішим визначенням цього її стану є визнання О. Роджеро того, що за епохи реформування радянського суспільства, або ж розбудови "соціалізму з людським обличчям", генерація радянських філософів-шістдесятників вірила, що подолає "традицію догми та косності", звільнить від "вульгаризації" ідеї Маркса і здійснить "конвергенцію" автентичного марксизму з проблематикою філософської думки Заходу постмарксистського періоду (Роджеро, 2017: 211). Зіставлення описів цього і всіх інших етапів розвитку радянської філософії кінця 40-х – 70-х років ХХ ст. у РРФСР, переважно в Москві, та в УРСР, здебільшого в Києві, наведених у спогадах відповідно О. Роджеро та Л. Плюща, оприявлює їх прямиї взаємоперегук. Показово, як оцінка О. Роджеро власного бачення розвитку філософії у Москві відповідає образам філософії СРСР епохи хрущовської "відлиги" Л. С. Фюера та Л. Плюща: від відчуття у Московському держуніверситеті "затхлості тієї атмосфери", що панувала в 40-х – 50-х роках ХХ ст., до визнання, що студії П. Гайденко, В. Лекторського, М. Мамардашвілі, Н. Мотрошилової та Е. Соловйова внесли принципово новий струмінь у філософію і що генерація шістдесятників була покликана "змінити світ зсередини радянського суспільства". Цікаво зіставити їх такі суголосні погляди на внесок цього покоління радянських філософів до згаданих змін у центрі філософського життя СРСР і в його республіках.

Дослідник філософії у СРСР, який "роками перечитував літературу, що стосувалася радянського суспільства та його ідеології", зокрема редактор збірника "Маркс та Енгельс: головні праці з політики й філософії" (1959) й автор розвідки "Маркс та інтелектуали" (1969), знавець російської мови Л. С. Фюер так визначив підсумки своєї подорожі до СРСР: "Протягом чотирьох із половиною місяців я розмовляв з понад 150 радянськими філософами й соціологами не менш як годину, а то й п'ять годин з кожним. В Інституті філософії Академії наук СРСР у Москві я читав п'ять лекцій гурткам працівників-дослідників у кількості від 20 до 50 осіб. Їздив я й до Ташкенту для розмов в Інституті філософії й права в Узбекистані, і до Тбілісі для довших дискусій з науковцями філософського інституту. У Ленінграді я запізнався з проектами соціологів, що працюють при лабораторії суспільних дослідів. Та найбільше вчився я в дискусіях із радянськими філософами, які висловлювали заперечення й ставили запитання на моїх лекціях" (Фюер, 1987: 59). Відверто визнаючи, що "радянська думка" опинилася "на роздоріжжі між офіційним ідеологізмом і вільною філософією", він висвітлив низку неоднозначних образів "радянських філософських бюрократів", як-от докторів філософських наук Ю. Мельвіля, В. Мшвенієрадзе та Г. Осипова, з якими провів у Москві наукові дискусії, і відзначив дух "протівізму" у філософії СРСР з його "войовничою, нацьковувальною" мовою. Водночас Л. С. Фюер виокремив "три головні відгалуження" чи "філософські моди" "філософів молодого покоління" СРСР – науковий реалізм, екзистенціалізм і прагматизм, перші два з яких належать, за його словами, до "табору антидогматиків", бо "опираються догматизмові сталіністів" і "вважають одне одного

"соціально-прогресивними". Визначи перших за "наукових філософів" з їх матеріалізмом або "звичайною вірою у сутність фізичного світу", які вивчають у гуртках праці Б. Рассела та "своєю проблематикою і читанням" прагнуть "наздогнати те, що було центральною проблемою американської філософії тридцять років тому", він вказав на їхні приязні політичні стосунки з радянськими екзистенціалістами.

Окреслюючи ідейну позицію останніх, Л. С. Фюер зауважив: "Радянські екзистенціалісти займаються проблемами свободи й етики, які видворено зі свідомості під час сталінської доби: їх більше обходять вартості, що становлять життя індивіда, ніж тактика ідеологічної боротьби кляс. Вони залюбки читають таких авторів, як М. Бердяєв, В. Соловйов, а також цікавляться Фрейдом. Вони знаходять німецьку екзистенціальну філософію цікавішою, ніж американську, і почувають себе ближчими духові німців, ніж американців" (Фюер, 1987: 63). Прикметно, що цей погляд філософа зі США на формування образу радянської філософії кінця епохи "відлиги" по суті, ще розширився і деталізувався у згаданих спогадах Л. Плюща. Тезу Л. С. Фюера, що радянські екзистенціалісти дають перевагу Марксові, "який не був ще марксистом", – "Марксу концепції відчуження" чи "гуманістичному Марксу", Л. Плющ показово ілюстрував на прикладі зацікавлення філософів-шістдесятників УРСР "філософським риштуванням" "Капіталу" К. Маркса та "автентичним марксизмом", який "офіційною доктриною" в СРСР "активно відкидався" (Крымский и Чайка, 2012: 166). Творчо розвиваючи цю думку у філософсько-літературознавчє відтворення атмосфери "відчуження" в УРСР початку "застою" шляхом її "прочитання" крізь художні ідеї Ф. Кафки, Ж.-П. Сартра та інших знакових митців модерну і постмодерну, Л. Плющ вдався до оцінки кризи радянської ідеології на тлі порівняння наукових та культурних здобутків і втрат 20-х та 30-х, а також 40-х років ХХ ст. у СРСР. Відзначаючи перші з них, як-от: "праці Віготського і Узнадзе з психології", студії В. Проппа та М. Бахтіна й "театр абсурду (Введенський, Хармс)", зокрема й відомий йому внаслідок знайомства з сином О. Богданова "генетиком Маліновським" та В. Асмусом доробок радянських філософів 10-х – 20-х років ХХ ст., – він так гостро визначив основний зміст генези філософії сталінізму: "Остаточна ж перемога "діалектичного матеріалізму" призвела до механістичного, волюнтаристського неоламаркізму Лисенка, до механістичної, волюнтаристської "діалектики" Сталіна, до плоскорационалістичної теорії соціалізму. Жодної свіжої ідеї у філософії (я не кажу про тих філософів, які лише прикриваються марксистською фразеологією, чи про молодомарксистів, що з'явилися після ХХ з'їзду)" (Плющ, 2002: 155).

Як і Л. С. Фюер, Л. Плющ звернув окрему увагу на наукових реалістів і екзистенціалістів у тогочасній філософії УРСР, зокрема навіть конспективні свідчення про низку "цікавих розмов" з представниками перших – "київськими позитивістами", як-от з неназваними ним колегами із Інституту філософії АН УРСР, імовірно саме М. Поповичем, В. Лісовим і Є. Пронюком. Відтворюючи перебіг полеміки із цими, за його словами, "молодими київськими логічними позитивістами" з приводу свого бажання "розробити проблему сенсу життя" на основі "теорії розвитку, теорії відображення і деяких кібернетичних ідей", Л. Плющ описав суперечку з ними з приводу їхньої тези, що марксизм – це "одне з містичних вчень". Зокрема, критично оцінюючи під час цієї дискусії З. Фрейда як "несерйозного вченого", а Л. Вітгенштайна – як мислителя, проблематика й підхід якого до філософії йому нецікаві,

Л. Плющ підкреслив, що "в душі сміявся" з того, що він – "самовидавець", доводить "офіційним радянським філософам" розумність марксизму (Плющ, 2002: 157). Висвітлюючи ще одну "цікаву розмову" з "київським позитивістом", вірогідно, теж діячем Київської філософської школи другої половини ХХ ст. після 1968 р., і вказуючи, що тоді в СРСР були "найчисленніші логічні позитивісти", бо "їх підтримують учені і сам процес зростання ролі науки, математики зокрема", він ось як перепоїв бачення ним "сучасної радянської філософії": "Зараз у нас є всі напрями філософії – від релігійних до марксистських. Серед них є незначна частина партійних філософів, тобто не філософів, а цитувальників, що тільки стежать за останніми вказівками. Їх всі зневажають, але майже не бояться: вони нічого не розуміють. Б'ють тільки молодомарксистів ... А б'ють вас тому, що це єдина філософія, революційна за своїм змістом. Решта всі можуть бунтувати, але бунт не впливає з їхньої філософії" (Плющ, 2002: 158–159). Аналізуючи тактики підцензурного буття філософів-неомарксистів і постмарксистів, він описав "метод філософської "езопівської" мови" "марксистів-сартрів" як критику і водночас "паралельний" їй розвиток ідей Ж.-П. Сартра, який "зовні" виглядає як їх заперечення (Плющ, 2002: 159). Показово, що з 60-х років ХХ ст. у неофіційному спілкуванні співробітників цього інституту і їхніх колег, як це засвідчив учасник подій В. Табачковський, "два потужних напрями, що зародилися на той час у Києві" й були визнані "ортодоксами од марксизму" за "ревізійністські", "жартома" називались "червоний позитивізм" і "червоний екзистенціалізм" (Табачковський, 2002: 49).

Наведені спроби філософів-неомарксистів зі США й України відтворити образ філософії в УРСР та СРСР 60-х – 70-х років ХХ ст. постали в контексті ідейно-світоглядного і військово-політичного протистояння Східного та Західного блоків, або "холодної війни", яке narostало тоді. Його вагомим складником стала активна діяльність не лише наукових установ і громадсько-політичних організацій української діаспори, а й нових її видавництв, як "Сучасність" (1961, Мюнхен) та "Смолоскип" ім. В. Симоненка (1967, Балтимор). У серіях "Суспільно-політична бібліотека. Документи" першого з них та "Документи українського самвидаву" другого побачило світ чимало самвидавних свідчень про місце і роль у правозахисному русі в УРСР вітчизняних науковців, зокрема й заарештованих КДБ у 1972 р. у справі "Блок" співробітників Інституту філософії АН УРСР В. Лісового і Є. Пронюка. Упорядник збірника матеріалів (Zakydalsky, 1976) про долю радянських політв'язнів – філософів-дисидентів В. Лісового, Є. Пронюка і М. Бондаря, передусім листів дружини першого з них до "Міжнародної амністії", філософ діаспори з Канади Т. Закидальський закликав демократичний світ підтримати цих в'язнів сумління і звернутись до керівництва СРСР із вимогою їх звільнення. Наступного року в десятому числі журналу "Сучасність", який у 70-х роках ХХ ст. не раз повідомляв про арешт та заслання В. Лісового і Є. Пронюка, побачив світ самвидавний "Відкритий лист до членів ЦК КПРС і ЦК КП України" (1972) першого з них із засудженням замовчуваної в УРСР хвилі арештів українських інтелігентів-шістдесятників у 1972 р. та панорамною оцінкою кризового стану в УРСР та СРСР. Рік потому в опублікованій Українським науковим інститутом Гарвардського університету анотованій бібліографії (Nonconfirmation and Dissent in the Ukrainian SSR, 1955–1975, 1978) стисло згадано публікації про арешт В. Лісового і Є. Пронюка та прокоментовано статтю першого "Критика сцієнтистських концепцій науково-технічного прогресу" (1971): "Критика західної концепції позитивізму. Це есе потім поширене в самвидаві, бо багато хто вбачав у ньому алегоричну критику "наукових" засновків марксизму-ленінізму" (Nonconfirmation and Dissent in the Ukrainian SSR, 1955 – 1975, 1978: 93).

Водночас у полі уваги філософів-діаспорян США, Канади та ФРН 70-х-початку 80-х років ХХ ст. був славнозвісний науковий проєкт П. Копніна і В. Нічик з вивчення філософської спадщини Києво-Могилянської академії і загалом історії вітчизняних етики, естетики, психології, філософії та теології від Середніх віків до Романтизму. Потужним імпульсом пробудження цієї уваги було офіційне відзначення в УРСР і світі в 1972 р. 250-річчя з дня народження Г. Сковороди, як-от заходи Секретаріату Комісії УРСР у справах ЮНЕСКО. Відзначимо з них влаштування двох спадщини Києво-Могилянської академії у Парижі та опублікування низки інформацій у виданнях ЮНЕСКО, що мали за мету формування позитивного іміджу філософії УРСР на світовій арені. Тоді ж побачили світ дві сквородознавчі статті (Козій, 1972; Козій, 1973) вихованця Львівського й Ягеллонського університетів Д. Козія, який виявив ґрунтовну обізнаність з творами філософа і її дослідженнями в УРСР: працюю "Світогляд Г. Сковороди" (1967) М. Редька, збірником "Від Вишенського до Сковороди. З історії філософської думки на Україні XVI–XVIII ст." (1972) і публікаціями у присвяченому ювілею Г. Сковороди п'ятому числі "Філософської думки" за 1972 р. Протиставляючи в першій "сковородинський голос" Є. Сверстюка як автора "Собору в риштованні", а саме заклик "первісний ключ – в людині", спробі "інженерів душ" з УРСР "перетворити людину на механічне знаряддя виробництва", він піддав у другій статті критиці спробу "сковородознавців-матеріалістів" "перекрашувати в демократівсько-епікурейські кольори" не лиш етику, а й "теоретичні погляди філософа на світобудову". Разом із Д. Козієм одним із перших на відзначення цього ювілею відгукнувся професор філософії Українського Вільного університету в Мюнхені К. Митрович, що його статтю (Митрович, 1972) теж було вміщено в "Сучасності".

Нарікаючи на малий наклад двотомника праць Г. Сковороди, він піддав гострій критиці розроблений в УРСР "офіційними установами та вченими під наглядом", зокрема в працях "Світогляд Г. С. Сковороди" (1957) Т. Білича, "Нарисі історії філософії на Україні" (1966), "Г. Сковорода" (1969) П. Попова, "викривлений офіційний портрет Сковороди". Оцінюючи на загал усі святкові сквородознавчі заходи 1972 р., він вказав, що "ювілейні видання та імпрези, заплановані на Україні", "досить скромні" і "радше виглядають на календарну данину" (Митрович, 1972: 48). Побіжно зупинився на розгляді цих заходів, зокрема, присвяченої їм "советської філософської літератури", у публікації (Янів, 1974) ректор Українського Вільного Університету, професор філософії Українського католицького університету ім. св. Климента папи в Римі В. Янів.

Беручи до уваги матеріали згаданого ювілейного числа "Філософської думки", він, на відміну від згаданих Д. Козія та К. Митровича, відзначив суголосність філософів діаспори й науковців Інституту філософії АН УРСР у визначенні "репрезентативності" чільних фігур їхніх студій: "Коли Ярема як національних виразників називав і Сковороду, і Вишенського, то саме тим обидвом постає присвячена стаття А. І. Пашука в цьому ж самому числі Філософської Думки ("І. Вишенський і Г. Сковорода", ст. 76–83). Цікаво теж згадати, що колектив Інституту філософії АН УРСР, поставивши собі завдання вивчити розвиток філософської думки в Козацьку добу

України, обмежує поле досліджує саме цими двома прізвищами: Від Вишенського до Сковороди. З історії філософської думки на Україні ХУІ–ХУІІІ ст. (Видавництво "Наукова Думка". Київ 1972. С. 143)" (Янів, 1974: 175). Проте його колеги, не менш відомі мислителі діаспори, – вихованці філософського факультету Львівського університету В. Олексюк та В. Шаян, виходячи, відповідно, з неомістської й неоязичницької позицій, разом піддали критиці сковородознавчі дослідження філософів УРСР.

Засуджуючи марксизм як "псевдофілософію", В. Олексюк звернувся у розвідці "Григорій Сковорода – християнський філософ" окрему увагу на ці дослідження, зокрема на публікації у "Філософській думці" 1969–1974 рр., та зазначив, що все "те, що написано там (в УРСР), є цілковитим спотворенням філософії Сковороди" (Олексюк, 1975: 19). Поруч із гострою критикою ним "магіків марксизму-ленінізму" – філософів УРСР, він докладно спинився на висвітленні сковородознавчих історико-філософських здобутків В. Нічик, І. Іваньо і В. Махновця як "деяких дослідників, що намагалися хоч трохи бути об'єктивними", та КДБ "подбали про те, щоб і цю половинчасту об'єктивність припинити" (Олексюк, 1975: 22). Прикметно, що в цьому огляді В. Олексюк простежив на прикладі цих філософів УРСР відзначену згодом Б. Витвицьким динаміку "поступового придушення філософії" в УРСР, а саме – як їхня спільна "об'єктивність" швидко зникла в чистилищі марксизму-ленінізму" (Олексюк, 1975: 23). Підкреслюючи, що "московсько-большевицьке панування в Україні стало сильним тормозом для дальших студій Сковороди", В. Шаян піддав стислій критиці приписування Г. Сковороді матеріалізму та атеїзму в УРСР, зокрема "праці на кшталт А. Брагінця" (Шаян, 1984: 106). На відміну від усіх цих і інших доволі критичних оцінок українознавчого пошуку Інституту філософії АН УРСР, на пильну увагу, на наш погляд, заслуговує низка сковородознавчих публікацій уже згаданого К. Митровича, як-от відокремлені одна від одної рівно десятиліттям ґрунтовні статті "Платонічні елементи у філософії Сковороди" (1976) і "Філософські дослідження зростання інтересу до творчості Сковороди в 20-ті роки в Україні" (1986) зі спробою дати комплексну оцінку основних періодів розвитку філософії в УРСР у ХХ ст. Зазначаючи, що Г. Сковорода посідає в традиції української думки таке саме місце, як Паскаль у Франції, – ближче до Канта, але "вище від Руссо або Вольтера", він оцінив його як "центральну фігуру" філософських студій в УРСР, які "характеризуються поверненням до українських традицій джерел духовності та думки" (Митрович, 1992: 327).

Київська філософська школа другої половини ХХ ст. у студіях 80-х років ХХ ст. учених зі США М. Тітера і Б. Витвицького: перші спроби системного аналізу філософської думки УРСР. Проблема формування в науковій та суспільно-політичній думці держав Західного блоку уявлення про розвиток філософської думки в УРСР, зокрема образу Київської філософської школи другої половини ХХ ст. як її засновковим складником у 60-х – 80-х роках ХХ ст., щільно пов'язана з питанням усвідомлення і засвідчення творцями цієї школи своєї належності до неї та популяризування ними їхніх спільних наукових здобутків у СРСР і у світі. Зафіксована в значному за обсягом корпусі публікацій переважно у вітчизняній фаховій філософській періодиці незалежної України, передусім на шпальтах часописів "Філософська думка" та "Sententiae", наявна множина визначень згаданої школи колівається від заперечення її існування загалом і як наукової школи зокрема до визнання її за академічну

філософську школу. Не може не вражати й контрверсійність розмаїття всіх відомих варіантів її візії: від обмеження її умовно-географічним окресленням як "кола" чи певного "київського філософського середовища", "групи київських філософів" і "своєрідної спільноти філософів" у Києві епохи УРСР, до політизованого вбачання у ній "когорт" "українських філософів-шістдесятників" як співтворців постсталінської "української неомарксистської течії" – "українського неомарксизму 60-х – 80-х років ХХ ст.", у формі "червоного позитивізму" та "червоного екзистенціалізму" чи навіть постмарксизму. Раз по раз вдаючись у спогадах, інтерв'ю і наукових публікаціях до паралельного вживання цих та інших назв на означення цієї школи, її творці, як і їхні колеги, ставляться до всіх цих визначень і їх тлумачень з різною мірою застерезення. Якщо М. Попович та такі його вельми авторитетні колеги, як С. Кримський, В. Табачковський, С. Грабовський і А. Єрмоленко, більшою чи меншою мірою визнали опозиційність цієї школи стосовно офіційної марксистсько-ленінської доктрини СРСР, то В. Лісовий різко заперечував це (Лісовий, 2014). Цікаво, що вони спільно взяли під сумнів її існування як академічної школи через, на їхню думку, відсутності спільних для неї: тезаурусу (М. Попович), парадигми (В. Єрмоленко), методології і кола проблем (В. Лісовий). Однак у низці сучасних посібників та наукових видань, серед авторів яких є й чимало представників згаданої школи, вона визнається на академічному рівні за, власне, центральне явище філософської думки в УРСР другої половини ХХ ст.

Звертає на себе увагу, що ці та інші діячі пов'язували Київську філософську школу другої половини ХХ ст. саме з роботою Інституту філософії АН УРСР під орудою його директора П. Копніна (1962–1968) як чільного реорганізатора філософського життя УРСР постсталінського часу та, за певними свідченнями, автора назви цієї школи. Якщо одні з учнів П. Копніна окреслили цим терміном створений ним ідейно-організаційний центр розвитку філософії в УРСР, як, за словами А. Горак, "форпост духовності" в "особливо задушливій атмосфері українського середовища" 60-х – 80-х років ХХ ст. та "співтовариство" "українських філософів у Союзі", "рейтинг" яких був тоді "доволі високий" (Горак, 2009: 274), то інші конкретизували його обсяг з огляду на здобутки підрозділів цього інституту. На окрему увагу заслуговують спогади В. Табачковського та С. Кримського, перший з яких визнав "Київську школу" за засновану якраз П. Копніним "могутню школу з логіки наукового пізнання" (Табачковський, 2002: 62). Другий вказав, що очолений ним відділ логіки та методології наукового пізнання і заклав у 60-х роках ХХ ст. "засновки того, що звалось потім київською філософською школою" (Кримський і Чайка, 2012: 144). Вирізняючи, як і В. Табачковський, "шинкаруківський напрям" чи, за визначенням останнього, "Київську світоглядно-антропологічну школу" В. Шинкарука ("червоні екзистенціалісти" або "світоглядники-шинкарукісти"), та попередню власне "копнінську" школу ("червоний позитивізм"), С. Кримський зауважив, що друга з них, а саме згаданий відділ, "стала першою на Україні", яку "знали і відзначали західні логіки". Головними джерелами відносно обмеженого ознайомлення наукової спільноти Заходу з роботою цих відділу та інституту, як і здобутками філософської думки УРСР на загал, крім переважно зустрічей у вищих Західній Європи і Північній Америці у форматі міжнародного наукового співробітництва, було прочитання виданого в УРСР і світі, як-от країнах "соцтабору" і "третього світу", наукового доробку передусім Київської філософської школи другої половини ХХ ст.

Автор ґрунтового розділу "Філософія" у заключному томі "Гуманітарні дисципліни" (1981) спільно здійсненого Інститутом Кенана з перспективних російських студій та Міжнародним центром В. Вільсона тритомового видання підсумків їхнього проєкту "Радянські науково-дослідні інститути", радянознавець М. Тітер розпочав його загальною оцінкою радянської філософії від її появи після Жовтневого загалу 1917 р. до кінця 70-х років ХХ ст. Відзначаючи її явні здобутки у сферах філософії науки, критики немарксистської філософії, логіки, гегелезнавства та історії філософської думки в національних республіках, він вказав на її гібридний, доволі змінений, але такий, що прагнув зберегти спадок "років культу особи", характер. Присвячуючи основну частину розділу вивченню поступу філософських дисциплін у всіх республіках СРСР у абетковій послідовності їхніх філософських та інших академічних установ і вишів, М. Тітер звернув у пункті "Українська РСР" головну увагу на здобутки університетів Києва, Харкова, Львова й Одеси та – насамперед і переважно – Інституту філософії АН УРСР.

Посилаючись на книгу другу "Історія Академії наук Української РСР" (1967) та статтю "Розвиток філософії на Україні в роки Радянської влади" (1967) В. Євдокименка і монографію "Історія Академії наук Української РСР" (1979) за редакцією Б. Патона, він висвітлив діяльність інституту в рубриках: "Історія", "Організація та персонал", "Деякі відомі царини досліджень", "Дослідницькі центри" і "Вибрані джерела". Простежуючи в першій історію цього інституту від "філософського фронту" УСРР епохи "Розстріляного Відродження", а саме від Українського інституту марксизму-ленінізму (1924), зокрема присвячуючи абзац розгляду постаті академіка ВУАН С. Семковського, М. Тітер визначив у другій рубриці одинадцять наявних у 1969 р. відділів згаданого інституту та визнав його за одну з найбільших таких інституцій у СРСР. Вдаючись у третій рубриці до огляду доробку трьох перших директорів Інституту філософії АН УРСР М. Омеляновського, Д. Острянина і П. Копніна й оцінюючи першого як одного з найвпливовіших радянських філософів науки, він акцентував внесок другого до розвитку студій з історії філософії України і відзначив останнього з них як важливу та шановану постать у філософському істеблішменті СРСР.

Прикметно, що М. Тітер, цілком суголосно з наведеною вище думкою С. Кримського, вказав на здобуття інститутом визнання як центру з дослідження логіки наукового пізнання саме за директорства П. Копніна, за дієвої участі в цьому, зокрема, М. Поповича, С. Кримського і П. Йолана. Виявляючи як на їхніх прикладах, так і на прикладі нового директора інституту В. Шинкарука, що в 70-х роках ХХ ст. дослідження тут охопили широке поле актуальних питань, він окремо прокоментував українознавчі здобутки інституту, передусім "Нарис історії філософії на Україні" (1966), як перше академічне "підсумкове видання" з української філософії, і серію сквородознавчих та інших праць дослідницького колективу під орудою В. Нічик. Стисло згадуючи захищені в інституті в 1977 р. десять кандидатських дисертацій і лаконічно повідомляючи про фонди ЦНБ АН УРСР і наукової бібліотеки Інституту філософії АН УРСР, М. Тітер нагадав читачам і про періодичне видання останнього "Філософська думка", як відновлений у 1969 р. часопис 20-х – 30-х років ХХ ст. Цікаво, що побіжно та принагідно відображена в періодиці, зокрема у вміщених протягом 60-х – 80-х років ХХ ст. у журналі "Сучасність" публікаціях

(Славутич, 1964; Процюк, 1968 та Шпорлюк, 1976), увага вчених української діаспори до наукової періодики цього інституту та його видавничої діяльності знайшла найпоказовіший прояв у опублікованому в тому ж виданні першому комплексному аналізі філософом діаспори змісту "Філософської думки" за 70-ті роки ХХ ст. (Витвицький, 1984). Ця осяжна розвідка стала однією з останніх з оприлюднених у "Сучасності", головню в першому десятилітті її виходу в світ – під час переходу УРСР від "відлиги" до "застою", системних оглядів освіти та науки, культурного й політичного життя УРСР. Згадаємо серед них такі публікації: рецензії на перше видання Української радянської енциклопедії (1959–1969) і "Українська культура в прокрустовому ложі" (1961) В. Маркуся, "Післявоєнні мовознавчі публікації в УРСР" (1962) О. Горбача, "Сучасний стан української історичної науки та суспільно-політичних дисциплін" (1962) О. Данка, "Економічно-історичні дослідження на Україні" (1964) С. Процюка, "До стану української науки в УРСР" (1964) І. Лисяка-Рудницького тощо.

На відміну від складної ситуації із отриманням закордонної, зокрема й наукової, періодики в СРСР у ті роки, ці науковці та їхні колеги, судячи зі статей "Наклади серійних видань на Україні" (1964) Яра Славутича та "Продукція української наукової літератури в УРСР" (1968) С. Процюка, були ґрунтовно обізнані з радянською пресою. Вони (Шпорлюк, 1976) передплачували її у багатьох книгарнях і журнальних агентствах, наприклад "вашінгтонській фірмі Віктор Камкін" та "англійській компанії Коллетс", тоді як у Канаді широкий вибір преси УРСР мала, наприклад, фірма "Ukrainska Knyha". Прикметно, що автори цих статей відслідковували радянську русифікаторську політику щодо розвитку науки в УРСР, зокрема перший вказав на "скорочення вдвічі" органу "філософів на Україні" – "Наукові записки" АН УРСР. Водночас дослідник праць науковців Заходу про розвиток марксизму в СРСР С. Процюк звернув у публікаціях "Координація науково-видавничої діяльності в СРСР у 1964–1965 рр." (1965) та "Про короткозорість русифікаторства" (1966) у паризькій газеті "Українське слово" і згаданий вище статті (Процюк, 1968) у "Сучасності", що підсумовувала їхні висновки, увагу на "нові загрозливі явища" в діяльності АН УРСР, як і у видавничій діяльності вишів та програмах науково-дослідних установ Радянської України. Констатуючи "нові етапи наступу русифікації на Україні", С. Процюк вказав на "свіжі, прямі докази несаможестійності науки в УРСР" після "акцій російського шовінізму", як-от те, що "майже не існують на Україні дослідження такої важливої галузі, як філософія". Ілюструючи цю тезу на прикладі попередника "Філософської думки", він підкреслив: "На Україні виходять так звані міжвідомчі наукові збірники "Проблеми філософії" (у 1965–1967 рр. вийшло всього шість випусків), проте, коли познайомитися з їхнім змістом, то можна бачити, що в них з'являються майже виключно статті на тему лєнінської теорії пізнання, формування комуністичної свідомості населення тощо, які зі справжньою філософічною проблематикою не мають нічого спільного" (Процюк, 1968: 107). Не менш критичною є оцінка доктором філософії, дійсним членом Української вільної академії наук, професором історії Східної Європи Мічиганського університету Р. Шпорлюком ідеологічної "реакції" в гуманітаристиці УРСР 70-х років ХХ ст., за показовий приклад якої він визнав двомісячник "Філософська думка" (Шпорлюк, 1976).

Як студія (Teeter, 1981), так і вміщена в "Сучасності" стаття "Філософія, політика та політика у філософії (Огляд *Філософської думки* за 1970–1979 рр.)" (1984) Б. Витвицького, стали, на наш погляд, одними з найгрунтовніших досліджень філософії УРСР на Заході протягом виокремленого нами третього етапу формування там її образу, а саме на початку 70-х – у другій половині 80-х років ХХ ст. Опубліковані під час активізування ідейного протистояння СРСР і Західного блоку, – невдовзі після збройної інтервенції СРСР до Афганістану й бойкотування демократичним світом Олімпіади 1980 р. у Москві, вони разом відобразили зростання уваги західних учених до філософії в УРСР за умови її розгляду як невіддільного елементу радянської філософії загалом. Водночас як у цих розвідках, так і в публікаціях 70-х – 80-х років ХХ ст. філософів діаспори Д. Козія, В. Яніва, К. Митровича, В. Олексюка, В. Шаяна й низки їхніх колег, простежується спільна увага до прикметного його дорожком поступу в Інституті філософії АН УРСР у 60-х – 80-х роках ХХ ст. студій історії української філософії від Середньовіччя до Просвітництва. Не обмежуючись, на відміну від більшості з них, побіжним критичним оцінюванням окремих із цих студій, насамперед сковородознавчих розвідок, Б. Витвицький навів у цій своїй статті узагальнювальний їх розгляд у найменшому розділі "Українська філософія", а в розділі "Намагання задушити філософію" простежив динаміку "поступового придушення філософії" в УРСР на текстах з "Філософської думки". Докладно згадуючи з діячів Київської філософської школи другої половини ХХ ст., по суті, лише В. Лісового як найвідоміший приклад репресій влади СРСР проти філософів УРСР за епохи "застою" він наголосив у вступі, що "радянська філософія є продуктом взаємозв'язку між політикою та філософією", перша з яких "намагається спотворювати і тим підкорити собі другу", а друга, у свою чергу, намагається "опиратися розкладницькому впливові політики" (Витвицький, 1984: 203). Указуючи в розділі "Уміння встановити правду" на "чітке формулювання" В. Леніним, що "мало мав вагання у жертвуванні вимог філософії вимогам політики", "принципу партійності" як визначального для радянської філософії, Б. Витвицький визнав, що внаслідок його застосування в останній вона й "творить таку несамоовиту мішанину".

Образ В. Лісового, як, власне, найвідомішого філософа-правозахисника УРСР, – "в'язня сумління" у Пермських, Мордовських таборих і на заслання до Бурятії у 1972–1983 рр., речника національно орієнтованого дисидентства в Київській філософській школі другої половини ХХ ст., ставав засадничим для політичного аспекту її образу в Західному світі. Його постать саме як ученого з Інституту філософії АН УРСР, зокрема як учасника згаданого вище проекту П. Копніна і В. Нічик, опинилась у центрі наукової уваги філософів Заходу, зокрема, завдяки цій публікації доктора філософії Колумбійського університету, відомого філософа діаспори Б. Витвицького. Визнаючи В. Лісового за один із найяскравіших та найоригінальніших голосів у філософії УРСР того часу, він оцінив як насправді велику втрату для вітчизняної філософії його "філософську мовчанку": "Справді трагічним є той факт, що з причин, які не мали нічого спільного з професійною працею Лісового у філософській ділянці, його кар'єра була зруйнована на десяток років через арешт (у червні 1972 р.) та ув'язнення за участь у акції протесту проти арештів інших культурних діячів України" (Витвицький, 1984: 101). Вдаючись у цій, опублікованій

напередодні горбачовської "перебудови", першій зарубіжній фаховій рецензії на часопис "Філософська думка" за 1970–1979 рр., а саме за найперше десятиріччя його існування, до критичного розгляду здобутків згаданої філософської школи, Б. Витвицький звернув головну увагу в розділі "Василь Лісовий" на цього її діяча як "надзвичайно обдарованого мислителя" з визнанням його належності до "радянської філософської школи". Цікаво, що він виокремив В. Лісового з усіх учасників проекту П. Копніна і В. Нічик з вивчення наукової спадщини Києво-Могилянської академії за "широке знання автором історії філософії" і "чудові інтерпретативні здібності". Б. Витвицький високо оцінив згадану публікацію В. Лісового як критику "ідеології сцієнтизму і технічного матеріалізму", яка, за його словами, виходить за межі буржуазного суспільства, з її бажанням засудити все те, що В. Лісовий вважає за "найстрахотливіший продукт цієї ідеології – моральний нігілізм та духову порожнечу" (Витвицький, 1984: 100). Водночас він визнав "глибоке враження" від статті В. Лісового "Про способи аналізу текстів повсякденної мови" (1970) і зауважив, що в ній відбито широку обізнаність автора з працями з філософії мови і філософії логіки всіх важливих сучасних філософів, які побачили світ у Західній Європі, Великій Британії та США, насамперед Г. Фреге, А. Чьорча, Г. Райла і П.-Ф. Стросона.

Оцінюючи в розділі "Загальна характеристика "Філософської думки" це видання як "добре редаговане і добре видаване", подібне до змісту типового філософського журналу США, він, однак, вказав на чималу кількість вміщених там "прорадянських чи промарксистсько-ленінських статей", які "не мають філософського змісту". Б. Витвицький поділив публікації у шістдесяті числах "Філософської думки" за 1970–1979 рр. на дві умовні "загальні категорії" – "філософські та нефілософські", друга з яких включає "панегірики якомусь аспектові радянського суспільства" чи "чистої води емпіричні соціологічні статті", з яких ті, що мають хоча б "трохи філософського характеру", є про "теоретичний" і "прикладний" марксизм-ленінізм". Зауважуючи, що загалом у журналі доволі багато статей з історії української філософії, як і "достатня кількість статей із загальної історії філософії", він підкреслив, що в ньому є "менше статей з логіки, етики та естетики", тоді як "дуже рідкісні статті з філософії мови та епістемології" (Витвицький, 1984: 210). Звертаючи в одному з найменших, але цікавих розділів "Ознайомлення із західною філософією та її розуміння", увагу на рівень обізнаності філософів УРСР у 70-х роках ХХ ст. зі світовою філософською спадщиною, автор статті вказав на "велику різницю" у висвітленні ними зарубіжної філософії ХХ ст. та її попередніх етапів, як-от зазначив, що у "Філософській думці" "дуже мало статей про класичну західну філософію", які "здебільшого цінні", але набагато більша кількість статей про "новішу й сучасну західну філософію", хоча рівень розуміння обговорюваних у них тем "часто лише поверховий" (Витвицький, 1984: 95). Наголошуючи на перевазі уваги авторів журналу "майже виключно" до тих філософів, "якими сам Маркс був зацікавлений або про яких він писав", передусім до німецьких філософів на протигагу французьким та англійським, Б. Витвицький зауважив, що радянським історикам закордонної філософії більш відомий "філософський розвиток і його тенденції в континентальній Європі, ніж в англо-американській аналітичній філософії". Констатуючи "очевидні прогалини" в розумінні ними того, що

відбувається в англо-американській філософії "поза філософськими питаннями природознавства", він підмітив, що у "Філософській думці" майже не згадані В. Квайн і Д. Ролз як, на його думку, "дві найвидатніші особистості" в цій філософії у 70-х років ХХ ст.

Визнаючи, як Л. С. Фоєр, Л. Плющ і М. Тітер, виразну неоднозначність рівня розвитку радянської філософії, передусім філософії в УРСР, на прикладі тієї ж "Філософської думки" – "дуже ортодоксального журналу марксистсько-ленінської філософії", у якому "все-таки було чимало справжньої живучості" та який "містив досить велику кількість солідних і професійних філософських міркувань", Б. Витвицький присвятив згаданий розділ "Намагання задушити філософію" аналізу підстав цього антагонізму. У центрі його уваги постав, за його ж визначенням, "довгий період занепаду" філософії в УРСР або "один з найхимерніших епізодів сучасної філософії в усьому світі", а саме "змагання" прихильників "марксистської філософії і філістерства" чи "захисників" "філософської грамотності" та "філософського невігластва" (Витвицький, 1984: 94), яке тривало з 1972 р. – ювілейного сквородинського року та року арешту В. Лісового й Є. Пронюка. Простежуючи на матеріалах публікацій у "Комуністі України" і "Філософській думці" у 1972 р. процес "поступового придушення філософії" в УРСР, Б. Витвицький виокремив чотири етапи його перебігу з огляду на динаміку якісних і кількісних змін у другому з цих видань. Перший етап (1970–1972 рр.) був представлений низкою цікавих з філософського боку статей, що, на його думку, виявили рівень інтелектуальної творчої здібності, не гірший від рівня, який можна зустріти у філософських журналах Заходу, зокрема згадані вище "дві незвичайно високої якості" статті В. Лісового. На відміну від нього, другий етап (1972–1975 рр.) – це початок "інтелектуального занепаду української філософії у друкованому слові", тоді вже як "найнижчою точкою" у процесі "поступового усунення філософії" з "Філософської думки", за словами Б. Витвицького, став 1975 р. Зауважуючи, що протягом третього етапу (1975–1978 рр.) майже всі випуски журналу "за своїм філософським змістом являли собою порожнечу", він водночас зазначив, що вихід із цього "тривалого занепаду" засвідчено в числі шостому "Філософської думки" за 1978 р. та в усіх її числах за 1979 р. Безумовно, пов'язана з підготовкою до проведення Олімпійських ігор 1980 р. та з офіційним святкуванням у 1982 р. 1500-річчя Києва, "фасадна" лібералізація соціокультурного життя УРСР чи пропагандистське оброблення радянської і світової громадської думки сприяла певній, хоч і підцензурній, активізації вітчизняного філософського процесу.

Дискусія та висновки. Досліджені в цій і попередній статті підсумки вивчення філософії УРСР у США і Західній Європі в 50-х – 80-х роках ХХ ст. ученими та дослідницькими групами радянознавчих інституцій – від Інституту з вивчення СРСР у Мюнхені (1950) і Міжнародного наукового центру В. Вільсона (1968) до українознавчих інститутів США та Канади (Українського наукового інституту Гарвардського університету (1973), Канадського інституту українських студій Альбертського університету (1976) та ін.), виявили виразну обмеженість їхньої уваги до історії філософської думки національних республік СРСР, зокрема УРСР. Принагідні згадки про науковий доробок радянських філософів і їхню участь у міжнародних наукових симпозиумах, які раз по раз з'являлись на сторінках головно англо- й іншомовних наукових

дайджестів СРСР та світових оглядів радянської преси і матеріалів цих симпозиумів 50-х – 80-х років ХХ ст., доволі побіжно знайомили закордонне експертне середовище з науковими постатями та ідеями переважно директорів Інституту філософії АН УРСР П. Копніна та В. Шинкарука, і окремих їхніх колег, передусім М. Гончаренка, М. Поповича, С. Кримського, В. Передерія та інших. Водночас у центрі уваги філософів української діаспори П. Феденка, Д. Соловія, К. Митровича, В. Олексюка, В. Шаяна та низки їхніх колег у 60-х – 80-х роках ХХ ст. був доробок відділу історії філософської та суспільно-політичної думки на Україні цього інституту під орудою І. Головахи (1953–1954) і Д. Острянина (1954–1962), перейменованій у 60-х роках ХХ ст. на відділ історії філософської та соціологічної думки на Україні й керований почергово В. Євдокименком (1963–1972) і П. Манзенком (1972–1983). Прикметно, що формування уявлення філософів демократичного світу у 50-х – 80-х роках ХХ ст., як і широкій громадськості Західного світу, про філософську думку УРСР було пов'язане з уявленнями політичного виміру історії Київської філософської школи другої половини ХХ ст. На зміну гострій критиці П. Феденком і Д. Соловієм на початку 60-х років ХХ ст. рецидивів сталінізму в наукових працях Д. Острянина прийшла з другої половини 70-х років ХХ ст. популяризація постаті відомого діяча цієї школи – в'язня сумління, філософа-дисидента В. Лісового, зумовлена виданням "самвидавної" хроніки з УРСР і публікаціями філософів української діаспори, як-от Т. Закидальського та Б. Витвицького.

Його, як і низки його колег-філософів, передусім Є. Пронюка, арешт та засудження, які стали маркером "розквіту" неосталінського "застоя" в УРСР часу боротьби з "інакомислячими" з 1972 р. Першого секретаря ЦК КПУ В. Щербіцького, зумовили стагнацію в українознавчих студіях учених Інституту філософії АН УРСР і політизовану критику їхнього, безумовно, значного наукового доробку з боку філософів української діаспори вільного світу. Висвітлені нами вище перипетії неповного та упередженого оцінювання ними здобутків проекту П. Копніна та В. Нічик, передусім – саме його сквородознавчого складника, яскраво засвідчили всю ідейно-світоглядну неоднозначність, зокрема – гостру критичність, ставлення діаспорної філософської думки 50-х – 70-х років ХХ ст. до цього, власне, центрального українознавчого академічного проекту УРСР тих років у царині філософії. Показовими і, власне, типовими в цьому плані є судження В. Олексюка з уже не раз цитованої його праці (Олексюк, 1975), зокрема наголошування ним того, що дослідники Київської філософської школи другої половини ХХ ст. – це "магіки марксизму-ленінізму та вірні прислужники московського імперіалізму", які пишуть так, щоб їхнє розуміння філософської спадщини Києво-Могилянської академії "відповідало комуно-московській лінії" і "так званому советському 'історичному процесу' перемоги атеїзму над релігією і матеріалізму над ідеалізмом". Водночас студії згаданого вище К. Митровича другої половини 70-х – другої половини 80-х років ХХ ст., присвячені філософському сквородознавству в УРСР, виявили іншу – позитивну – тенденцію в оцінюванні філософами-діаспранами українознавчих здобутків цієї школи. Розпочате ж у 80-х роках ХХ ст. у Інституті філософії АН УРСР В. Горським і його колегами системне дослідження філософських думки та культури Русі-України було, на наш погляд, тільки принагідно відзначене в працях та періодиці філософів діаспори того часу.

Поодиноким прикладом цього є лаконічна довідка в числі 11 "Сучасності" за 1988 р. про доповідь "Християнство і філософська думка Київської Русі" В. Горського на скликаній АН УРСР науковій конференції "Давня Русь і християнство".

Водночас на першу половину 80-х років ХХ ст., як на час кінця в 1982 р. майже двадцятирічної епохи Генерального секретаря ЦК КПРС Л. Брежнєва і zarazом розпал збройного вторгнення СРСР до Афганістану, припали перші спроби системного осмислення Заходу та мислителями діаспори – М. Тітером і Б. Витвицьким, філософської думки УРСР другої половини ХХ ст. У форматі комплексного наукового проекту Інституту Кенана з перспективних російських студій та Міжнародного центру В. Вільсона "Радянські науково-дослідні інститути" радянознавцем зі США М. Тітером здійснено поодинокую спробу дати системну оцінку філософії УРСР у контексті довідникового розгляду розвитку філософських освіти, науки та культури СРСР у 20-х – 70-х роках ХХ ст. Виходячи з аналізу чималого обсягу переважно англомовних досліджень 50-х – 60-х років ХХ ст. з історії філософії у СРСР: як широковідомих розвідок Д. Блеклі, Е. Ласло і призабутих праць "Діалектичний матеріалізм: історичний і систематичний огляд філософії у Радянському Союзі" (1958) Г. А. Веттера й "Радянський марксизм і природничі науки" (1961) Д. Жоравського, так і низки наукових збірників ("Ревізіонізм: нариси з історії марксистських ідей" (1962), "Філософія в Радянському Союзі: огляд середини 60-х років ХХ ст." (1967) і ін.) та періодики ("Studies in Soviet Thought"), М. Тітер конспективно простежив перехід філософії СРСР від її "приголомшливо догматичного і ненадхненного" рівня розвитку сталінської епохи до "широкого визнання у низці царин" у світі з 1953 р. до середини 60-х років ХХ ст. У контексті цього аналізу він фактично вперше в філософській думці демократичного світу дослідив історію Інституту філософії АН УРСР та основні наукові здобутки його колективу. Паралельно з ним філософ діаспори Б. Витвицький підбив у своєму – першому системному дослідженні історії виданні цього інституту – журналі "Філософська думка" за 70-ті роки ХХ ст. підсумки студій мислителів українського зарубіжжя, як-от Я. Славутича, С. Процюка та Р. Шпорлюка, середини 60-х – середини 70-х років ХХ ст. про складну долю філософської періодики в постсталінській УРСР. У цій ґрунтовній публікації Б. Витвицький чітко визнав належність В. Лісового до "радянської філософської школи" і, без конкретизування прізвищ його колег з Київської філософської школи другої половини ХХ ст., простежив напрями та основні тенденції їхніх філософських пошуків того десятиліття.

Проведене дослідження, безумовно, потребує його продовження, насамперед – у царині значно докладнішого висвітлення міжособистісних наукових контактів діячів цієї школи – співробітників Інституту філософії АН УРСР, у 60-х – 80-х роках ХХ ст. з колегами-філософами Західного світу на міжнародних симпозиумах тощо. Важливим об'єктом системного вивчення мають стати архівна спадщина, зокрема епістолярій, директорів цього інституту та їхніх колег, зокрема М. Поповича й С. Кримського, як і раритетні іноземні видання матеріалів згаданих симпозиумів від початку хрущовської "відлиги" і до кінця горбачовської "перебудови". Часткове вивчення другої групи цих джерел, як-от матеріалів виступу М. Гончаренка на V Міжнародному Конгресі з естетики в Амстердамі (1964), дозволяє предметно оцінити

специфіку комунікативного середовища їх виникнення та ймовірний – ще не досліджений, взаємовплив із не/анти/прорадянською світовою думкою. Вивчення нами формування образу філософської думки УРСР другої половини ХХ ст. філософами діаспори у 60-х – 80-х роках ХХ ст. виявило пріоритетну роль у цьому процесі їхнього критичного ставлення до широкого спектра українознавчих студій згаданого інституту – від розвідок І. Головахи, Д. Острянина та їхніх колег про філософські і суспільно-політичні ідеї та вчення вітчизняних "революційно-демократів" до проекту П. Копніна й В. Нічик. Водночас згадані студії Я. Славутича, С. Процюка, Р. Шпорлюка та переважно саме Б. Витвицького засвідчили значну увагу науковців діаспори до відображення здобутків Київської філософської школи другої половини ХХ ст. у вишівській і академічній періодиці УРСР та їх змісту загалом і в основних його рисах. Якщо політичний і науковий аспекти образу цієї школи у філософській думці вільного світу було виразно переважно діаспорними-українознавчими Північної Америки і Західної Європи, то вчені Заходу – не вихідці з України, передусім М. Тітер та його колеги із зазначених інститутів, залишили обмаль студій про філософську думку УРСР. Крім того ж розділу М. Тітера, можна вказати на низку згадок західних філософів 60-х – 80-х років ХХ ст. про директорів Інституту філософії АН УРСР, передусім П. Копніна, його співробітників і їхні праці переважно довідникового характеру, як-от у 70-х – 80-х роках ХХ ст. з видань: "ABN Correspondence", "Forum", "The Current Digest of the Soviet Press" і ін.

Важливим елементом формування філософами УРСР та Західного світу, як-от США і Франції, образів їхніх "філософських світів" були візити до України і зустрічі з викладачами вишів, науковцями АН УРСР засновника Гарвардської соціологічної школи Т. Парсонса в 1963 р. та Ж.-П. Сартра в 1964 р. Їхнє щільне спілкування з творцями Київської філософської школи другої половини ХХ ст. П. Копніним, І. Бичком і їхніми колегами знайшло своє продовження в спілкуванні тих же П. Копніна та М. Гончаренка з філософами Західної Європи, Північної і Південної Америки під час наукових відряджень туди в 60-х роках ХХ ст. Період встановлення і розвитку міжнародних зв'язків цієї школи з вільним світом на межі епох хрущовської "відлиги" і "застою" є, на наш погляд, найпліднішим і водночас найдискусійнішим у контексті дослідження теми нашої статті. Саме в цей час – постсталінського – "не розстріляного", філософського ренесансу в УРСР згадана школа заклала стійкі, хоч і підцензурні, підвалини академічного наукового співробітництва з міжнародною філософською спільнотою та стала, по суті, основним об'єктом її уваги як чільна представниця й головний суб'єкт процесу інституціоналізації української національної філософської традиції. Цей процес знайшов своє логічне продовження у деструкції та кризі марксистсько-ленінського вчення у філософських освіті, науці і культурі незалежної України за провідної ролі Київської філософської школи другої половини ХХ ст. Вона стала об'єктом поглиблених студій зарубіжних філософів з 90-х років минулого віку, що є темою наших наступних публікацій.

Список використаних джерел

Вдовиченко Г. Філософія в УРСР другої половини ХХ ст. у оцінках західних філософів того часу: образ Київської філософської школи 50-х – першої половини 60-х років ХХ ст. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія.* 2022. № 2(5). С. 5–17.

Витвицький Б. Філософія, політика та політика у філософії (Огляд Філософської думки за 1970 – 1979 роки. *Сучасність*. Липень – серпень 1984. Ч. 7–8. (279–280). С. 202–215; вересень 1984. Ч. 9 (281). С. 89–105.

Гончаренко М. Дорогами західного світу. Київ : Наукова думка, 1967. 196 с.

Горак А. Сорок сороков. Київ : Стило, 2009. 365 с.

Горський В., Чайка Т. А. Я прожил счастливую жизнь (Цикл интервью Т. А. Чайки). Киев : Изд. дом Дмитрия Бураго, 2014. 176 с.

Козій Д. Сковорода – Платон – Епікур. *Слово* : збірник. 1973. Ч. 5. С. 157–166.

Козій Д. Три аспекти самопізнання у Сковороди. До 250-річчя народження (1722 – 3 грудня – 1972). *Сучасність*. Грудень 1972. Ч. 12 (144). С. 66–78.

Кравціє Б. Суспільно-політичні погляди Івана Франка і радянське франкознавство. *Сучасність*. Травень 1966. Ч. 5 (65). С. 39–51.

Крымский С., Чайка Т. Сергей Крымский: наш разговор длиною в жизнь (Цикл интервью Т. А. Чайки). Киев : Издат. Дом Дмитрия Бураго, 2012. 436 с.

Лісовий В. Спогади. Поезії / упоряд. Н. Вельбовець, В. Лісова, Л. Туровець-Лісова. Київ : Смолоскип, 2014. 664 с.

Митрович К. Портрет Сковороди. У 250-річчя його народження. *Сучасність*. Листопад 1972. Ч. 11 (143). С. 44–55.

Митрович К. Філософські дослідження зростання інтересу до творчості Сковороди в 20-ті роки в Україні. *Сковорода Григорій: дослідження, розвідки, матеріали* : збірник наукових праць. Київ : Наукова думка, 1992. С. 326–330.

Олексюк В. До проблеми доби обману мудрости. Збірка філософських студій. Чикаго : Українське католицьке академічне тов-во "ОБНОВА", 1975. 183 с.

Плющ Л. У карнавалі історії: Свідчення. Київ : Факт, 2002. 632 с.

Процюк С. Продукція української наукової літератури в УРСР. *Сучасність*. Травень 1968. Ч. 5 (89). С. 98–113.

Роджеро А. Из истории советской философии 60–70-х годов. *Докса*. 2017. Вип. 1 (27). С. 277–299.; 2017. Вип. 2 (28). С. 202–222.

Соловей Д. Шевченко й самостійність України. З приводу виступу Д. Ф. Остриянина, члена-кор. АН УРСР, у московських "Вопросах философии". Мюнхен, 1962. 48 с.

Табачковський В. У пошуках невтраченого часу (Нариси про творчу спадщину українських філософів-шістдесятників). Київ : ПАРАПАН, 2002. 300 с.

Феденко П. Шевченко в кривому дзеркалі. *Вільна Україн* : журнал української визвольної думки. 1961. Ч.30. С. 1–9.

Фюер Люїс С. Конфлікт поколінь серед радянських марксистів. *Сучасність*. Червень 1987. Ч. 6 (314). С. 59–72.; липень – серпень 1987. Ч. 7–8 (315–316). – С. 105–121.

Шаян В. Григорій Сковорода. Лицар святої борні. Гамільтон, Онтаріо, 1984. 109 с.

Шпорлюк Р. Преса УРСР сьогодні. *Сучасність*. Березень 1976. Ч. 3 (183). С. 71–82.

Янів В. До систематизації поглядів Івана Мірчука на українську людину. *Збірник на пошану Івана Мірчука (1891–1961)* / за ред. О. Кульчицького. Мюнхен ; Нью-Йорк ; Париж ; Вінніпег : Український Вільний Університет, 1974. С. 149–194.

Nonconformity and Dissent in the Ukrainian SSR, 1955–1975. An Annotated Bibliography. Compiled by George Liber and Anna Mostovych. Cambridge, Massachusetts, Harvard Ukrainian Research Institute, 1978. 245 p.

Teeter Mark H. Philosophy. *Soviet Research Institutes Project* : in 3 vol. Vol. III.: The Humanities. Kennan Institute for Advanced Russian Studies, Woodrow Wilson International Center for Scholars. July 27, 1981. P. 704–708.

Vdovychenko Heorhii. Kyiv Philosophical School and Human Rights. National-Cultural Movement in the Ukrainian SSR: Scientific and Public Dialogue and Interaction. *Ukrainian Policymaker*. 2021. Vol. 8, P. 127–143.

Vdovychenko Heorhii. Kyiv Philosophical School as a Partner of International Scientific Life during the Cold War: The Experience of Dialogue in Geopolitical Confrontation. *Future Human Image*. 2021. Vol. 15. P. 122–135.

Vdovychenko Heorhii. Personal Dimensions of the Kyiv Philosophical School and its Images through the Voices of Memory. *Future Human Image*. 2020. Vol. 14. P. 90–101.

Zakydalsky Taras. Three Philosophers – Political Prisoners in the Soviet Union. Smolensk Publishers. *Documents of Ukrainian Samvydav, Smolensk Samvydav Series*. 1976. №4.

References

Vdovychenko, Heorhii (2021) Soviet Ukraine Philosophy of the Second Half of the 20th Century in the Assessments of Western Philosophers of the Time: Image of the Kyiv Philosophical School of the 1950s – First Half of the 1960s. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Philosophy*, 2(5), 5-17. <https://doi.org/10.17721/2523-4064.2021/5-1/8>

Vitvitsky, Bohdan (1984) Philosophy, Politics and Politics in Philosophy (Review of Philosophical Thought for 1970–1979), *Sucasnist*, 7-8 (279–280), 202–215; 9 (281), 89–105.

Honcharenko, Mykola (1967) *By the Roads of the Western World*. Kyiv: Naykova dumka.

Horak, Hanna (2009) *Forty forties*. Kyiv, Stylos.

Horskyi, Vilen, and Chaika, Tatiana (2014) *I Lived a Happy Life (T. A. Chayka Interview Cycle)*. Kiev, Izdatelskiy dom D. Byrago.

Koziy, Dmytro (1973) *Skovoroda – Plato – Epicurus*, *Slovo: collection*, 5, 157–166.

Koziy, Dmytro (1972) *Three Aspects of Self-Knowledge in Skovoroda. To the 250th Anniversary of His Birth (1722 – December 3 – 1972)*, *Sucasnist*, 12 (144), 66–78.

Kravciv, Bohdan (1966) *Socio-political Views of Ivan Franko and Soviet Franko Studies*. *Sucasnist*, 5, 39-51.

Krymskyi, Serhii, and Chaika, Tatiana (2012) *Our Life-Long Conversation (T. A. Chayka Interview Cycle)*. Kiev, Izdatelskiy dom D. Byrago.

Lisovyi, Vasyl (2014) *Memories. Poems*. Ed. by Natalia Velbovets, Vira Lisova, Larysa Turovets-Lisova. – Kyiv: Smolenskyp.

Mytrovych, Kyrylo (1972) *Portrait of Skovoroda. On the 250th Anniversary of His Birth*, *Sucasnist*, 11 (143), 44–55.

Mytrovych, Kyrylo (1992) *Philosophical Studies of the Growing Interest in Skovoroda's work in the 1920s in Ukraine in Hryhoriy Skovoroda: Research, Exploration, Materials (Collection of Scientific Works)*. Kyiv, Naykova Dymka, P. 326–330.

Oleksyiuk, Wolodymyr (1975) *Age of the Betrayal of Wisdom. Collection of Philosophical Studies*. Chicago, Ukrainian Catholic Academy Society "Obnova", 183 p.

Plyushch, Leonid (2002) *In History's Carnival: Testimony*. Kyiv, Fact. 632 p.

Protsyuk, Stepan (1968) *Products of Ukrainian Scientific Literature in the Ukrainian SSR*, *Sucasnist*, 5 (89), 98–113.

Rogero, Alexei (2017) *From the History of Soviet Philosophy of the 1960s – 1970s Doxa*, No. 1 (27), 277 – 279; No 2 (28), 202–222.

Solovey, Dmytro (1962) *Shevchenko and Independence of the Ukraine. On the Speech of D. Ch. Ostryanin, a Corresponding Member of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR, in the Moscow Journal "Questions of Philosophy"*. Munich.

Tabachkovskyi, Vitalii (2002) *In Search of Non-Wasted Time. Essays on the Creative Heritage of the Ukrainian Philosophers of the Sixties*. Kyiv: PARAPAN.

Fedenko, Panas (1961) *Shevchenko in a Curved Mirror*. Free Ukraine, 30, 1-9.

Feuer, Lewis Samuel (1987) *Generational Conflict Among Soviet Marxists*. *Sucasnist*, 1987, 6 (314), 59-72; 7-8 (315-316), 105-121.

Shayan, Wolodymyr (1984) *Hryhoriy Skovoroda. The Knight of the Sacred Battle*. Hamilton, Ont. Canada.

Szporluk, Roman (1976) *The Press of the Ukrainian SSR Today*. *Sucasnist*, 3 (183), 71–82.

Janiw, Wolodymyr (1974) *On the Methodology of Ivan Mirtschuk's Views on the Ukrainian Mentality in Symbolae in Memoriam Ioannis Mirtschuk (1891–1961)*. Ed. A. V. Kultschitzkyj. Munchen – New York – Paris – Winnipeg, Ukrainian Free University. P. 149–194.

Nonconformity and Dissent in the Ukrainian SSR, 1955–1975. An Annotated Bibliography. Compiled by George Liber and Anna Mostovych (1978) Cambridge, Massachusetts, Harvard Ukrainian Research Institute. 245 p.

Teeter, Mark H. *Philosophy Soviet Research Institutes Project: in 3 vol. Volume III.: The Humanities*. Prepared for the United States International Communication Agency by M. H. Teeter, E. B. Sutter and B. A. Pule. With the assistance of R. Stuart and M. Giles. Kennan Institute for Advanced Russian Studies, Woodrow Wilson International Center for Scholars. July 27, 1981. P. 704–708.

Vdovychenko, Heorhii (2021) *Kyiv Philosophical School and Human Rights. National-Cultural Movement in the Ukrainian SSR: Scientific and Public Dialogue and Interaction*. *Ukrainian Policymaker*, Volume 8, 127-143. <https://doi.org/10.29202/up/8/14>

Vdovychenko, Heorhii (2021) *Kyiv Philosophical School as a Partner of International Scientific Life during the Cold War: The Experience of Dialogue in Geopolitical Confrontation*. *Future Human Image*, Volume 15, 122–135. <https://doi.org/10.29202/fhi/15/11>

Vdovychenko, Heorhii (2020). *Personal Dimensions of the Kyiv Philosophical School and its Images through the Voices of Memory*. *Future Human Image*. Volume 14, 90-101. <https://doi.org/10.29202/fhi/14/11>

Zakydalsky, Taras (1976) *Three Philosophers – Political Prisoners in the Soviet Union*. Smolensk Publishers, *Documents of Ukrainian Samvydav, Smolensk Samvydav Series*, No.4.

Отримано: 12.01.2023
Ухвалено до друку: 27.03.2023
Опубліковано: 29.03.2023

Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv.
Philosophy, 1(8), 14-24.
UDC 1(091):14/(4)/044.7(477)
<https://doi.org/10.17721/2523-4064.2023/8-3/8>

Heorhii Vdovychenko, Dr. Sci. (Philos.), Associate Prof.
<https://orcid.org/0000-0002-8532-7672>
e-mail: georgyvovychenko@knu.ua
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

**SOVIET UKRAINE PHILOSOPHY OF THE SECOND HALF OF THE 20th CENTURY IN THE ASSESSMENTS OF
WESTERN PHILOSOPHERS OF THE TIME:
IMAGE OF THE KYIV PHILOSOPHICAL SCHOOL OF THE SECOND HALF OF THE 1960s – 1980s**

The article continues to study the topic of the uprising of the image of the Kyiv philosophical school as a prominent leading Ukrainian participant in the world philosophical process of the Cold War period in the scientific and socio-political thought of the Western block, especially in the USA, Canada and Western Germany, in the second half of the twentieth century. The history of the formation of this image by scholars of the democratic world, mainly from the Ukrainian diaspora, can be conditionally divided into the following stages: 1. Scientific international interaction between the USSR and the Western bloc during the transition of the USSR from Khrushchew's "thaw" to neo-Stalinist "stagnation" (early 1960s – early 1970s); 2. Intensification of the ideological confrontation between the USSR and the Western bloc countries during transition of the USSR from said "stagnation" to Gorbachev's "perestroika" (early 1970s – second half of the 1980s). In contrast to the first separate critical assessments by diaspora philosophers P. Fedenko, D. Soloviy and their colleagues of philosophy in the Ukrainian SSR in the 1950s and early 1960s, primarily articles of T. Shevchenko by the director of the Institute of Philosophy of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR D. Ostryanin (1952 – 1962), the image of the Kyiv philosophical school in the 1970s and 1980s was significantly emphasized abroad. The political aspect of this image, dominant in which became, primarily due to its popularization by the Canadian philosopher T. Zakydalsky, the figure of a prisoner of conscience V. Lisovyi, was supplemented in the same and subsequent decades by the scientific aspect. In the memoirs of the Soviet prisoner of conscience and political immigrant L. Plyushch and in the publications of scientists from the US M. H. Teeter and B. Vitvitsky the image of the said school was generally drawn on the basis of their study of the history of the mentioned institute and the directions of its work in the 1940s – 1970s. At the same time, philosophers of the Ukrainian diaspora K. Mytrovych, W. Oleksiuk, W. Shayan and some their colleagues critically assessed the Ukrainian historical and philosophical achievements of this institute in the 1950s and 1980s.

Keywords: Ukrainian philosophy, philosophical thought of the Ukrainian diaspora, Kyiv philosophical school, Institute of Philosophy of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR, P. Kopnin, B. Vitvitsky, T. Zakydalsky, K. Mytrovych, W. Oleksiuk, L. Plyushch, M. H. Teeter, L. S. Feuer.

Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
Філософія, 1(8), 25-29.
УДК 101:140/17."7"
<https://doi.org/10.17721/2523-4064.2023/8-4/8>

Михайло Калганов, асп.
<https://orcid.org/0000-0001-9688-8064>
e-mail: m.kalghanoff@gmail.com

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ВЗАЄМОДІЯ ЛЮДИНИ ТА ІНФОРМАЦІЙНОЇ СФЕРИ В ЦИФРОВУ ДОБУ

Представлено результати дослідження, присвяченого вивченню особливостей взаємодії людини та інформаційної сфери в цифрову епоху. Зокрема, досліджено вплив інформаційних технологій на людське мислення та поведінку, суспільні комунікації та відносини. Особливу увагу приділено цифровим платформам та соціальним мережам, які змінюють реальність людини, перетворюючи буттєвий контекст на віртуальність. Також розглянуто позитивні та негативні боки використання соціальних мереж, а також можливі наслідки їх використання у довгостроковій перспективі. Виявлено роль інформаційних технологій у сучасному світі та їх вплив на людську поведінку і мислення, проаналізовано специфіку взаємодії людини з інформацією в епоху інформаційних технологій, ідентифіковано соціальні та психологічні наслідки використання інформаційних технологій та соціальних мереж для людини, розроблено рекомендації щодо правильного використання інформаційних технологій та соціальних мереж з метою забезпечення збалансованого та здорового життя людини. Обґрунтовано думку про те, що сучасні ІТ уможливили безпрецедентний доступ до інформації та об'єднали людей новими способами, але водночас створили значні виклики, такі як інформаційне перевантаження та поширення дезінформації. Доведено, що розвиток штучного інтелекту та автоматизація процесів – одна з останніх тенденцій в еволюції людської взаємодії та інформаційної сфери, яка згодом може призвести до кардинальних змін у виробничих процесах та ситуації на ринку праці. Порушено питання відповідального та етичного поводження з інформаційними технологіями через значущість їхнього впливу на культурні процеси у світовому масштабі. Аргументацію підсилено ідеями та думками провідних мислителів сучасності з цієї тематики.

Ключові слова: інформація, людина, технології, комп'ютери, інтернет, взаємодія, штучний інтелект, автоматизація.

Вступ. Дослідження проблеми взаємодії людини та інформаційної сфери в цифрову добу є комплексним аналізом, що враховує вплив сучасних технологій та засобів, зокрема соціальних мереж, на наше життя, мислення та поведінку. Аналіз наукових джерел, що стосуються взаємодії людини з інформацією в епоху інформаційних технологій, дозволяє сформувати належний теоретичний фундамент дослідження. Ґрунтовне вивчення провідних теоретичних підходів має всеосяжний характер, що дає можливість зрозуміти вплив інформаційних технологій та соціальних мереж на наше життя з багатьох різних аспектів. Метою цього дослідження є з'ясування особливостей взаємодії людини та інформаційної сфери в цифрову епоху, зокрема з урахуванням впливу на цю взаємодію новітніх технологій, на основі огляду провідних наукових публікацій. Для досягнення цієї мети було поставлено такі завдання: дослідити роль інформаційних технологій у сучасному світі та їх вплив на людську поведінку і мислення; описати особливості взаємодії людини з інформацією в епоху інформаційних технологій; розглянути соціальні та психологічні наслідки використання інформаційних технологій та соціальних мереж для людини; розробити рекомендації щодо правильного використання інформаційних технологій та соціальних мереж із метою забезпечення збалансованого та здорового життя людини.

Розглянуто проблеми, пов'язані зі збільшенням кількості інформації, яку людина отримує кожного дня, та вплив цього факту на людське мислення та поведінку. Звертається увага на вплив соціальних мереж на взаємодію людей та їхні соціальні зв'язки. Розглядаються позитивні та негативні боки використання соціальних мереж, а також можливі наслідки їх використання у довгостроковій перспективі.

Джерела. Огляд публікацій із тематики взаємодії людини та інформаційної сфери дає можливість оцінити найбільші наукові досягнення у цій сфері. Однією з найфундаментальніших робіт є "Економіка уваги та мережа" М. Голдберга, у якій автор розглядає зміни відносин між людиною і інформаційним середовищем в епоху

інтернету. У цій статті дослідник описує інформаційний ландшафт, у якому багато компаній борються за нашу увагу і пропонують нам безліч послуг і продуктів, які ми можемо використовувати в нашому повсякденному житті (Goldberg, 1996).

Ще одне дослідження, яке заслуговує особливої уваги, – "Бульбашка фільтрів: що приховує від вас інтернет" Е. Парізера, у якому автор аналізує проблему фільтрування інформації в інтернеті. Науковець стверджує, що великі інтернет-компанії використовують алгоритми, які відбирають та показують нам лише ту інформацію, яка відповідає нашим попереднім інтересам та поглядам. Це може призвести до того, що ми перестанемо бути відкритими до інших думок та точок зору (Pariser, 2011).

Також можна відзначити роботу "Мілководдя: що інтернет робить з нашим мозком" Н. Карра, у якій автор досліджує, як інтернет впливає на наш спосіб мислення та здатність до глибокого аналізу та концентрації. Дослідник стверджує, що велика кількість інформації, яка доступна в інтернеті, може змінити нашу поведінку та здатність до глибокої рефлексії (Carr, 2010).

Окрім цього, теоретична база дослідження включає таких авторів, як М. Маклюен (McLuhan, 1994), К. Маркс (Marx, 1972), Б. Манін (Manin, 1997), М. Кастельс (Castells, 1996), Д. Сірл (Searle, 1983).

Методологія. У дослідженні використовуються різноманітні методи, які включають емпіричний, аналітичний та філософський підходи, завдяки чому досягається комплексне розуміння проблеми. Аналіз наукових джерел дає змогу отримати інформацію про концептуальні підходи до дослідження взаємодії людини з інформаційним середовищем і виокремити найбільш значущі аспекти.

Результати. Інформаційна сфера – це сукупність інформаційних процесів, технологій, медіа-ресурсів, інформаційної інфраструктури та людей, які створюють, використовують і поширюють інформацію в суспільстві.

Розвиток інформаційної сфери почався ще в давнину, коли люди обмінювалися знаннями та досвідом. Філософ Арістотель зазначав, що людина – тварина, яка

має здатність вчитися і передавати знання наступним поколінням (Aristotle, 2004). Однак розвиток інформаційної сфери дуже пришвидшився з винаходом писемності. Дослідник М. Маклюен зазначав, що писемність була першою технологією, яка сприяла збереженню знань та обміну ними на відстані (McLuhan, 1994).

З винаходом друку в XV столітті інформаційна сфера отримала новий імпульс розвитку. Друковані видання дали змогу розповсюджувати інформацію в більшому масштабі, а у XVIII столітті з'явилися перші газети, які стали основним засобом масової комунікації. К. Маркс зазначав, що преса відіграє важливу роль у формуванні громадської думки та створенні ідеологічної бази для різних соціальних рухів (Marx, 1972).

З розвитком технологій у XX столітті інформаційна сфера стала складнішою і багатограннішою. У 1940-х роках з'явилися перші комп'ютери, які стали основою для створення цифрових технологій. У 1960-х роках розвиток електронних засобів зв'язку зумовив появу телебачення і радіо. М. Маклюен стверджує, що телебачення і радіо є потужним інструментом формування громадської думки та створення масової культури (McLuhan, 1964).

Також М. Маклюен у своїх працях звертав увагу на те, що засоби комунікації та масової інформації справляють чималий вплив на нашу культуру і способи мислення (McLuhan, 1964; McLuhan, 1994). Він вважав, що ці засоби перетворюють наш світ на "глобальне село", у якому ми всі перебуваємо в постійному контакті один з одним.

Головний аргумент ученого полягає в тому, що різні медіатехнології створюють різні форми сприйняття і розуміння, які він називає "медіасередовищами". Наприклад, він стверджує, що друковані ЗМІ, такі як книги і газети, створюють лінійний і послідовний спосіб мислення, тоді як телебачення створює більш занурену і чуттєву форму досвіду. Він також припускає, що кожна нова медіатехнологія не просто замінює попередню, а радше спірається на неї і трансформує її, створюючи нові форми комунікації та розуміння (McLuhan, 1964).

Нині інформаційна сфера продовжує розвиватися з неймовірною швидкістю. З появою інтернету та соціальних мереж інформація стала доступною у будь-якій точці світу і в будь-який час. Це зумовило появу нових форм спілкування і комунікації, а також до створення нових технологій, таких як штучний інтелект і блокчейн. Ці технології впливають на різні аспекти нашого життя, від економіки та політики до нашої культури та особистих стосунків.

Філософ Б. Манін зазначав, що з розвитком інформаційної сфери ми переходимо від індустріального суспільства до інформаційного, у якому інформація стає основним ресурсом і фактором виробництва (Manin, 1997). М. Кастельс підкреслював, що інформаційне суспільство є новим типом соціальної організації, у якому інформаційні технології та комунікації формують нові соціальні та економічні відносини (Castells, 1996).

У книзі Б. Маніна "Принципи представницького врядування" також обговорюється роль інформаційної сфери в політико-публічній площині. Він стверджує, що здатність громадян приймати поінформовані рішення та брати участь у політичному дискурсі є необхідною умовою функціонування представницького уряду. Однак він зазначає, що в сучасному суспільстві існують значні виклики для вільного потоку інформації, особливо в контексті засобів масової інформації та інтернету.

Дослідник припускає, що поява нових форм ЗМІ створила як можливості, так і виклики для інформаційної сфери. З одного боку, інтернет і соціальні медіа полегшили громадянам доступ до інформації та участь у

політичному дискурсі. З іншого боку, ці нові форми медіа також створили нові виклики, включаючи поширення дезінформації та поляризацію політичного дискурсу.

У цьому контексті Б. Манін стверджує, що для представницького уряду важливо захищати вільний потік інформації та сприяти розвитку динамічної та різноманітної публічної сфери. Він припускає, що цього можна досягти за допомогою різних засобів, включаючи просування медіаграмотності, захист незалежних ЗМІ та розвиток нових форм участі громадян у політичному дискурсі.

Загалом "Принципи представницького врядування" пропонують важливий погляд на роль інформаційної сфери в демократичному управлінні. Наголошуючи на важливості вільної та відкритої публічної сфери, Б. Манін підкреслює важливу роль громадян у формуванні політичного дискурсу та участі в процесі прийняття рішень. Ідеї, викладені в книзі, залишаються надзвичайно актуальними і сьогодні, коли суспільства продовжують боротися з викликами та можливостями інформаційної епохи (Manin, 1997).

"Становлення мережевого суспільства" М. Кастельса є фундаментальною працею в галузі соціології, яка досліджує соціальні та економічні трансформації, спричинені розвитком інформаційно-комунікаційних технологій. У книзі детально проаналізовано появу нової форми суспільства – "мережевого суспільства", яке характеризується зростаючою центральною роллю інформаційно-комунікаційних технологій у всіх аспектах суспільного життя.

Одним із ключових аргументів книги є те, що мережеве суспільство докорінно відрізняється від індустріального суспільства, яке йому передувало. М. Кастельс припускає, що розвиток інформаційно-комунікаційних технологій зумовив появу нових форм соціальної організації, у яких мережі людей та організацій відіграють все більшу роль в економічному та соціальному житті.

Пошуковець також стверджує, що мережеве суспільство характеризується новою формою влади – "мережевою владою", яка ґрунтується на здатності індивідів та організацій підключатися до мереж інформації та ресурсів і використовувати їх. Ця нова форма влади є одночасно децентралізованою і дифузною, коли влада розподіляється між мережами, а не концентрується в руках кількох осіб або організацій.

У книзі також досліджується вплив мережевого суспільства на різні аспекти суспільного життя, включаючи політику, економіку, культуру та ідентичність. М. Кастельс припускає, що мережеве суспільство привело до значних змін у кожній з цих сфер, і що ці зміни, ймовірно, продовжаться в майбутньому.

"Становлення мережевого суспільства" є важливим внеском у наше розуміння соціальних та економічних трансформацій, спричинених розвитком інформаційно-комунікаційних технологій. Висвітлюючи появу нової форми суспільства і влади, М. Кастельс створює цінну основу для розуміння змін, які формують наш світ сьогодні (Castells, 1996).

Однак розвиток інформаційної сфери також спричиняє певні проблеми та виклики. Однією з головних проблем є інформаційне перевантаження, яке призводить до труднощів у пошуку та аналізі інформації. Також існують проблеми із захистом особистих даних та інформаційною безпекою.

Дж. Сірл описував інформаційну сферу як систему, в якій інформація є основним ресурсом, а комунікація – ключовим процесом (Searle, 1983). Він вважав, що наш мозок є основним органом, який обробляє та інтерпретує інформацію, а наші мовні знання та соціальні

навички відіграють роль у визначенні того, як ми сприймаємо світ навколо нас.

Дослідник розглядав, як ми розуміємо зв'язок між розумом і світом, включаючи роль інформації в цьому зв'язку. Аргумент Дж. Сірла, що інтенційність є фундаментальною рисою людської свідомості, має важливі наслідки для нашого розуміння того, як ми взаємодіємо з навколишнім світом і репрезентуємо його. Для того щоб ментальні стани були інтенційними, вони повинні бути спрямовані на об'єкти світу – зокрема й на об'єкти, які представлені через інформацію. Це свідчить про те, що інформація відіграє важливу роль у нашому ментальному житті, оскільки ми використовуємо її для репрезентації та взаємодії зі світом.

Таким чином, філософи звертають увагу на те, що інформаційна сфера відіграє важливу роль у житті людини, впливаючи на нашу культуру, способи мислення, комунікацію, сприйняття часу і простору, а також на економічні та соціальні відносини.

Взаємодія між людиною та інформаційною сферою зазнала значних змін протягом історії, причому розвиток сучасних технологій має на неї значний вплив. У стародавні часи люди покладалися на усні традиції та розповіді для передавання інформації, тоді як винайдення писемності зробило революцію у способах записування та передавання інформації.

З винайденням друкарського верстата в XV столітті стала можливою масова комунікація, що дозволило поширювати інформацію в набагато більших масштабах. У XX столітті з'явилися електронні засоби масової інформації, зокрема радіо і телебачення, які ще більше розширили доступ до інформації для нових аудиторій. Однак, вплив сучасних технологій на взаємодію між людиною та інформацією став найбільш глибоким в останні десятиліття у зв'язку з поширенням інтернету, соціальних мереж та мобільних пристроїв.

Інтернет уможливив безпрецедентний доступ до інформації, дозволивши людям із легкістю отримувати доступ до величезних обсягів даних і знань та обмінюватися ними. Платформи соціальних мереж ще більше полегшили обмін інформацією, дозволивши людям спілкуватися один з одним і ділитися ідеями, новинами та думками в режимі реального часу. Мобільні пристрої зробили цей доступ ще більш поширеним, дозволяючи людям отримувати доступ до інформації з будь-якого місця і в будь-який час.

Хоча ці технологічні досягнення, безсумнівно, принесли багато переваг, вони також мали значні наслідки для того, як люди взаємодіють з інформацією. Одним із найбільш значущих наслідків стало зростання інформаційного перевантаження, коли величезний обсяг доступної інформації перевершує здатність людей ефективно її обробляти. Швидкість і зручність сучасних технологій також сприяли формуванню культури миттєвого задоволення, коли люди очікують негайних відповідей і розв'язків своїх проблем.

Іншим важливим наслідком стало поширення дезінформації та фейкових новин, які стали можливими завдяки легкості, з якою можна ділитися інформацією на платформах соціальних мереж. Це створило значні проблеми для окремих людей і суспільства загалом, оскільки стає дедалі важче відрізнити факт від вигадки і довіряти джерелам інформації, на які ми покладаємося.

Роль інформаційних технологій у сучасному світі та їхній вплив на людську поведінку і мислення. Інформаційні технології (ІТ) стали невід'ємною частиною сучасного суспільства, і їхній вплив відчу-

вається у всіх аспектах людського життя, включаючи соціальну, економічну та політичну сфери. Поширення ІТ трансформувало способи спілкування, роботи та доступу до інформації, створивши як можливості, так і виклики для людської поведінки та мислення.

Одним із найбільш значущих впливів ІТ стала їхня здатність об'єднувати людей, незважаючи на відстані та культури, сприяючи комунікації та співпраці в глобальному масштабі. Це зумовило появу справді глобальної спільноти, у якій люди обмінюються ідеями та знаннями, долаючи кордони, які колись були нездоланими. Однак це зростання зв'язності також призвело до поширення онлайн-спільнот, які іноді можуть виконувати ефект відлуння, що підсилює певні переконання і погляди, призводячи до поляризації і соціальної фрагментації.

ІТ також суттєво вплинули на економіку, дозволивши бізнесу стати більш ефективним та результативним. Автоматизація багатьох завдань привела до підвищення продуктивності, а розвиток електронної комерції відкрив нові ринки і дозволив бізнесу вийти на клієнтів по всьому світу. Однак розвиток ІТ також призвів до витіснення робочих місць і зміни характеру праці, створюючи нові виклики для людей і суспільств.

З погляду людської поведінки та мислення, ІТ мають як позитивний, так і негативний вплив. З одного боку, вони зробили інформацію більш доступною, ніж будь-коли раніше, дозволяючи людям здобувати нові навички, отримувати доступ до знань та бути в курсі поточних подій. З іншого боку, це також створило середовище, у якому люди все більше покладаються на технології у виконанні навіть найпростіших завдань, що призводить до зниження критичного мислення та навичок розв'язання проблем.

Також значний вплив справила ІТ на соціальну взаємодію та відносини. Хоча вони полегшили людям зв'язок один з одним, також – створили середовище, у якому багато взаємодій відбувається у віртуальному просторі, а не віч-на-віч. Це викликає занепокоєння щодо якості соціальних зв'язків і стосунків, а деякі дослідники припускають, що відсутність фізичної присутності може призвести до зниження рівня емпатії та розуміння.

Особливості взаємодії людини з інформацією в епоху інформаційних технологій. Епоха інформаційних технологій принесла значні зміни в те, як людина взаємодіє з інформацією. Серед особливостей цієї взаємодії можна виокремити:

- миттєвий доступ до інформації. З розвитком інтернету та мобільних пристроїв люди можуть отримати доступ до інформації з будь-якого місця і в будь-який час. Це створило культуру миттєвого задоволення, де люди очікують негайних відповідей на свої запитання та проблеми;

- інформаційне перевантаження. Величезний обсяг доступної інформації створив виклик для людей, щоб просіяти крізь шум і знайти релевантну і точну інформацію. Велика кількість інформації може бути приголомшливою, що призводить до відчуття когнітивного перевантаження і зниження навичок критичного мислення;

- поширення дезінформації. Легкість, з якою можна ділитися інформацією на платформах соціальних мереж, створила сприятливий ґрунт для поширення дезінформації та фейкових новин. Це призвело до викликів для окремих осіб і суспільства загалом, оскільки стає дедалі важче відрізнити факт від вигадки і довіряти джерелам інформації, на які ми покладаємося;

- фрагментація інформації. Надлишок інформації призвів до фрагментації знань, коли люди споживають

інформацію меншими і більш спеціалізованими шматками замість того, щоб отримати всебічне розуміння предмета. Це може призвести до недостатньої глибини розуміння і зниження здатності пов'язувати інформацію з різних дисциплін;

- зміни в комунікації. Поява соціальних мереж і платформ для онлайн-спілкування змінила спосіб спілкування людей один з одним. Спілкування стало більш асинхронним, коли люди надсилають повідомлення і відповідають на них у різний час. Це також призвело до появи нових форм спілкування, таких як емоді, які можуть передавати складні емоції в одному зображенні.

Загалом епоха інформаційних технологій трансформувала спосіб взаємодії людини з інформацією, створивши нові виклики та можливості для окремих людей і суспільства загалом. Оскільки ми продовжуємо розвивати наші відносини з технологіями, важливо знайти способи пом'якшити ці виклики і забезпечити, щоб наша взаємодія з інформаційною сферою залишалася продуктивною і корисною для суспільства.

Соціальні та психологічні наслідки використання інформаційних технологій та соціальних мереж для людини. Інформаційні технології та соціальні медіа мають значний соціальний та психологічний вплив на людей. До позитивних наслідків можна зарахувати розширення можливостей зв'язку, доступу до інформації та нових форм комунікації. Однак є також кілька негативних наслідків, які необхідно враховувати, зокрема:

- соціальна ізоляція. Зростання онлайн-спілкування призвело до зменшення взаємодії віч-на-віч, що може призвести до соціальної ізоляції та самотності. Це може бути особливо згубним для людей, які вже є соціально ізольованими, наприклад для тих, хто живе самотньо або має обмежене коло спілкування;

- кібербулінг. Платформи соціальних мереж створили нові можливості для знущань і переслідувань, які можуть мати значний вплив на психічне здоров'я людей. Кібербулінг може призвести до тривоги, депресії, а в деяких випадках навіть до самогубства;

- залежність. Інформаційні технології та соціальні мережі можуть викликати залежність, що призводить до зниження продуктивності та погіршення психічного і фізичного здоров'я. Постійні сповіщення та оновлення можуть створити відчуття компульсивної поведінки, що призводить до надмірного використання та погіршення інших аспектів життя;

- FOMO (Fear of Missing Out). Платформи соціальних мереж створюють відчуття необхідності постійно бути на зв'язку і бути в курсі того, що відбувається в житті інших людей. Це може призвести до відчуття тривоги і стресу, оскільки люди намагаються не відставати від постійного потоку інформації та оновлень;

- занепокоєння щодо конфіденційності. Розвиток соціальних мереж та інших онлайн-платформ створив нові проблеми, пов'язані з конфіденційністю та безпекою даних. Люди можуть відчувати себе незручно, ділячись особистою інформацією в інтернеті, що може призвести до зниження довіри і відчуття тривоги.

Рекомендації щодо правильного використання інформаційних технологій та соціальних мереж з метою забезпечення збалансованого та здорового життя людини.

Встановити обмеження на використання технологій. Дуже легко потрапити в патерн надмірного використання технологій, таких як соціальні мережі, інтернет, відео ігри тощо. Щоб запобігти цьому, встановіть обме-

ження на використання технологій, виділивши певний час дня або тижня для відключення від мережі. Ви також можете використовувати додатки або інструменти, які допоможуть вам контролювати та обмежувати використання технологій.

Надати перевагу спілкуванню віч-на-віч. Хоча технології можуть бути корисним інструментом для спілкування, важливо надавати пріоритет спілкуванню віч-на-віч. Докладайте зусиль, щоб проводити час з друзями та родиною особисто, і уникайте покладатися виключно на онлайн-спілкування.

Дотримуватися цифрової гігієни. Це означає бути уважним до своєї поведінки в Інтернеті та вживати заходів для захисту своєї приватності та безпеки в мережі. Це може включати регулярне оновлення паролів, уникнення обміну особистою інформацією в інтернеті та використання налаштувань конфіденційності на платформах соціальних мереж.

Шукати позитивну взаємодію в інтернеті. Незважаючи на те, що соціальні мережі мають багато негативних аспектів, вони також мають багато позитивних моментів, таких як можливість спілкуватися з однодумцями та отримувати доступ до цінної інформації. Шукайте позитивну взаємодію в інтернеті, підписуючись на акаунти, які вас надихають, приєднуючись до онлайн-спільнот, пов'язаних з вашими інтересами, і беручи участь у позитивних онлайн-розмовах.

Робити перерви в соціальних мережах. Соціальні мережі можуть бути джерелом стресу і тривоги для багатьох людей. Щоб забезпечити збалансоване і здорове життя, робіть перерви в соціальних мережах, коли ви відчуваєте себе перевантаженими або тривожними. Це допоможе вам перезавантажитися і зосередитися на інших аспектах вашого життя.

Слідування вищезгаданим рекомендаціям допоможе зробити використання інформаційні технології та соціальні мережі збалансованим і здоровим. Важливо пам'ятати, що технології мають бути інструментом для покращення життя, а не джерелом стресу чи тривоги. Треба бути уважними до своєї поведінки в інтернеті та надавати перевагу спілкуванню віч-на-віч. Баланс у використанні технологій принесе користь вашому загальному благополуччю.

Дискусія та висновки. Загалом вплив сучасних технологій на взаємодію між людиною та інформаційною сферою є глибоким і має як позитивні, так і негативні наслідки. Сучасні ІТ уможливили безпрецедентний доступ до інформації та об'єднали людей новими способами, але водночас створили значні виклики, такі як інформаційне перевантаження та поширення дезінформації. Оскільки ми продовжуємо розвивати наші відносини з технологіями, важливо знайти способи пом'якшити ці виклики і забезпечити, щоб наша взаємодія з інформаційною сферою залишалася продуктивною і корисною для людини і суспільства в цілому.

Також слід зазначити, що ІТ справили глибокий вплив на людську поведінку і мислення, трансформували спосіб, яким люди взаємодіють один з одним, працюють і отримують доступ до інформації. Надавши багато можливостей, вони також створили нові виклики, такі як втрата роботи, соціальна фрагментація та зміни в характері праці. Оскільки ІТ продовжують розвиватися, важливо знайти способи пом'якшити ці виклики і забезпечити позитивний вплив на окремих людей і суспільство в цілому.

Інформаційні технології та соціальні медіа мають значний соціальний та психологічний вплив на людей.

Хоча ці технології мають багато позитивних аспектів, існують і негативні наслідки, які необхідно враховувати.

Еволюція взаємодії людини з інформаційною сферою призводить до неоднозначних результатів. З одного боку, сучасні технології полегшують життя людей, надаючи доступ до інформації, освіти, розваг. З іншого боку, існує ризик зловживання інформаційними технологіями та порушення приватності, а також можливість потрапити під вплив фейкових новин та маніпуляцій.

Крім того, інформаційні технології впливають на соціальні зміни та культурний розвиток і сприяють глобалізації світу. Розвиток штучного інтелекту та автоматизація процесів – одна з останніх тенденцій в еволюції людської взаємодії та інформаційної сфери. Активно розробляються різноманітні чат-боти, які можуть замінити живих операторів у спілкуванні з клієнтами, а також автоматизовані системи управління виробництвом і транспортними засобами.

Підсумовуючи, можна сказати, що поняття інформації стало ключовим компонентом науки та повсякденного життя. Історія обміну інформацією сягає глибокої давнини, але лише в ХХ ст., з винаходом комп'ютерів та інтернету, відбулася справжня революція у взаємодії людини з інформаційною сферою. Сьогодні інформаційна сфера є ключовим складником розвитку людського суспільства, і її значення в майбутньому буде тільки зростати. Однак еволюція взаємодії людини з інформаційною сферою призводить до неоднозначних результатів, і важливо використовувати ці сучасні інформаційні технології відповідально та етично.

Список використаних джерел

Aristotle. *The Nicomachean Ethics*. Penguin Classics. London : Penguin Classics, 2004. 400 p.

Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv.
Philosophy, 1(8), 25-29.
UDC 101:140/17."7"
<https://doi.org/10.17721/2523-4064.2023/8-4/8>

Mykhailo Kalganov, PhD Student
<https://orcid.org/0000-0001-9688-8064>
e-mail: m.kalganoff@gmail.com
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

THE INTERACTION OF HUMANS AND THE INFORMATION SPHERE IN THE DIGITAL AGE

The article presents the results of the research devoted to the study of the peculiarities of human interaction with the information sphere in the digital age. In particular, the impact of information technologies on human thinking and behavior, social communications and relationships is studied. Special attention is paid to digital platforms and social networks that change human reality, transforming the material context into virtuality. The positive and negative sides of using social networks are also considered, as well as the possible consequences of their use in the long term. In the process of research, the role of information technologies in the modern world and their influence on human behavior and thinking is revealed, the specifics of human interaction with information in the era of information technologies are analyzed, the social and psychological consequences of the use of information technologies and social networks for people are identified, recommendations are developed for the correct use of information technologies and social networks in order to ensure a balanced and healthy human life. It is argued that modern IT has enabled unprecedented access to information and brought people together in new ways, but at the same time created significant challenges such as information overload and the spread of misinformation. It is proven that the development of artificial intelligence and automation of processes is one of the latest trends in the evolution of human interaction with the information sphere, which may eventually lead to radical changes in production processes and the situation on the labor market. The issue of responsible and ethical handling of information technologies is raised due to the significance of their impact on cultural processes on a global scale. The author's argumentation is strengthened by the ideas and opinions of leading modern thinkers on this topic.

Keywords: Information, man, technologies, computers, Internet, interaction, artificial intelligence, automation.

Carr Nicholas. *The shallows: What the Internet is doing to our brains*. New York : W.W. Norton & Company, 2010. 304 p.
Castells Manuel. *The Rise of the Network Society*. Hoboken : Blackwell Publishers, 1996. 556 p.
Goldberg Michael. *The Attention Economy and the Net*. *Journal of Advertising Research*. 1996. № 36(5). P. 25–27.
Manin Bernard. *The Principles of Representative Government*. Cambridge : Cambridge University Press, 1997. 256 p.
Marx Karl. *The Eighteenth Brumaire of Louis Napoleon*. New York : International Publishers Co, 1994.
McLuhan Marshall. *Understanding Media: The Extensions of Man*. New York : Routledge, 1964. 318 p.
McLuhan Marshall. *The Gutenberg Galaxy: The Making of Typographic Man*. Toronto : University of Toronto Press, 1994. – 299 p.
Pariser Eli. *The Filter Bubble: What the Internet Is Hiding from You*. London : Penguin, 2011. 294 p.
Searle John. *Intentionality: An Essay in the Philosophy of Mind*. Cambridge : Cambridge University Press, 1983. P. 278.

References

Aristotle. (2004). *The Nicomachean Ethics*. Penguin Classics.
Carr, N. (2010). *The shallows: What the Internet is doing to our brains*. W.W. Norton & Company.
Castells, M. (1996). *The Rise of the Network Society*. Blackwell Publishers.
Goldberg, M. E. (1996). *The Attention Economy and the Net*. *Journal of Advertising Research*, 36(5), 25-27.
Manin, B. (1997). *The Principles of Representative Government*. Cambridge University Press.
Marx Karl. *The Eighteenth Brumaire of Louis Napoleon*. New York : International Publishers Co, 1994.
McLuhan, M. (1964). *Understanding Media: The Extensions of Man*. Routledge.
McLuhan, M. (1994). *The Gutenberg Galaxy: The Making of Typographic Man*. University of Toronto Press.
Pariser, E. (2011). *The Filter Bubble: What the Internet Is Hiding from You*. Penguin.
Searle, J. (1983). *Intentionality: An Essay in the Philosophy of Mind*. Cambridge University Press.

Отримано: 12.01.2023
Ухвалено до друку: 27.03.2023
Опубліковано: 29.03.2023

Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
Філософія, 1(8), 30-34.
УДК 141.7:001.3
<https://doi.org/10.17721/2523-4064.2023/8-5/8>

Олег Кубальський, канд. філос. наук, доц., провід. наук. співроб.
<https://orcid.org/0000-0002-7956-3150>
e-mail: kubalsky@nas.gov.ua

ДУ "Інститут досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Г. М. Доброва НАН України", Київ, Україна

РЕКОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ СУБ'ЄКТА І ОБ'ЄКТА НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ: СУСПІЛЬНИЙ КОНТЕКСТ ТА СИСТЕМНІ ЗАСАДИ

Актуалізовано проблематику суб'єкт-об'єктної релевантності науки як важливого соціально-культурного феномену у світі динамічної турбулентності. Визначено роль науки в життєдіяльності людини і суспільства. Висунуто припущення щодо змістової визначеності понять суб'єкта і об'єкта наукового пізнання відповідно до наукових парадигм, які виникають у різні історичні епохи. Виявлено фундаментальний зв'язок між рівнем наукового і технологічного розвитку та адекватністю пізнавальних наукових організаційних засобів.

Підкреслено, що на рівні знань суспільства наука являє собою засіб протистояння явищам суспільної турбулентності. Конкретна взаємодія суб'єкта та об'єкта наукового пізнання визначає їхню значущість, яка змінюється у ході пізнавального процесу. Визначення суб'єкта наукового пізнання і об'єкта наукового пізнання є взаємно обумовленими і не можуть бути надані заздалегідь і безвідносно до певної парадигми наукового пізнання. Вирішальну роль у неперервності і коректності трансляції наукових знань відіграє наукова комунікація. Наука постійно комунікативно уточнює значущість взаємодії між суб'єктом та об'єктом наукового дослідження як складову частину наукової нормативності.

Визначено, що дискусії щодо сутності науки, її місця у соціально-турбулентному суспільстві допомагають визначити пріоритети наукового розвитку сучасного людства, ключові проблеми наукового пізнання і перспективи їх розв'язання.

Ключові слова: наука, суб'єкт наукового пізнання, об'єкт наукового пізнання, релевантність, система науки, суспільний розвиток.

Джерела. В основу дослідження покладено переосмислення понять суб'єкта та об'єкта наукового дослідження, до якого сучасна філософія прийшла на основі критики класичної метафізики Е. Гуссерлем та М. Гайдеґгером з позицій феноменології, а також концепції контекстуального надання значень слів Л. Вітгенштайна. Важливу роль відіграло осмислення нових суспільних реалій функціонування науки, запропоноване в концепціях постіндустріального суспільства Д. Бела та Е. Тоффлера. Важливу роль відіграв аналіз праць українських філософів науки Л. В. Рижко та Л. В. Теліженко.

Методи дослідження. Новий життєсвіт науки, створений суспільством знання, треба осмислити з позицій філософії комунікації, зокрема на основі комунікативної філософії Юргена Габермаса та теорії соціальних систем Нікласа Лумана.

Вступ. Переосмислення ролі науки в суспільстві знань. Увага до розкриття специфіки окремих груп наукових дисциплін має поєднуватися з визначенням загальної ролі науки в життєдіяльності людини та суспільства. У сучасному суспільстві вона не може бути зведена тільки до набуття нових знань і застосування їх на практиці. Наука постає тим фундаментом, на якому будується процес сталого розвитку світу. Панівна роль науки в суспільстві стала усвідомлюватися ще в середині ХХ ст., коли було помічено, що індустріальна економіка, що забезпечує ринок масовим виробництвом товарів, дедалі частіше стала зустрічатися з різними кризами, зокрема й кризою перевиробництва. Частка робітників, зайнятих в індустрії та інших галузях матеріального виробництва, істотно скоротилася. Частка працівників сфери послуг збільшилася настільки, що саме ця сфера (до якої належать наука, освіта, інновації, інформація) стала визначати подальший розвиток людського суспільства, поступове переростання індустріальної системи господарювання в нову постіндустріальну економіку. Ці тенденції було розгорнуто проаналізовано ще американськими соціальними теоретиками Деніелом Белом (Белл, 1996) та Елвіном Тоффлером (Тоффлер, 2000). За такою логікою, необхідно для реалізації інноваційного прориву у певній країні передусім розвивати науку, а для цього

зробити основою державної політики стратегію інтелектуалізації населення, оскільки розвиватися суспільство знань здатне саме завдяки інтенсивному інтелектуальному розвитку своїх громадян. Утім, ця стратегія не може мати лінійного характеру і бути орієнтована на кумулятивне наростання інтелектуального потенціалу країни.

По-перше, від ширшого охоплення населення вищою освітою не зростає ані середньостатистична якість вищої освіти (швидше, навпаки), ані відсоток талановитої молоді. Про це писав критичну статтю "Теорія напівосвіти" ще понад 60 років тому німецький філософ Теодор Адорно (Адорно, 2020). Про це пише також і українська філософиня Лариса Рижко, коли зауважує, що "причина, яка веде до пониження статусу професій ученого, викладача університету, – це, хоч як це парадоксально, масовий характер вищої освіти. Вища освіта з привілеїв еліти суспільства стає звичною, а сама система навчання рутинною процедурою" (Рижко, 2017: 151).

По-друге, сам інтелектуальний розвиток громадян починає знижуватися у міру того, як поширюється впровадження у суспільне життя різних версій Штучного Інтелекту (ШІ). Вочевидь, саме по собі це теж є загрозливою тенденцією, однак більшу небезпеку все ж становить паралельний занепад емоційного інтелекту і особливо втрата ціннісного чуття – цього не зможе замінити жоден ШІ (Cheng-Tek Tai, 2020).

Поза сумнівами, за допомогою лінійного підходу, більше властивого індустріальному суспільству, навряд чи можна досягнути успіху в суспільстві знань, яке є одним із втілень суспільства постіндустріального. Необхідні глибокі структурні зміни, однак почалися вони набагато пізніше, аніж про них почали вибудовувати філософські концепції. Зокрема, французький професор економіки Річард Арена зауважує, що лише "наприкінці двадцятого століття основні теоретики економіки змінили цю ситуацію і почали досліджувати сферу структурної динаміки, часто використовуючи теорію економічного зростання Солоу. Протягом останніх двох десятиліть вони суттєво змінили стан теорії структурних змін". Далі Арена "зіставляє ці досягнення з так званими альтернативними або критичними теоретичними підходами структурної

динаміки..." (Arena, 2017). Класичні теоретичні роботи Роберта Солоу були написані ще наприкінці 1950-х років, і знадобилося ще майже 50 років для того, щоб вони стали мейнстримом у економічній теорії. І тепер метою структурних змін в економіці стало виведення науки і пов'язаних з науковими відкриттями технологічних інновацій у центр всієї економічної системи.

Проте структурний підхід може зарадити лише створенням певних об'єктивних передумов і стимулів розвитку науки, радикально питання можна вирішити кардинальними змінами в суб'єкті наукового пізнання і загалом – у суб'єкті академічної діяльності.

Результати. Критика абсолютизації множинних практик у наукових дослідженнях. З одного боку, не викликає сумнівів, що пізнавальний процес дедалі більшою мірою зближується з різноманітними суспільними практиками і прямо покликаний їх удосконалювати. Поруч із пізнавальною, освітньою, виховною, соціокультурною роллю наукового знання, усе більшу зацікавленість сучасних дослідників викликає практичний аспект наукового пізнання. Утім, це створює загрозу втрати суспільного інтересу до фундаментальної науки, а водночас і критерію для структуризації науки як єдиного пізнавального процесу, який підпорядковується спільному стратегічному плану.

Як слушно зазначає Л. Рижко, "сучасне суспільство губить інтерес до науки, відірваної від проблем життя (до науки, яка описує і пояснює світ), навпаки, дослідження, які дають практичну віддачу, вважаються необхідними для ефективного економічного розвитку. Але прагматично зорієнтована наука втрачає культурні позиції, вона розглядається як інструмент для досягнення мети, у цьому разі економічної. Проблема в тому, що в цьому разі наука розглядається як засіб, а засіб ніколи не сприймається як самостійна цінність, саме тому виникають пропозиції використати інші засоби, скажімо, купувати технології, запрошувати іноземних фахівців замість розвивати власну науку" (Рижко, 2017: 152-153).

Проте цей ризик ще не означає гарантованого занедбання фундаментальної науки – він лише привертає увагу до того, що фундаментальною наукою мають займатися стратегічні інвестори. Так, з одного боку, держава і потужні корпорації, передусім національні, мають частину своїх ресурсів інвестувати у фундаментальну науку як довготривалу програму розвитку. З іншого ж боку, самі науковці, які ставлять перед собою фундаментальні наукові завдання, мають бути свідомими того, що слід завжди враховувати і можливості практичного застосування результатів наукових відкриттів. Це потрібно і для пояснення широкому загалу значущості фундаментальних розробок, але не меншою мірою таке практичне застосування є частиною процедур верифікації і фальсифікації наукових знань.

Слід все-таки триматися традиції розвивати фундаментальну науку як орієнтовану передусім на пошук наукової істини і не забувати про це, хоч якою сприятливою чи несприятливою є суспільна кон'юнктура таких пошуків. Адже як суб'єкт наукового пізнання дослідник формується передусім у "чистих" наукових дослідженнях, а не в разі виконання певних кон'юнктурних замовлень. Це пояснюється не знеціненням практики, але навпаки – необхідністю не змішувати власне наукову практику і науковий об'єкт із практиками і об'єктами позанауковими – комерційними, ідеологічними, релігійними тощо. Бо в такому разі можна непомітно підмінити наукову дослідницьку діяльність комерційною, політичною, церковною та

іншими видами діяльності, які не мають з наукою нічого, або зовсім мало спільного.

Л. Рижко також цілком справедливо вказує на іншу небезпеку: у захопленні обслуговуванням позанаукової кон'юнктури науковці ставлять під удар не лише власну репутацію, але й суспільний імідж науки загалом. Відхилення від основних наукових обов'язків окремими дослідниками може спотворити уявлення про науку загалом – особливо в разі резонансних негативних подій як результати використання тих чи інших наукових розробок у ненаукових цілях: "...у разі виникнення проблем, пов'язаних із впровадженнями наукових розробок, скажімо, екологічних, етичних, виникають сумніви та недовіра до науки загалом, і не береться до уваги те, що невдача, можливо, у недостатньому науковому забезпеченні даних впровадженні. Тут відбувається знецінення істини як такої, істини як блага, що не може компенсувати розв'язання, нехай і надважливих, практичних проблем" (Рижко, 2017: 153).

Загалом критика окремих дослідників і досліджень може обернутися загальною критикою усієї академічної сфери – тобто не лише науки, але й вищої освіти, яка на ній базується і готує нові покоління науковців. Виникає ризик, окрім позанаукової суспільної турбулентності, через яку змушена прориватися наука, зберігаючи свої класичні академічні цінності, отримати ще й ефекти турбулентності всередині самої науки. Деякі методологи починають вибудовувати стратегії заперечення будь-якої стратегії: вони, здається, готові оголосити анархію і крайній індивідуалізм у науці кращою альтернативою науковим організаціям, які нібито страждають надмірним бюрократизмом, нищенням академічного духу конкурентності і втратою гостроти наукового пошуку. Якщо є приватні університети, то і наукові дослідження цілком можуть здійснюватися на приватній основі. У сучасному суспільстві це цілком прийнятно, але за однієї важливої умови: усім дослідникам слід чітко дотримуватися академічного етосу, плекати академічні чесноти і розвивати академічні цінності.

Натомість, як свідчить Л. Рижко, подекуди саме академічність намагаються оголосити чимось застарілим і чужим сучасній науці: "Професія ученого, викладача університету стає масовою, але при цьому відбуваються трансформації професійного етосу, диверсифікація етосів, що обумовлюється включенням науки в різноманітні економічні практики, залежністю від замовників, споживачів інтелектуальних продуктів. Таким чином учений втрачає ореол незалежного шукача істини. Тенденція прагматизації науки призводить до девальвації цінності істини, теоретичного знання, формування постакадемічної науки (хоча, можливо, цей термін і не зовсім коректний), і загалом до трансформації цінностей культури модерну" (Рижко, 2017: 153).

Одним із симптомів такої постакадемічності можна вважати спроби перевести сучасну науку цілком на проектну основу. Сам по собі проект як форма організації наукової діяльності є цілком корисним і важливим – однак перебільшення значущості цієї форми організації як ключової для всієї науки є небезпечним. Тенденція сучасної науки до прагматизації призводить до появи нових аспектів її функціонування, зокрема когнітивного, соціокультурного, праксеологічного характеру, які є наслідком трансформацій в управлінні науковими дослідженнями (плануванні, організації, координації, оцінці результатів тощо).

Формат проекту став звичним не лише для сучасної науки, але й поширеним способом організації різних видів діяльності суспільства і життя людини. Фінська

дослідниця О.-Х. Юліджюкі, аналізуючи поширення проєктів у наукових дослідженнях і визначаючи роль науки в сучасному суспільстві, звертає увагу на загальне зростання динаміки життєвого світу (Ylijoki, 2016). Л. Рижко здійснює короткий огляд поглядів Юліджюкі, починаючи з оцінки пришвидшення функціонування сучасного соціального світу в кількох вимірах: "технологічного (транспорту і виробництва); соціального (зниження стабільності соціальних інститутів і практик); індивідуального (суб'єктивне переживання швидкого темпу життя). У результаті в цій усій нестабільності, турбулентності проєкт стає короткостроковою стабільністю і способом досягнення мети. Проєкт створюється для виконання поставленого завдання впродовж фіксованого строку. Водночас він закінчується без гарантування спадковості, постійності чи хоча б подальшого інтересу до проблеми. Але водночас проєкт проголошується як гіперефективна організаційна форма" (Рижко, 2019: 12). Варто додати, що критики заслуговують навіть ефективні і вдалі проєкти – що вже говорити тоді про проєкти невдалі і незавершені?

Справді, Юліджюкі наголошує на дискретності планування на основі проєктів: "Формат проєкту є організаційною відповіддю на потребу в трансдисциплінарних, короткострокових, орієнтованих на вирішення конкретних питань досліджень, які розглядаються як проблеми в певний момент часу" (Ylijoki, 2016: 11). І хоча ця авторка наголошує передусім саме на позитивних боках проєктного способу розв'язання проблем, однак Л. Рижко цілком справедливо повертає увагу до тієї хаотичності, яка виникне в управлінні будь-якими процесами, якщо обмежитися лише проєктним підходом і нехтувати стратегічним плануванням.

Л. Рижко справедливо зауважує, що проєктна форма організації наукової діяльності набуває негативного значення, коли він починає витісняти інші форми такої організації: "Але проєкт – не просто організаційний інструмент, він змінює чи навіть кидає виклик звичним дослідницьким практикам і ідеалам. Передусім тому, що проєкт обмежений у часі, що ніяк не пов'язано з часом дослідницького процесу, який визначається внутрішньою логікою дослідження. Час виконання проєкту пов'язаний з коммодифікацією (*commodity* – товар), перетворенням його на товар, отриманням грошового вираження і можливості бути проданим на ринку" (Рижко, 2019: 12).

Дуже вдалим видається звернення Л. Рижко до терміна "коммодифікація", адже його основним значенням є навіть не комерціалізація (це додаткове значення термін набув відносно нещодавно), а імітація, фальшування: таким чином свого часу римський імператор Коммод імітував власну участь у гладіаторських боях на арені в ролі звичайного бійця, тоді як усі знали, що бій під лаштований так, щоби перемогти міг лише Коммод. З тих часів будь-яку імітацію і підробку справжнього перформансу стали називати коммодифікацією. Однак коммодифікація у науці ще не є найбільшою загрозою пізнавальної діяльності. Справді, підміна стратегічного планування проєктним підходом може виявитися навіть дечим гіршим за коммодифікацію: адже нерідко тут ідеться взагалі про ігнорування і знецінення стратегічного планування, а не про його імітацію.

Таким чином, необхідна реконцептуалізація понять суб'єкта і об'єкта наукового пізнання на противагу розмиванню чіткості уявлень про них у незв'язних між собою множинних практиках, зокрема й як втілення у життя абсолютизації проєктного підходу в організації наукової діяльності.

Реконцептуалізація понять суб'єкта і об'єкта наукового пізнання. Характеристики об'єкта та суб'єкта науки передбачають з'ясування проблеми об'єктивності й суб'єктивності в науковому дослідженні. Що, власне, мається на увазі під об'єктивністю наукового знання, чим воно як таке відрізняється від донаукового, ненаукового, позанаукового знання? Традиційна відповідь полягає в тому, що об'єктивне знання стосується об'єктів реальності (відповідно – й об'єктивних процесів) самих по собі. Це положення, однак, пов'язане з низкою інших питань: як саме виробляється об'єктивне, істинне знання? Як воно досягає адекватності, ізоморфності з об'єктом? Як перевірити ступінь його адекватності?

Специфічними особливостями об'єктів наукового пізнання можна пояснити базові відмінності наукових знань як результату дослідницької діяльності від знань, що набуваються у сфері буденного, стихійно-практичного освоєння світу. Останні найчастіше не систематизовані; це радше безсистемне зібрання відомостей, пояснень, рецептур дії і поведінки, що накопичується протягом історичного буття буденного досвіду. Щодо них достовірність виявляється завдяки безпосередньому використанню у випадках виробничій й буденній практиці. Вірогідність же наукових знань не обґрунтовується лише таким способом, адже в науці здебільшого вивчають об'єкти, які поки що не освоєні для виробничої сфери. Через це в науці необхідні специфічні інструменти обґрунтування достовірності знання: експериментальна верифікація і можливість виведення нових знань з наявних, істинність яких вже з'ясована. Таке системно-структуроване виведення забезпечує цілісність і безперервність наукового пізнання.

Проте сучасне розуміння суб'єкта і об'єкта наукового пізнання полягає у тому, що вони виникають і розвиваються у самому процесі такого пізнання, а не існують як заздалегідь задані незмінні сутності. Наголошується не лише на тому, що ці два поняття можна розуміти лише в їхній взаємопов'язаності і взаємозначеності, але на тому, що це завжди дещо інше, у чомусь нова взаємопов'язаність і взаємозначеність. Слід згадати, що саме слово "факт" – латиною *factum* – означає "зроблене", а не таке, що існує саме по собі, як його почали витлумачувати в Новий час. Фактичність суб'єкта і об'єкта пізнання є результатом встановлення їхньої певної значущості. Цьому положенню присвячене спеціальне дослідження Юргена Габермаса "Фактичність і значущість" (Habermas, 1992), а ще раніше Мартін Гайдеґґер у своїй фундаментальній праці "Ніцше" обґрунтував підхід, згідно з яким усе, що ми сприймаємо як наявне і зафіксоване, є результатом людського зацікавленого пізнання, власне – результатом надання значущості, цінності дечому (Heidegger, 1961). Саме так і виникають, зокрема, суб'єкт і об'єкт наукового пізнання – як сконструйовані в межах певної наукової парадигми (про яку класично писав Томас Кун (Кун, 2001)), як значущі в певному сенсі, у певній своїй операційній застосовності (про що переконливо написав Людвіг Вітгенштайн (Вітгенштейн, 1995)). В іншій парадигмі і іншій застосовності ті ж самі об'єкт і суб'єкт наукового пізнання отримують дещо відмінне, інколи більш суттєво відмінне, інколи майже непомітно інше, але завжди інше смислове наповнення, хоча загальне значення у них нібито і зберігається одне й те саме. Це означає релевантність конкретного застосування понять суб'єкта і об'єкта щодо конкретної парадигми наукового пізнання.

Таке розуміння релевантної значущості суб'єкта і об'єкта наукового пізнання змушує переосмислити зна-

чуність царини наукової комунікації, у якій і відбувається щоразу нове контекстуальне осмислення понять суб'єкта і об'єкта наукового пізнання. Вочевидь, це не просто царина інтерсуб'єктивності, про яку писав Едмунд Гуссерль (Гуссерль, 2021), але царина постійного оновлення не просто смислу окремих понять, а всієї сфери наукової нормативності, про що писав, зокрема, Юрген Габермас (Habermas, 1992). Справді, ідеться про неперервне уточнення цієї наукової нормативності як умов самовідтворення академічної комунікації. Тут варто звернутися до методології соціальних систем у версії Нікласа Лумана і розглядати науку як відносно автономну соціальну систему, яка забезпечує свій автопоезис за рахунок самореферентності.

Якщо для інших соціальних систем завдання самореферентності звучить радше як метафора, то для системи науки ця процедура є цілком рефлексивною. Зокрема, науковці постійно здійснюють академічні посилання у своїх наукових дослідженнях. За рахунок таких посилань не лише забезпечується академічна доброчесність як акуратність визнання персонального внеску кожного науковця, але й переважно – забезпечується творення системи понятійної релевантності, яка лежить в основі порозуміння науковців і таким чином забезпечує належну організацію нових наукових досліджень, коректне фіксування їхніх результатів, а згодом і надійну систематизацію нових наукових здобутків і їх успішну інтеграцію у процес наукової трансляції цих знань як іншим науковцям сучасності, так і наступним поколінням науковців.

У турбулентному суспільстві слід брати до уваги також інноваційний потенціал постнекласичної наукової раціональності, зокрема – на рівні розгляду проблеми суб'єкта та об'єкта науки. Цей потенціал зумовлений, на думку Л. В. Теліженко, "насамперед тим, що, намагаючись подолати обмеження традиційної (класичної та некласичної) раціональності, вона переглядає суб'єкт-об'єктні відношення. Не центруючи увагу окремо на суб'єкті чи об'єкті, постнекласична раціональність розглядає їх в інтегральній єдності, чим визначає важливі трансформації науки як невід'ємного складника соціально-турбулентного суспільства, зокрема... появу нового об'єкта наукового дослідження – людиновимірних систем, що перебувають у постійному саморозвитку. Людина, її діяльність є невід'ємною частиною таких систем" (Теліженко, 2013: 98-99).

Здається, комунікативний підхід до розуміння перманентного самовідтворення науки як дослідницької і пояснювальної системи саме і дає конкретну відповідь на дещо абстрактну декларацію щодо "людиновимірної системи", яку роблять представники постнекласичного підходу. На нашу ж думку, під час аналізу турбулентного суспільства цілком можливо і достатньо здійснювати реконцептуалізацію понять суб'єкта і об'єкта на основі комунікативного підходу, залучаючи як комунікативну філософію у виконанні Юргена Габермаса, так і теорію соціальних систем у виконанні Нікласа Лумана, оскільки турбулентність сучасного суспільства не має визначати основи функціонування системи науки, а є лише характеристикою навколишнього середовища цієї системи, яку слід брати до уваги, але не перебільшувати. Концепт турбулентного суспільства допомагає краще зрозуміти виклики сучасній науці, але не те, яким чином наука протидіє цій турбулентності, витримуючи свій класичний курс на досягнення наукової істини.

Висновки. Таким чином, дискусії щодо сутності науки, її місця у соціально-турбулентному суспільстві допомагають визначити пріоритети наукового розвитку

сучасного людства, ключові проблеми наукового пізнання і перспективи їх розв'язання. У турбулентному суспільстві розкриваються нові характеристики науки – як такої, що протистоїть цій турбулентності.

У своєму історичному розвитку наука постійно спирається на досягнення минулого, водночас розширюючи та поглиблюючи їхній зміст. Донауковий етап розвитку науки в Новий час змінюється появою класичної науки, у межах якої виникають специфічні методи дослідження реальності, утворюються нові організаційні центри знання. Історичний розвиток науки є неперервним динамічним процесом, де наявні системи знання постійно перебудовуються, що знаходить вияв у відкритті нових законів, формулюванні нових теорій, побудові нових наукових картин світу. Вирішальну роль у неперервності і коректності трансляції наукових знань відіграє наукова комунікація. Наука постійно комунікативно уточнює значущість взаємодії між суб'єктом та об'єктом наукового дослідження як складовий елемент наукової нормативності.

Список використаних джерел

- Белл Д. Прихід постіндустріального суспільства. *Сучасна зарубіжна соціальна філософія* : хрестоматія / Упоряд. В. Лях. Київ: Либідь, 1996. С. 194–250.
- Вітгенштейн Л. Філософські дослідження / пер. з нім. Є. Поповича. Київ: Основи, 1995. С. 87–309.
- Гуссерль Е. Картезіанські медитації. Вступ до феноменології / пер. з нім. Вахтеля. Київ: Темпора, 2021. 304 с.
- Кун Т. Структура наукових революцій. Київ: Port-Royal, 2001. 228 с.
- Рижко Л. В. Від академічної до постакадемічної науки: трансформації професії вченого. *Totallogy-XXI. Постнекласичні дослідження : науковий збірник*. 2017. Вип. 34. С. 140–154.
- Рижко Л. В. Програмно-цільові наукові дослідження: дискурс про перспективи та проблеми. *Totallogy-XXI. Постнекласичні дослідження : науковий збірник*. 2019. Вип. 36. С. 5–24.
- Теліженко Л. В. Постнекласичний зміст гуманітарної інноватики: тоталогічний аспект. *Totallogy-XXI. Постнекласичні дослідження : науковий збірник*. 2013. Вип. 30. С. 96–111.
- Тоффлер Е. Третя Хвиля / пер. з англ. А. Євса. Київ: Всесвіт, 2000. 480 с.
- Arena R. Modern structural economic dynamics in the short and the long run. *Journal of the History of Economic Thought*. 2017. Vol. 3. Special Issue 1: Special Issue: Business Cycles and Economic Growth. P. 101–123.
- Cheng-Tek Tai M. The impact of artificial intelligence on human society and bioethics. *Tzu Chi Medical Journal*. 2020. Vol. 32. Issue 4. P. 339–343.
- Habermas J. Faktizität und Geltung: Beiträge zur Diskurstheorie des Rechts und des demokratischen Rechtsstaats. Frankfurt/Main: Suhrkamp, 1992. 667 s.
- Heidegger M. Nietzsche. Pfullingen: Verlag Günther Neske, 1961. Bd. 2. 492 S.
- Solow R. M. A Contribution to the Theory of Economic Growth. *Quarterly Journal of Economics*. 1956. Vol. 70. P. 65–94.
- Ylijoki O.-H. Projectification and conflicting in academic knowledge production theories. *Theory of science*. 2016. Vol. 38. Issue 1. P. 7–26.

References

- Arena, R. (2017). Modern structural economic dynamics in the short and the long run. *Journal of the History of Economic Thought*, 39 (Special Issue 1: Special Issue: Business Cycles and Economic Growth), 101–123. <https://doi.org/10.1017/S105383721600105X>
- Bell, D. (1996). The arrival of post-industrial society / trans. from English. *Modern foreign social philosophy*. Textbook / Organized by V. Lyakh. Kyiv: Lybid, 194–250. [In Ukrainian]
- Cheng-Tek Tai, M. (2020). The impact of artificial intelligence on human society and bioethics. *Tzu Chi Medical Journal*, 32(4), 339–343. https://doi.org/10.4103/tcmj.tcmj_71_20
- Habermas, J. (1992). Faktizität und Geltung: Beiträge zur Diskurstheorie des Rechts und des demokratischen Rechtsstaats. Frankfurt/Main: Suhrkamp.
- Heidegger, M. (1961). Nietzsche, Bd. 2. Pfullingen: Verlag Günther Neske.
- Husserl, E. (2021). Cartesian meditations. Introduction to phenomenology / trans. from German by A. Wachtel. Kyiv: Tempora, 2021. 304 p. [In Ukrainian]
- Kuhn, T. (2001). The structure of scientific revolutions / trans. from English. Kyiv: Port-Royal. [In Ukrainian]
- Ryzhko, L. V. (2017). From academic to post-academic science: transformations of the profession of a scientist. *Totallogy-XXI. Post-classical studies: a scientific collection*, (34), 140–154. [In Ukrainian]

Ryzhko, L. V. (2019). Program-targeted scientific research: discourse on prospects and problems. *Totalogy-XXI. Post-classical studies: a scientific collection*, (36), 5–24. [In Ukrainian]

Solow, R. M. (1956). A Contribution to the Theory of Economic Growth. *Quarterly Journal of Economics*, 70, 65–94.

Telizhenko, L. V. (2013). Post-non-classical content of humanitarian innovation: totalological aspect. *Totalogy-XXI. Post-classical studies: a scientific collection*, (30), 96–111. [In Ukrainian]

Toffler, E. (2000). *The Third Wave* / trans. from English by A. Yevsa. Kyiv: Universe. [In Ukrainian]

Wittgenstein, L. (1995). *Philosophical studies* / trans. from German by E. Popovych. Wittgenstein L. *Tractatus logico-philosophicus; Philosophical studies*. Kyiv: Osnovy, 87–309. [In Ukrainian]

Ylijoki O.-H. (2016). Projectification and conflicting in academic knowledge production theories. *Theory of science*, 38(1), 7–26.

Отримано: 12.01.2023

Ухвалено до друку: 27.03.2023

Опубліковано: 29.03.2023

Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv.

Philosophy, 1(8), 30-34.

UDC 141.7:001.3

<https://doi.org/10.17721/2523-4064.2023/8-5/8>

Oleh Kubalskyi, PhD (Philos.), Associate Prof., leading researcher

<https://orcid.org/0000-0002-7956-3150>

e-mail: kubalsky@nas.gov.ua

Dobrov Institute for Scientific and Technological Potential and Science History Studies of the NAS of Ukraine, Kyiv, Ukraine

RECONCEPTUALIZATION OF THE SUBJECT AND OBJECT OF SCIENTIFIC RESEARCH: SOCIAL CONTEXT AND SYSTEMIC PRINCIPLES

The issue of subject-object relevance of science as an important socio-cultural phenomenon in the world of dynamic turbulence is updated. The role of science in the life of man and society is determined. An assumption is put forward regarding the content certainty of the concepts of the subject and the object of scientific knowledge in accordance with the scientific paradigms that arise in different historical eras. The fundamental connection between the level of scientific and technological development and the adequacy of cognitive scientific organizational means has been revealed.

It is emphasized that at the level of the knowledge society, science is a means of resisting the phenomena of social turbulence. The specific interaction of the subject and the object of scientific knowledge determines their significance, which changes during the cognitive process. The definitions of the subject of scientific knowledge and the object of scientific knowledge are mutually determined and cannot be given in advance and without reference to a certain paradigm of scientific knowledge. Scientific communication plays a decisive role in the continuity and correctness of the transmission of scientific knowledge. Science constantly communicatively clarifies the significance of the interaction between the subject and the object of scientific research as a component of scientific normativity.

It was determined that discussions about the essence of science and its place in a socially turbulent society help to determine the priorities of the scientific development of modern humanity, the key problems of scientific knowledge and the prospects for their solution.

Keywords: science, subject of scientific knowledge, object of scientific knowledge, relevance, system of science, social development.

Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
Філософія, 1(8), 35-39.
УДК 101:13+(130.1)
<https://doi.org/10.17721/2523-4064.2023/8-6/8>

Володимир Приходько, канд. філос. наук, доц.
<http://orcid.org/0000-0003-1794-5265>
e-mail: pryvo@ukr.net

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ФЕНОМЕН ВІЙНИ: ТОЧКА БАЧЕННЯ МАТЕРІАЛІСТИЧНОЇ ФЕНОМЕНОЛОГІЇ

Присвячено постфеноменологічному підходу до дослідження війни як передовсім світового феномена, не обтяженого онтологічними системами, антропологічними патернами та морально-правовими кодексами. Виявлено, що засади запропонованої на розгляд матеріалістичної феноменології мають три головні моменти: по-перше, екзистенційна топографія виступає провідним дескриптивним методом, який базується на потрійній єдності просторовості, тілесності та інакшості, по-друге, видимість феномену охоплюється його образністю, що має три ситуативні аспекти – даність, практики виконання, помічання контурів, по-третє – феноменальність має два асиметрично сполучені боки – наявний, що забезпечує зустріч і засвоєння у наближенні, і зворотний, що розмічає контури видимого в невидимості віддаленого. Доведено, що матеріалістичний характер феноменології означає те, що наголошується на світі як на екзистенційному медіа, який має свою тілесно організовану агентну мережу.

Запропоновано опис феномену війни, який зупиняється тільки на першому кроці – виявленні даності, щоб засвідчити феноменологічну точку бачення, проте з перспективою подальшого описання. Зазначено, що війна демонструє себе як деформувальне топосне стискання, що призводить до тілесних практик переховування. Деформація є результатом гомогенізувального контролю над топосним розмаїттям існування через вторгнення радикальної інакшості, яку здійснює штучна тілесність зброї і домінуюча тілесність військових. Пояснено, чому в ситуації війни інакшість замість віддалення у невидимості, яке забезпечує топосну відмінність світового порядку, обертається позитивним наближенням нерозрізненості, монструозності. Світ припиняє повідомляти про життєвий порядок.

Ключові слова: феномен війни, матеріалістична феноменологія, постфеноменологія, екзистенційна топографія, світ.

Вступ. Загальний огляд інтелектуальних позицій стосовно війни. Розповідати про війну можна багатьма способами: по-перше, її можна занести до переліку головних категорій, які описують світоустрій, щодо цього можна згадати, наприклад, релігійні сюжети вічної війни добра зі злом, сягаючи апогею у маніхействі. Також сюди слід долучити близьку філософам тезу про війну як батька всього (F53) у Геракліта Ефеського (Diels, 2019: 74). Ця теза оновлюється у фундаментальній онтології Мартина Гайдеггера в його роботі "Витоки мистецького твору", де війна постає онтологічним стосунком між Світом і Землею, який діє на підставі відмінності, підсилюючи своєрідність елементів цього стосунку, виключаючи знищення і зрівнювання (Heidegger, 2012: 44-67). Онтологічна війна є запровадженням порядку через силу відмінності. Отже, таке бачення війни є оцінково-нейтральним, тим, що виходить за межі добра і зла, і навіть тим, що тільки-но і уможливує оцінку розмову про стан речей. Однак ця онтологічна система є догматичною, такою, що виходить за межі досвіду.

По-друге, можна говорити про війну як про людське мистецтво, пов'язане з особливим способом життя деяких соціальних груп, практики яких активно в метафоричному плані переходили в мову, якою послуговуються і досі сучасні вчені і політики, про що влучно написали Джорж Лакоф і Марк Джонсон (Lakoff & Johnson, 1980). Воїнство є важливою соціальною, політичною і антропологічною складовою частиною людства, оскільки в ньому виражається феномен героїзму. Герой – це воїн, який здатний відкрити свою долю, призначення через випробування себе у війні. Війна є простором для мистецтва, яке є сукупністю практик самовдосконалення. Чому так? Тому, що смерть – це межа, яка визначає життя і надає таким чином йому долю. Французький філософ Мишель Фуко яскраво це показав на прикладі античної культури (Foucault, 2001). Ідеться про так звану турботу про себе, як про мистецтво бути собою. Фуко показує, що в давньоримському, а потім давньоримському суспільстві, щоб бути собою, ти маєш стати воїном в політичному просторі незалежно від справи, якою ти займаєшся. Вершини таке бачення воїнства досягає у вченні

стоїків. Їхній головний герой, Геракл, є втіленням усіх чеснот практик самовдосконалення, притаманних передовсім воїну (Schmidt, 2008: 295–341). До цього розуміння війни також належить уявлення про війну як засіб політичного (у широкому сенсі) досягнення своїх інтересів. Щодо цього слід згадати термін "поле" (французькою – *champ*) у соціологічній теорії П'єра Бурдьє, оскільки він має конотацію з терміном "кампанія" у воєнному його значенні (Bourdieu, 1997: 56-59). Таким чином, перебуваючи в суспільстві, яке складається із різноманітних полів, ми маємо проводити кампанії задля здобуття ресурсів і капіталу. Отже, війна є антропологічним мистецтвом бути собою. Тут можна спостерігати позитивну оцінку війни як людської справи, без якої неможливе самоствердження. Історичні наративи це тільки підтверджують. Проте таким чином війна прив'язується до емпіричної фактичності, без прояснення досвідних підвалин.

По-третє, розмовляти можна про війну як злочин, вправляючись у витонченій правовій казуїстиці, особливо міжнародного права, або взагалі в нормативному дискурсі етики. У зв'язку з цим можна навести три важливі приклади:

1) Сюжет розкриття теми війни через право і моральні категорії простежується в християнському середньовічному образі вершників апокаліпсису, серед яких чинне місце посідає війна, тобто війна – це неминуче зло, оскільки вона посягає на життя, дароване за природним правом від Бога.

2) Про "війну всіх проти всіх" як природний стан у філософії Томаса Гоббса слід говорити в контексті першого філософського експерименту для доведення чинності державно-правових законів, а також норм і правил поведінки в цивілізованому суспільстві, що чинять опір хаосу індивідуальних бажань як головному мотиву для війни.

3) І, звісно, слід сказати про парадигмальну роботу Іммануеля Канта "До вічного миру", оскільки німецький мислитель у своїй філософії чітко пов'язує мораль і право, причому таким чином, що право опікується умовами моральної реалізації, а, отже, війна як правовий злочин веде до загибелі людства, позбавляючи кожного людського індивіда простору для морального саморозвитку.

© Приходько Володимир, 2023

Розглядаючи цю позицію, треба визнати, що тут ідеться про несуперечливе висновування положень у вербальному дискурсивному просторі, а не про розкриття досвідних даних.

Підсумовуючи, ми бачимо три підходи до розкриття теми війни: *космо-онтологічний* з нейтральною оцінкою, *політико-антропологічний* з позитивним баченням і *етико-правовий* із негативним акцентом. Проте це не означає завершеності загального огляду, оскільки бракує розгляду *війни як саме феномену*, який заснований якраз на феноменологічній позиції.

Війна і світ: феноменологічний пошук. У різноманітті феноменологічних способів дослідження на кут бачення вирізняється застосуванням екзистенційної топографії як провідного методу для описування феноменів. Якщо казати про мислителів, думка яких створює теоретичний контекст запропонованої позиції, то особливе місце посідають передовсім Мартін Гайдеґґер (Heidegger, 2006), Гельмут Плеснер (Pleßner, 2019), Гастон Башляр (Bachelard, 1961), Альфред Шюц і Томас Лукман (Шюц & Лукман, 2018), Моріс Мерло-Понті (Merleau-Ponty, 2010), Отто Больнов (Bollnow, 2011), Дон Айді (Ihde, 1993), Умберто Матурана і Франсіско Варела (Maturana & Varela, 1992), а також Бернгард Вальденфельс (Вальденфельс, 2002; 2004), сформувавши основу екзистенційної топографії як специфічного методу описування, розкривши потрійний засадничий досвідний зв'язок між *просторовістю*, *тілесністю* та *інакшістю*. Отже, важлива для Едмунда Гуссерля часовість вже втрачає своє пріоритетне центральне становище і посідає місце тільки у своєму зв'язку з цими трьома досвідними елементами. Хоча сам Гуссерль у своїх феноменологічних дослідженнях і окреслив цей трикутник у п'ятому параграфі "Картезіанських медитацій" (Гуссерль, 2021), оскільки досвід Іншого неможливий без власної тілесності як запоруки рефлексійності і Іншого як джерела поведінкової інтерпретативності, крім того – без просторовості як ситуації "тет-а-тет", що фіксується дійсною структурою – *hic/illuc*. Остання ситуація стане основою для Шюцевої концепції, до якої додається пріоритетність повсякденності (Шюц & Лукман, 2018).

Стосовно Башляра слід відзначити його тезу про досвідну неспроможність перебування в математичному гомогенному просторі, який радше є похідним від топосно розмаїтого життєвого простору. Ця теза стала ключовим положенням ідеї *гетеротопосу* в концепції Мишеля Фуко (Фуко, 2018), про що він як фундатор *spatial turn* сам заявляв, концепції *атопосу* Чужого у Вальденфельса і концепції спеціальної екзистенції людини в Больнова.

Гайдеґґер у концепції *Dasein*, Плеснер в ідеї позиційності живого, Мерло-Понті в понятті тілесної екзистенції, Больнов у розмові про просторову екзистенцію людини уявляють кожен по-своєму сенсовий зв'язок простору і екзистенції, продовженням цього інтелектуального вектору постають орієнтовані на науку сучасні концепції енактивізму, яскравим представником яких є Варела і Матурана. Для нашого дослідження також є важливою оригінальна концепція інструментального реалізму Айді, оскільки вона дозволяє правильно зрозуміти матеріалістичний характер запропонованої на розгляд феноменології, вписаної в сучасний постмодерністський контекст під назвою постфеноменології. Пояснюючи свою позицію інструментального реалізму, він зазначає: "Ця траєкторія вже була частково постмодерною, оскільки модерний або "картезіанський" суб'єкт був заміщений на екзистенційне "живе тіло", на своєрідну інтерпретаційну модель "організм – доквілла", яка перевтілює людину в світі або доквіллі. Увесь апарат "відчуття", "чуттєві дані",

навіть Гуссерлеві "гілетичні дані", а також передбачуване матеріальне буття, "res extensa", зникають і заміщуються більш "показовою" мерло-понтіанською інтерактивною релятивністю. "Тіло" залишається одним із провідних тематичних акцентів у підходах нових "теорій", особливо в сучасному феміністичному дискурсі" ("This trajectory was already partially postmodern in that the modern or "Cartesian" subject was replaced with an existential "lived body", a kind of organism/environment model of interpretation which reembodyed the human within a world or environment. The entire apparatus of "sensation", "sense data", even Husserlian "hyletic data", but also inferred material being, the "res extensa", disappears and is replaced by a more Merleau-Pontian "flashly" interactive relativity. The "body" remains one strong thematic emphasis in the newer "theory" approaches, particularly within contemporary feminist discourse") (Ihde, 1993: 3–4). Ми бачимо наголос на новій матеріальності, що постає як мережа посередників, тобто тілесних і технічних медіа, на яких базується існування у світі. Отже, *матеріалістична феноменологія* методологічно спрямована на описання світу як досвідної мережі тілесних і технічних медіа, які перформативно транслюють порядок, оскільки саме транслювання і є способом існування порядку. У повсякденній настанові ми звертаємо свою увагу тільки на результати цієї трансляції, не помічаючи досвідних практик, що створюють зворотній бік кожної речі в світі.

Окрім наведених вище трьох центральних, вкорієних у сам людський досвід складників екзистенційно-топографічного опису феноменів, треба наголосити на тому, що розуміється під феноменом у цьому контексті, оскільки це може призвести до кривотлумачення нашої позиції через багатозначність і невизначеність терміна "феномен". Передовсім феноменом як тим, що себе показує, є здійснення видимості (*visibilité*) як сутнісної характеристики самого світу через потрійний образний стосунок – даності в просторі, здатності тілесно переживати цю даність і помічання відсутності як контуру видимого в інакшості. Простіше кажучи, феномен може бути доступним як такий тільки у світі як складному досвідному порядкуві. Цей світ Мерло-Понті називає в своїй роботі "Феноменологія сприйняття" терміном *le monde vécu* ("Tout l'univers de la science est construit sur le monde vécu..." ["Весь універсум науки зведений на життєдосвідному світі..." – переклад мій]) (Merleau-Ponty, 2010: 659), який слід перекладати українською як життєдосвідний світ переважно для того, щоб виключити суб'єктивістське і сциєнтистське кривотлумачення досвіду, оскільки треба напряду пов'язати життя і досвід, як це можна зробити у французькій мові. Отже, світ дається тільки як життєвий досвід, або екзистенція. І структура цієї екзистенції є порядком самого світу. Цей порядок є екзистенційною умовою вирізнення Дечого як того, що отримало своє місце, в-порядкувалося, отримавши при цьому універсальну феноменальність. Насправді будь-яке суще відбувається через отримання місця в життєвому досвіді, що являє собою екзистенційний порядок самого світу, тобто стає Дечим. Причому слід зазначити, що видимість сущого супроводжує його зворотний бік – невидимість як оберненість до світу, як віддалення у горизонтну далечинь (горизонтом ми називаємо видиму невидимість – екзистенційне тіло), що створюється інакшістю, яка водночас утверджує характер реального. Отже, реальність – це не позитивність присутності, наявності тут і тепер, а, навпаки, позитивна відсутність, що уможливає дійсничі операції орієнтування як досвідного вказування "тут" і "тепер" через тілесний жест "ось!". Таким

чином, без інакшості ми би втратили зв'язок із реальністю як досвідно-практичного вдивляння у світову глибину, представлену горизонтом. Наш погляд втратив би жестуальну динамічну духовність і перетворився на скляне вираження неживого.

Як уже було сказано, феномен у своїй образності, має три аспекти: просторова даність, тілесне переживання та помічення відсутності через інакшість.

Просторова даність говорить про те, що всьому в світі є своє власне місце, щоб відбутися. Ми зазвичай кажемо, що дещо було або щось сталося.

Тілесне переживання є сукупністю практик орієнтування у світі, які формують внутрішній горизонт світу, сутність якого полягає в наближенні як практики знаходження світу, в якому нам відривається дійснично, наприклад "я", "ти", "вони", "ми", "хтось", "щось" тощо, позначене особовими і безособовими займенниками, що позначають ступінь наближеності. Так ми знаходимо себе у власній тілесності, інших людей, тварин, речі. Знайти означає вписати щось у контур даного топосу, місця, що також нагадує привласнення.

Поміченість відсутності через інакшість розкриває практики пошуку втраченого, які формують зовнішній горизонт світу як віддалення у невидимість, заглиблення у товщу реального. Інакшість діє як розсічення товщі "дикого буття" (*être sauvage*) (термін пізнього Мерло-Понті (Merleau-Ponty, 2010: 1637–1780)), розкриття світового шару (*chair*). (В українській мові шар пов'язаний із тілом через дієслово зашарітися, коли тілесна поверхня отримує виразність, повідомляє про стан.) Шар теж надважливе поняття Мерло-Понті, яке має складність перекладу. Українською зазвичай пишуть про плоть (подібно до російського перекладу), проте в німецькій мові застосовують термін *Fleisch* – м'ясо – і це при тому, що в німецькій мові є два чинних філософських терміни *Körper* і *Leib*, які позначають тіло і живе тіло (Waldenfels, 2000: 15). Чому такі складнощі? Тому що сам світ виявляється тілесно організованим порядком, проте ця його тілесність має бути екзистенційною засадою усього суцього. Це передовсім означає, світ є живим космосом, порядком, що впорядковується. Якщо так, то світовий шар – це фундаментальне повідомлення життя, первинний тілесний жест естетичного логосу життя. Стається він як оновлення, визрівання (*zeitigen*) (важлива метафора Гайдеґґера, яка схоплює і вказування (жест), і часове виконання. Цю метафору Мерло-Понті використовує у своїх пізніх нотатках як розтрізування стиглої буруньки, яке відкриває шари стиглого буття (Приходько, 2011). Таким чином, повертаючись до розсічення товщі через інакшість, ми можемо сказати про час як про засіб відкриття світового шару життя. Це розсічення є світовою раною, яка несе подвоєність образності світу: наближення як приховування глибини в топичному привласненні і віддалення як заглиблення у жах незбагненого. Отже, світ ніколи не є єдиним і статичним, оскільки він живий, то його спосіб існування плюральний і його цілісність тримається на мережі екзистенційних роз-шарувань подібно до візерунку зморшок на обличчі, які несуть жестуальне повідомлення, естетику самого існування. Живе завжди вражене і вразливе завдяки часу, через який завжди з'являється інакшість.

Підсумовуючи, можна сказати, що війна як феномен має два боки – видимий (наявний) і невидимий (зворотний) – і філософсько-топографічне описання має рухатися в трьох площинах: по-перше, фіксування місцезнаходження, по-друге, інвентаризації сукупності тілес-

них практик ситуативного привласнення (ситуація = наближення), по-третє, помічання контурів як пошук світового повідомлення.

Місце-знаходження війни. Як уже було сказано, у межах екзистенційної топографії феномени є спеціальними (*spatial*) утвореннями, тому їхня даність має тілесну конфігурацію. На нерозривність просторовості і тілесності вже настановився Гуссерль, на що добре вказав Ганс Блюменберґ (Blumenberg, 2002: 63–122; Prykhodko, Rudenko, 2018). Унаслідок цього зв'язку те, що відбувається, належить до простору повсякденності, або "світу повсякденності", як стверджував Шюц (Шюц, Лукман, 2018: 23). Відповідно, у цьому світі тіла утворюють мережу привласнення фізичного і фізіологічного в ситуації продовження життя, екзистенційного тривання, яка порушує питання про незворотність часу і смертності живого.

Звісно, війна може бути уявною, спровокованою образами масової культури, пропагандою тощо, проте простір, у якому вона розгортається, є фіктивним, головною ознакою чого є абстрактна пласкість, позбавлена власної досвідної глибини, подібно до того, як Жан-Поль Сартр у своїх феноменологічних розвідках про природу уявленого казав, що образ є фіксованим і непродатним дати щось нове, тобто він не має горизонту перетворення, яке пов'язане із заглибленням у предмет (Sartre, 1986). Це означає, що відсутня тут інакшість, яка вводить зворотність через досвід віддаленості. У фіктивному образі все розгортається у позитивній даності, у наближеній наявності уявлення. Чого, однак, не можна сказати про високі твори мистецтва (де якраз висота означає реалістичність збереженої віддаленості), присвячені темі війни, оскільки *провідним мотивом* тут постає занурення в інакшість, створення реальності засобами мистецтва (цього не скажеш, наприклад, про пропагандистський твір, який фіксує запропоновану наявність, що призводить до ефекту засліплення – з'являється *симулякр*, який усуває будь-яку реалістичність на догоду безальтернативності і доступності). Саме тому мистецький твір сповнений *альтеровості* (термін можна знайти в антропологічних начерках Томаса Ренча (Ренч, 2010)), екзистенційної плюральності і змінюваності. Тобто твір мистецтва веде до екзистенційного приросту, продовження життя, що для нас означає збільшення досвідної плюральності світу, ще більше його ускладнення.

Хай як хтось поважає мистецький твір, він завжди обирає пріоритетний чуттєвий засіб повідомлення – візуальний, слуховий, тактильний. Звісно, синестезія присутня скрізь настільки, що, наприклад, поет і музикант створюють візуальні картини, а художник і скульптор грає з тактильністю. Але ця мистецька синестезія потребує стильової унікальності. Однак така унікальність базується на типовості повсякденності як стилю життя кожної людини. Можна навіть сказати, що мистецтво – це витончена повсякденність. Мистецтво розширює практичний горизонт повсякденності. Масове мистецтво покликане, навпаки, консервувати правила і коди для функціонування типовості повсякденності, за думкою Ролана Барта, це відбувається через почуття задоволення як своєрідного омажа наявному стану речей (Barthes, 1973).

Отже, пріоритетним простором появи феномену війни є повсякденність як сфера мистецтва продовжувати жити. Даність війни тут представлена особливим способом деформації типовості, яка торкається орієнтувальних практик. Щодо цього, ці орієнтувальні практики складаються із ситуативно усталеної *світової агентної мережі*, яка представляє світ як його матеріальний складник, без чого світові забракло "реальності", і він нічим

не відрізнявся би від фантазму, математичного конструкту (як, до речі, він подається у природознавстві), чи ідеалізму (як він фігурує у філософії як умоглядна метафізика, відірвана від життєдосвіду).

Типовість як стиль життя у повсякденності пов'язана з мистецтвом продовження жити через привласнення фізіології і фізичної реальності для запобігання загрози смерті, яка має тут свою пріоритетність. Топоси існування мають притлумлювати (по можливості) інакшість через треновану спритність і вмільсть поведінки з екзистенційним ландшафтом і рельєфом, які представлені речами, людьми і самістю, що належать певному ситуативному порядку.

Таким чином, феномен війни проявляється передовсім у повсякденності як серія подій, які фіксуються світовим шаром як *топосна деформація стискання* через виключну загрозливість відкритості (до речі, провідної характеристики самого світу), що викликає нетипові екзистенційні *практики переховування*. Товща "дикого буття" постає у своїй монструозній позитивності, подібно до того, як Сартр у роботі "Буття і ніщо" пише про переслідування з боку "буття-в-собі", яке готове все поглинути і розчинити в собі (Sartre, 1976). Жах від цієї щільної безодні змушує в неї втискатись майже так само, як солдат втискається в багнюку окопу, щоб вижити. Ситуація, у якій заявляє про себе війна, згортаючи світову відкритість, несе структуру *double bind*, шизофренічної петлі (подвійного зв'язку) – ти маєш зникнути, щоб продовжити жити.

Загрозливість, про яку йдеться, демонструє руйнівний бік інакшості, що ситуативно наближається до тактичної щільності стискання. Проте таке стискування має своєрідність, яка відрізняє його, наприклад, від природного лиха, яке схоже за своїм тиском зі світовим оберненням, вираженим в практиках переховування. Першою ознакою цієї своєрідності є техногенність, виражена в нетиповості проявів – речі і сліди, пов'язані з присутністю штучної тілесності зброї, яка радикальним способом контролює простір, змушуючи переховуватись від неї під загрозою смерті. Друга ознака – загрозна людська тілесність – військові, головний прояв яких виражений у деформованій жестикуляційній комунікації, що демонструє односторонність наказовості. З такою тілесністю може бути тільки зв'язок підпорядкування як поглинання своєрідності топосу того, хто підпорядковується. Таким чином загрозливість тілесності походить від її чіткої орієнтації в жестикуляційній присутності на демонстрацію сили. Отже, можна сказати, що війна показує себе як інакшість у своїй односторонній загрозливості, яка проявляється як насильницький контроль над простором шляхом гомогенізації місць, виключенням топічних особливостей під загрозою смерті. Уламки речей, зруйнована природа, понівечені тіла, "місячний ландшафт" – усе це прояв зруйнованої світової матеріальної агентної мережі, налагодженої в типовості повсякденності. Інакшість, завжди пов'язана з множинністю, згортається у тиск однаковості, подібно до того, як Рене Жирар у своїй концепції мимезису говорить про насилля однакового в людській спільноті (Girard, 1972). Світова зворотність речей, людей, самоті зникає, глибина поглинається товщею, подібно до ситуації із загрозою тотальною темрявою, яка переживається як задуха від передбачуваного близького підступання монструозної нерозрізненості, топосної дезорієнтації. Світ стає ніби німим і припиняє життєву, екзистенційну, медіацію.

Висновки:

1. У результаті нашого дослідження ми бачимо те, що не кожна розмова про війну торкається саме її феноменального боку. Здебільшого ми маємо розмаїття

наративів, які спираються не стільки на досвід, скільки, *по-перше*, на понятійні визначення у межах онтологічної системи, *по-друге*, на антропологічний патерн і, *по-третє*, на морально-правовий кодекс. Отже, якщо ми хочемо говорити про самий феномен війни, то маємо звернутися до феноменологічного опису.

2. Серед розмаїття феноменологічних методів описування провідним для нас постає екзистенціальна топографія, оскільки вона дозволяє розглядати феномен без відриву від його світового контексту, представленого просторовим порядком, що відкривається у тілесних орієнтувальних практиках і практиках помічання інакшості, яке відкриває контури речей (поява зворотного боку) у світі. Запропоновану нами методологічну позицію сформулювали філософи, які розглядають існування як перформативну медіацію самого світу, свідченням чого є сама феноменальна видимість, простіше кажучи, той факт, що загалом Дещо розрізняється. Сам світ побудований таким чином, що він є екзистенційним жестом "ось", який формує агентну мережу самого світу, матеріальні медіа. Існувати означає мати місце у світі, а отже, мати власні контури і власну позицію. Така світова медіація забезпечується потрійним зв'язком просторовості, тілесності та інакшості, які становлять образність світу, яка занурює суще у світ, розкриваючи його сутність як місце-знаходження.

3. Таким чином, феномен війни потребує передовсім свого місце-знаходження, щоб розкрити свою специфічну даність. Таким простором появи війни є повсякденність як сфера мистецтва продовжувати жити. Війна демонструє себе як деформувальне топосне стискання, що призводить до тілесних практик переховування. Така деформація відбувається через вторгнення радикальної інакшості в безпосередню близькість: інакшість, що має перебувати у віддаленості, щоб формувати повідомлення і бути помітним через позначення розрізнявальних контурів, навпаки, являє собою насильницьку силу гомогенізації як втілення контролю. Цей контроль передставлений функціональністю штучної тілесності зброї і загрозової тілесності військового, яка так само є зброєю, що виключає комунікативний аспект, висуваючи наказовість контролю. У результаті світ припиняє повідомляти про життя.

4. У наступному дослідженні для повного описання феномену війни відкривається пізнавальна перспектива розглядати, крім даності, ще два аспекти його образності, пов'язані з описанням практик, що вповнюють ситуативні контури, а також світове повідомлення, яке стоїть за зворотним боком феномену війни.

Список використаних джерел

- Вальденфельс Б. Топографія Чужого: студії до феноменології Чужого / пер. з нім. В. Кебуладзе. Київ : ППС. 2002, 2004.
- Гусерль Ед. Картезіанські медитації. Вступ до феноменології / пер. з нім. А. Вахтель. Харків : Темпора, 2021.
- Приходько В. Досвід як оновлення. *Філософська думка*. № 5. Київ, 2011. С. 54.
- Ренч Т. Конституція моральності. Трансцендентальна антропологія і практична філософія. / пер. з нім. В. Приходько. Київ : Дух і літера, 2010.
- Фуко М. Інші простори. *Рухливий простір* / за ред. Катерини Міщенко та Сюзанни Штретлінг; пер. з фр. Ірина Собченко. Київ : Арт книга, 2018. С. 30-42.
- Шюц А., Лукман Т. Структури життєсвіту / пер. з нім. і післямова В. Кебуладзе. Харків : "Фоліо", 2018. С.23.
- Bachelard Gaston. La Poétique de l'Espace. 3e édition. Paris : Les Presses universitaires de France, 1961.
- Barthes R. Le Plaisir du Texte. Paris : Seuil, 1973.
- Blumenberg H. Von den Sachen zurück. Zu den Sachen und zurück (In M. Sommer Ed.). Berlin : Suhrkamp Verlag, 2002. S. 63–122.
- Bollnow O. F. Mensch und Raum. Schriften Band VI. Würzburg, Germany : Königshausen & Neumann, 2011.
- Bourdieu P. Le champ économique. *Actes de la recherche en sciences sociales*. Septembre 1997. Vol. 119. Économie et économistes. P. 48–66; URL : https://www.persee.fr/doc/arss_0335-5322_1997_num_119_1_3229

Diels H. Die Fragmente der Vorsokratiker. Griechisch und deutsch. Cambridge : Cambridge University Press, 2019.

Foucault M. L'herméneutique du sujet. Cours au Collège de France (1981–1982). Paris : Hautes Études, Gallimard, Seuil, 2001.

Heidegger M. Der Ursprung des Kunstwerkes / Mit der "Einführung" von Hans-Georg Gadamer und der ersten Fassung des Textes (1935) ; Herausgegeben von Friedrich-Wilhelm v. Herrmann. Frankfurt am Main : Vittorio Klostermann GmbH, 2012.

Heidegger M. Sein und Zeit. Tübingen : Max Niemeyer Verlag, 2006.

Girard R. La Violence et le Sacré. Paris : Bernard Grasset, 1972.

Ilde Don. Postphenomenology: essays in the postmodern context. Evanston, Illinois : Northwestern University Press. Introduction, 1993. P. 3–4.

Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. Chicago and London : The University of Chicago Press, 1980.

Maturana H. R., Varela F. J. The Tree of Knowledge. The Biological Roots of Human Understanding / Foreword by J. Z. Joung. Boston and London : Shambhala Publications, 1992.

Merleau-Ponty M. Œuvres. Paris : Édition Gallimard, 2010.

Prykhodko V., & Rudenko S. Body and Space Relationship in the Research Field of Phenomenological Anthropology: Blumenberg's Criticism of Edmund Husserl's "Anthropology Phobia". *Anthropological Measurements of Philosophical Research*. 2018. № (13). P. 30–40.

Pleßner H. Die Stufen des Organischen und der Mensch. *Einleitung in die philosophische Anthropologie* / Ed. Henrich Heiseler. Berlin : De Gruyter, 2019.

Sartre J.-P. L'Imaginaire. Psychologie phénoménologique de l'imagination / Édition revue par A. Elkaïm-Sartre. Paris : Gallimard, 1986.

Sartre J.-P. L'Être et le Néant. Essai d'Ontologie Phénoménologique. Paris : Gallimard, 1976.

Schmidt J. Herakles als Ideal stoischer Virtus. Antike Tradition und neuzeitliche Inszenierung von der Renaissance bis 1800. Stoizismus in der europäischen Philosophie, Literatur, Kunst und Politik. Eine Kulturgeschichte von der Antike bis zur Moderne / Herausgegeben von Barbara Neymeyr, Jochen Schmidt und Bernhard Zimmermann. Berlin ; New York : Walter de Gruyter, 2008.

Waldenfels B. Das leibliche Selbst. Vorlesungen zur Phänomenologie des Leibes / Herausgegeben von Regula Giuliani. Frankfurt-am-Main, Suhrkamp, 2000.

References

Waldenfels, B. (2002, 2004). Topography of the Other. Studies for a Phenomenology of the Other. [In Ukrainian] (Transl. from ger. V. Kebuladze). Kyiv: PPS. [Вальденфельс 2002, 2004]

Husserl, Ed. (2021). Cartesian Meditation. Introduction to the Phenomenology. [In Ukrainian] (Transl. from ger. A. Vakhtel). Kharkiv: Tempora. [Гуссерль 2021]

Prykhodko, V. (2011). *Experience as a Renovation*. Filozofska dumka №5. Kyiv. pp.51-59. (C.54) [= Приходько 2011]

Rentsch, T. (2010). Constitution of the Morality. Transcendental Anthropology and Practical Philosophy. [In Ukrainian] (Transl. from ger. V. Prykhodko). Kyiv: Duhk i litera. [Ренч 2010]

Foucault, M. (2018). *Different Spaces*. Moving Space. [In Ukrainian] (Ed. by Kateryna Mischenko and Susanne Strätling, transl. from fr. Iryna Sobchenko). Kyiv: Art knyga. pp. 30–42. [Фуко 2018]

Schützt, A., Luckmann, T. (2018). The Structures of the Life-world. (Transl. from ger. and afterword V. Kebuladze). Kharkiv: "Folio". [Шюц, Лукман 2018]

Bachelard, Gaston (1961). La Poétique de l'Espace. / Gaston Bachelard. Paris: Les Presses universitaires de France, 3e édition.

Barthes, R. (1973). Le Plaisir du Texte. / Roland Barthes. Paris: Seuil.

Blumenberg, H. (2002). Von den Sachen zurück. Zu den Sachen und zurück (In M. Sommer Ed.). Berlin: Suhrkamp Verlag. S.63-122.

Bollnow, O. F. (2011). Mensch und Raum. Schriften Band VI. Königshausen & Neumann. ISBN 978-3-8260-4188-4.

Bourdieu, P. (1997). Le champ économique. In: Actes de la recherche en sciences sociales. Vol. 119, septembre 1997. Économie et économistes. pp. 48-66; doi : <https://doi.org/10.3406/arss.1997.3229> https://www.persee.fr/doc/arss_0335-5322_1997_num_119_1_3229

Diels, H. (2019). *Die Fragmente der Vorsokratiker. Griechisch und deutsch*. Cambridge University Press.

Foucault, M.(2001). L'herméneutique du sujet. Cours au Collège de France (1981-1982). Paris: Hautes Études, Gallimard, Seuil.

Heidegger, M. (2012). *Der Ursprung des Kunstwerkes*. Mit der "Einführung" von Hans-Georg Gadamer und der ersten Fassung des Textes (1935). (Herausgegeben von Friedrich-Wilhelm v. Herrmann) Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann GmbH. Heidegger, M. (2006). Sein und Zeit / Martin Heidegger/ Tübingen: Max Niemeyer Verlag.

Girard, R. (1972). La Violence et le Sacré. / René Girard. Paris: Bernard Grasset.

Ilde, Don (1993). Postphenomenology: essays in the postmodern context/ Don Ilde. Northwestern University Press. Introduction p.3-4.

Lakoff, G., Johnson, M. (1980). Metaphors We Live By. Chicago and London: The University of Chicago Press.

Maturana, H.R., Varela, F.J. (1992). The Tree of Knowledge. The Biological Roots of Human Understanding (Foreword by J.Z. Joung). Boston and London: Shambhala Publications.

Merleau-Ponty, M. (2010). Œuvres. / Maurice Merleau-Ponty. Édition Gallimard.

Prykhodko, V., & Rudenko, S. (2018). *Body and Space Relationship in the Research Field of Phenomenological Anthropology: Blumenberg's Criticism of Edmund Husserl's "Anthropology Phobia"*. *Anthropological Measurements of Philosophical Research*, (13), 30–40. <https://doi.org/10.15802/ampr.v0i13.125512>

Pleßner, H. (2019). Die Stufen des Organischen und der Mensch. Einleitung in die philosophische Anthropologie (Ed. Henrich Heiseler). De Gruyter.

Sartre, J.-P.(1986). L'Imaginaire. Psychologie phénoménologique de l'imagination. (Édition revue par A. Elkaïm-Sartre) Paris: Gallimard.

Sartre, J.-P. (1976). L'Être et le Néant. Essai d'Ontologie Phénoménologique. / Jean-Paul Sartre. Gallimard.

Schmidt, J. (2008). *Herakles als Ideal stoischer Virtus. Antike Tradition und neuzeitliche Inszenierung von der Renaissance bis 1800*. Stoizismus in der europäischen Philosophie, Literatur, Kunst und Politik. Eine Kulturgeschichte von der Antike bis zur Moderne. (Herausgegeben von Barbara Neymeyr, Jochen Schmidt und Bernhard Zimmermann). Berlin, New York: Walter de Gruyter.

Waldenfels, B. (2000). Das leibliche Selbst. Vorlesungen zur Phänomenologie des Leibes. / Bernhard Waldenfels. (Herausgegeben von Regula Giuliani.) Frankfurt-am-Main, Suhrkamp.

Отримано: 12.01.2023

Ухвалено до друку: 27.03.2023

Опубліковано: 29.03.2023

Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Philosophy, 1(8), 35-39.

UDC 101:13+(130.1)

<https://doi.org/10.17721/2523-4064.2023/8-6/8>

Volodymyr Prykhodko, PhD (Philos.), Associate Prof.

<http://orcid.org/0000-0003-1794-5265>

e-mail: pryvo@ukr.net

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

THE PHENOMENON OF WAR: MATERIALISTIC PHENOMENOLOGY POINT OF VIEW

The article is devoted to the postphenomenological approach to the study of war as primarily a world phenomenon, anthropological patterns and moral and legal codes. The foundations of the proposed materialistic phenomenology have three main points. First, existential topography acts as a leading descriptive method which is based on the triple unity of spatiality, bodily and otherness. Secondly, the visibility of the phenomenon is captured by its imagery, which has three situational aspects – givenness, performance practices, marking contours. Thirdly, phenomenality has two asymmetrically connected sides – available, which ensures meeting and assimilation in the approach, and the reverse, which marks the contours of the visible in the invisibility of the distant. The materialistic character of phenomenology means that the emphasis is on the world as an existential media that has its own bodily organized agent network. The description of the war phenomenon offered in this article stops only at the first step – the discovery of givens to testify to a phenomenological point of view, but with the prospect of further description. War manifests itself as a deforming topos compression that leads to bodily practices of concealment. Deformation is the result of homogenizing control over the topos diversity of existence through the invasion of radical otherness that carried out by the artificial corporeality of weapons and the dominant corporeality of the military. In a situation of war, otherness, instead of receding into the invisible, which ensures the absolute difference of the world order, turns into a positive approximation of indistinction, monstrosity. The world stops reporting on the order of life.

Keywords: phenomenon of war, materialistic phenomenology, postphenomenology, existential topography, world.

Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
Філософія, 1(8), 40-43.
УДК 1(091)
<https://doi.org/10.17721/2523-4064.2023/8-7/8>

Ярослав Соболевський, д-р філос. наук, доц.
<https://orcid.org/0000-0001-8251-2744>
e-mail: yasobolevsky@knu.ua

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ОСНОВНІ РИСИ ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКОГО НАРАТИВУ РАНЬОЇ АМЕРИКАНСЬКОЇ ФІЛОСОФІЇ

Визначено, що в сучасній українській гуманітаристиці спостерігається пожевлення інтересу до становлення та особливостей національних філософських традицій. Однією з провідних тенденцій сучасної історико-філософської науки виявлено дедалі глибше врахування культурного, політичного та соціального контекстів філософування. Продемонстровано зростаючий інтерес до національних філософій на прикладі дослідження ранньої американської філософії, яка після переосмислення американцями власної історії, а також культури, політики, філософії у другій половині ХХ ст. звернулася до ранньої американської культури, ранніх політичних ідей та ранньої американської філософії. Уперше в українському інтелектуальному середовищі комплексно окреслено сутнісні риси ранньої американської філософії в історико-філософській ретроспективі, продемонстровано широке поле філософських проблем. Досліджено нарратив, якій існує у наукових колах щодо основних сутнісних рис історико-філософського феномену "ранньої американської філософії".

Ключові слова: історія філософії; американська філософія; рання американська філософія; пуританізм; історико-філософський нарратив.

Вступ. Історико-філософська реконструкція філософських ідей американських мислителів дозволяє аналізувати та класифікувати інтелектуальний спадок американських мислителів, систематизувати його у відповідні періоди історії ранньої американської філософії та описувати результати дослідження у статтях та монографіях. Аналіз основних рис періодів історії ранньої американської філософії, її основних ідей та представників сукупно продемонстрував контрверсійний характер цього феномену, у результаті багатьох незалежних досліджень було встановлено не лише основні постаті кожного з періодів ранньої американської філософії та особливості саме професійного філософського знання, а й здійснено спроби окреслення процесу зародження та становлення філософських ідей, які лягли в основу національної традиції філософування і стосувалися проблем міфології, релігії (пуританізм), політики (американські просвітники, деїсти), суспільства, культури (процес акультурації з корінним населенням), натуральної філософії (астрономії, космології, тощо).

Першоджерела ранніх американських філософів та критична література сукупно дають матеріал про ключових представників кожного з періодів історії ранньої американської філософії, головними чинниками добору стали наявність прямого чи опосередкованого впливу на становлення традиції філософування.

Якщо подивитися на непростий шлях історії ранньої американської філософії крізь призму "інтелектуальної історії", то це дає можливість розглянути основні ідеї представників інтелектуального середовища, яких не називали професійними філософами, проте чиї ідеї лягли в основу національної традиції філософування або стали каталізатором становлення тих чи інших напрямів історії американської філософії, та апелювати до історіографії філософії з урахуванням аргументацій вітчизняних та закордонних дослідників щодо того чи іншого представника періоду та періоду загалом. Визначення особливостей американської філософії крізь призму розуміння поняття "філософія" у конкретний історичний період дає змогу різноманітним дослідникам окреслити парадигмальні настрої в інтелектуальному середовищі кожного з періодів та перехідних етапів, та змогу наблизитись до більш глибокого вивчення особливостей національної філософської традиції.

Мета статті полягає у визначенні особливостей історико-філософського нарративу, що існує довкола окрес-

леної проблематики. Сам феномен "ранньої американської філософії" для розкриття своєї суті відсилає дослідницький інтерес до періодизації ранньої американської філософії (від моменту заснування перших колоній на початку ХVІІ ст. релігійними біженцями, які звали Новий Плімут та заклали фундамент Нової Англії, до другої сучасності) та окреслення основних філософських поглядів представників різних періодів ранньої американської філософії: від колоніального світогляду, американського пуританізму, американського просвітництва, трансценденталізму, американського ідеалізму, прагматизму, космології до сучасності через висвітлення питань щодо розуміння природи людини, релігії та держави з урахуванням соціокультурного контексту формування передумов того чи іншого періоду. В історико-філософських дослідженнях прагнення ідентифікації національної філософії залишається актуальним та викликає дискусії серед українських учених щодо визначення самого поняття. У цій розвідці, що стосується мети, основним мотивом є розуміння ранньої американської філософії як такої, що виражає особливості певного суспільства, що формувались через способи постановки питання щодо розуміння природи, місця та ролі людини та відобразились у вченнях та творчості американських філософів, інтелектуалів, суспільно-політичних діячів. Мета дослідження історії американської філософії містить у собі додаткове завдання – дослідити історико-філософський нарратив, що існує в науковому товаристві.

Джерела. Одним із перших досліджень, у якому до проблеми історії ранньої американської філософії підійшли комплексно, є книга видатного дослідника Ісаака Вудбріджа Райлі (*Isaac Woodbridge Riley, 1869–1933 pp.*) "Американська філософія: Ранні школи" ("*American Philosophy: The Early Schools*", 1907 р.). Це фундаментальна праця, опублікована в 1907 році, яка досліджує основи та розвиток філософської думки в Америці, книга надає всебічний огляд ранніх філософських шкіл. Автор заглиблюється у інтелектуальну картину минулих століть, прослідковує коріння американської філософії до її європейських витоків, водночас підкреслюючи унікальні погляди та внесок американських мислителів. Книга розкриває, як ці ранні філософські школи вплинули на загальну траєкторію американської філософії, сприяючи розвитку характерно американського підходу до філософського дослідження. Завдяки докладним дослідженням та аналізу автора, досліджуються ключові

© Соболевський Ярослав, 2023

філософські рухи, які розквітли у цей період, такі як трансценденталізм, прагматизм та ідеалізм. Книга досліджує ідеї та твори видатних постатей, таких як Джонатан Едвардс, Томас Джефферсон, Джон Візерспун та інші, розкриваючи їхній філософський внесок та контекстуалізуючи їх в широкому історичному та культурному контексті. "Те, що ніхто раніше не намагався в будь-якому адекватному масштабі виконати завдання, яке виконує доктор Райлі, можливо, частково пояснюється загальним враженням, що історія ранньої американської філософії обов'язково матиме стислість розділу про змій в Ісландії" (Lovejoy, 1908: 464). Цей том є результатом трьох років роботи Генрі Джонстона-молодшого як стипендіата в університеті Джонса Гопкінса. Викладений майже повністю на основі первинних джерел, значна частина з яких існує лише в рукописному вигляді, автор прагнув відтворення періоду філософії, який мало досліджувався. Ця робота має як історичну, так і біографічну цінність, і намагається представити тенденції та рухи крізь призму особистих шляхів кожного з найважливіших мислителів. Дослідник І. В. Райлі подає матеріал у пропорції – вдало поєднуються психологічні характеристики та інтелектуальний розвиток кожного з досліджуваних американських філософів. Дослідник прагне надати системності історії ранньої американської філософії, він систематизує різноманітні вчення за напрямками.

Щоб не бути голослівним, І. В. Райлі використовує у дослідженні багато цитат, він робить це для того, щоб "дозволити кожному автору говорити самому за себе, оскільки, за відсутності будь-якого посібника з американської філософії, виявилось необхідним представити в їх оригінальному вигляді матеріали, що розкидані, недоступні або майже невідомі" (Riley, 1907: VII). У передмові дослідник повідомляє, що цей науковий доробок з'явився завдяки допомозі колег, які висловили свої зауваження та побажання, що дає підстави вважати наявність парадигмального підходу та існування особливого нарративу. Йому допомагали Дж. Марк Болдуїн з Університету Джона Гопкінса, професор Джордж Т. Ледд з Єльського університету, професор Джосайя Ройс з Гарвардського університету, доктор Генрі В. Ранкін з Брукліна, Нью-Йорк та багато інших провідних фахівців. "Значну частину книги справді можна вважати записом про підйом і падіння наукового духу та інтелектуальної життєздатності в коледжах. Це переважно меланхолійна історія про торжество обскурантизму й посередності, про придушення ідей і поразку тенденцій, яким, зрештою, судилося витягнутись із могил і справити могутній вплив на університетське викладання пізнішого покоління" (Lovejoy, 1908: 464).

Історик філософії Герберт Воллес Шнайдер (*Herbert Wallace Schneider*, 1892–1984 рр.) у своїй книзі "Історія американської філософії" (*A History of American Philosophy*, 1946 р.) дав таку оцінку: "Америка була інтелектуальною колоніальною ще довго після того, як вона здобула політичну незалежність, і була інтелектуальною провінційною ще довго після того, як вона перестала бути інтелектуальною колоніальною" (Schneider, 1946: VIII). Його книга "Історія американської філософії", видана в 1946 році, надає всебічний огляд розвитку та еволюції американської філософії. З дотриманням методів ретельного дослідження та глибокого аналізу автор простежує інтелектуальну подорож американських мислителів, досліджуючи їхній унікальний внесок у філософський ландшафт. Охоплюючи період від колоніального часу до середини ХХ століття, книга досліджує філософські традиції, що виникли в Америці, включаючи прагматизм, трансценденталізм, ідеалізм та інші. Автор глибоко

занурюється у філософські ідеї та творчість видатних постатей, таких як Джонатан Едвардс, Ральф Волдо Емерсон, Вільям Джеймс, Джон Дьюї та багатьох інших, висвітлюючи їхні філософські погляди та соціально-культурний контекст, у якому вони виникли. У своїх поглядах Г. В. Шнайдер підкреслює взаємозв'язок американської філософії з більш широкими інтелектуальними, соціальними та політичними рухами, демонструючи її значний вплив на розвиток американської думки. Крім того, книга досліджує діалог між американською філософією та європейськими філософськими традиціями, прояснюючи обмін ідеями та відмінний характер американського філософського досвіду.

Історія американської філософії може бути складною для вивчення та розкриття сутнісних рис історико-філософського нарративу з кількох причин. По-перше, американська філософія відрізняється великою розмаїтістю течій і шкіл, що розвивалися протягом часу. Від прагматизму до трансценденталізму, ідеалізму, аналітичної філософії та багатьох інших напрямів, існує багато різних філософських традицій, які можуть викликати певну складність під час спроби усвідомити їх всіх. По-друге, в Америці існувала велика кількість філософських думок, адже Америка була місцем для багатьох видатних філософів, які зробили великий внесок у філософію. Вивчення робіт таких постатей, як Джон Дьюї, Вільям Джеймс, Чарльз Сандерс Пірс, Ральф Волдо Емерсон та інших може вимагати часу та ретельного аналізу. По-третє, Американська філософія неодноразово піддавалася впливу зовнішніх факторів, таких як політичні, соціальні та культурні зміни. Розуміння цих контекстуальних факторів може бути важливим для повного усвідомлення історії американської філософії. Відночас американська філософія має глибокий взаємозв'язок з європейськими філософськими традиціями, і вивчення її вимагає розуміння цього взаємозв'язку.

Цей взаємозв'язок простежується у багатьох дослідників, таких, наприклад, як Ніколас Решер із книгою "Американська філософія сьогодні та інші філософські дослідження" (*American Philosophy Today and Other Philosophical Studies*, 1994 р.). (Rescher, 1994), Шеріл Мисак – "Оксфордський довідник з американської філософії" (*The Oxford Handbook of American Philosophy*, 2010 р.) (Misak, 2010), Горас Мейер Каллен та Сідні Гук – "Американська філософія сьогодні і завтра" (*American Philosophy Today and Tomorrow*, 1935) (Kallen & Hook, 1935) та інші.

Варто загиати видатного дослідника Джозефа Блау (*Joseph L. Blau*, 1909–1986 рр.), він написав книгу "Люди та рух в американській філософії" (*Men and Movement in American Philosophy*, 1952 р.). Книга, яка була вперше опублікована в 1952 році, відображає розвиток філософських рухів у Сполучених Штатах Америки і їхній вплив на суспільство того часу. Один з основних плюсів цього дослідження – це глибока кропітка робота, проведена автором, у результаті він пропонує докладне дослідження різних філософських шкіл та ідей, які формувалися в США.

Важливий внесок у дослідження історії ранньої американської філософії зробив професор Перрі Міллер (*Perry Gilbert Eddy Miller*, 1905–1963 рр.), його авторству належать "Розум Нової Англії: Сімнадцяте століття" (*The New England Mind: The Seventeenth Century*, 1939 р.) (Miller, 1939), "Розум Нової Англії: Від колонії до провінції" (*The New England Mind: From Colony to Province*, 1953 р.) (Miller, 1953), "Релігія та свобода думки" (*Religion and Freedom of Thought* 1954 р.) (Miller, 1971) тощо. П. Міллер був відомим своїми

дослідженнями і публікаціями в галузі американської інтелектуальної історії. Основна сфера інтересів П. Міллера включала американську релігійну історію, особливо пуританську традицію. Він досліджував вплив пуританської думки на формування американської культури та ідентичності. Його праці включали аналіз релігійного платонізму, роль релігії в політичній теорії та розвиток інтелектуальної історії у США. Він був визнаним авторитетом у галузі американської інтелектуальної історії, і його праці мали значний вплив на сучасне розуміння розвитку американської культури та філософії.

У 1985 році Барбара Маккіннон (*Barbara Mackinnon*) опублікувала книгу "Американська філософія: історична антологія" ("*American Philosophy: A Historical Anthology*", 1985 р.), у якій поєднала власні коментарі та оригінальні тексти в унікальне дослідження. Ця книга є важливим джерелом для розуміння розвитку філософської думки в Сполучених Штатах Америки. Вона пропонує комплексний огляд ключових праць і поглядів видатних американських філософів протягом багатьох століть. Книга включає широкий спектр текстів, які представляють різні напрями та періоди американської філософії. Вона охоплює ранню колоніальну епоху, період просвітництва, трансценденталізм, прагматизм та інші важливі філософські течії. Кожний текст супроводжується вступними коментарями, які допомагають розуміти контекст та значення кожного автора та його праці. Авторка ретельно добирала матеріал, включаючи в антологію як відомі класичні тексти, так і менш відомі, але важливі твори. Це дає дослідникам можливість отримати широкий огляд американської філософії та ознайомитися з різними думками, що розвивалися протягом історії країни.

Дискусія та висновки. Ісаак Вудбрідж Райлі (1869–1933), Герберт Шнайдер (1892–1984), Перрі Міллер (1905–1963) і Барбара Маккіннон є видатними діячами в галузі американської філософії та зробили значний внесок у вивчення та розуміння історії американської філософії. Вони сформуливали той наратив, який зараз панує у дослідників історії американської філософії, з усіма його спеціфіками та особливостями. І. В. Райлі був американським філософом та істориком філософії, який спеціалізувався на вивченні американської філософії. Його робота була зосереджена на розвитку американського прагматизму, зокрема на внеску Чарльза С. Пірса та Вільяма Джеймса. Дослідження Райлі пролило світло на унікальні особливості американської думки та її вплив на ширший філософський ландшафт. Г. В. Шнайдер був провідним американським філософом, який досліджував історію та філософію права. Він наголосив на важливості юридичної аргументації та ролі суддів у тлумаченні та застосуванні закону. Робота Шнайдера надала цінну інформацію про американо-американську правову систему та її філософські основи. П. Міллер був відомим істориком-інтелектуалом, який зосереджувався на вивченні американської думки та культури. Він найбільш відомий своїм дослідженням американського пуританства та його впливу на американське інтелектуальне життя. Дослідження П. Міллера кинули виклик панівним поглядам і запропонували новий погляд на походження американських ідей і цінностей. Б. Маккіннон є сучасним філософом, вона зробила значний внесок у сферу етики, зокрема у прикладну етику та філософію релігії. Хоча її робота не зосереджена прямо на історії американської філософії, її дослідження розширили наше розуміння етичних теорій та їх застосування у сучасному американському суспільстві.

Разом ці вчені збагатили наше розуміння історії американської філософії. Завдяки своїм дослідженням і

роботам вони висвітили унікальні риси американської думки, її розвиток із часом і її вплив на різні сфери, такі як право, культура та етика. Вони розкрили сутнісні риси цього унікального феномену. Їхні дослідження виявили багаті інтелектуальні традиції, які сформували американську філософію, включаючи прагматизм, теорію права, релігійну та моральну філософію, а також перетин цих дисциплін. Вивчаючи праці американських мислителів, вони виявили різноманітні філософські корені, які сприяли формуванню американських ідей і цінностей. Крім того, їхні дослідження підкреслили постійну актуальність американської філософії в сучасному дискурсі. Досліджуючи історичні основи американської думки, вони дали цінну інформацію про поточні філософські дискусії та заохочували глибше цінувати інтелектуальну спадщину Сполучених Штатів. Підсумовуючи, зазначимо, що не лише ці, але й багато інших дослідників зробили значний внесок у вивчення американської філософії та історії думки в Сполучених Штатах. Їхні дослідження поглибили наше розуміння американських інтелектуальних традицій, їхніх сутнісних рис та загального наративу, кинули виклик панівним поглядам і розширили сферу філософських досліджень. Заглиблюючись у роботи ключових мислителів і досліджуючи унікальні риси американської думки, вони збагатили наше розуміння філософського ландшафту в Америці та його постійної актуальності в сучасному суспільстві.

Список використаних джерел

- Kallen H. M., Hook S. *American Philosophy Today and Tomorrow*. New York : Furman, 1935.
- Lovejoy A. O. *American Philosophy: The Early Schools*. *Science*. 1908. № 27(690). P. 464–466.
- Mackinnon B. *American Philosophy: A Historical Anthology*. Albany : State University of New York Press, 1985.
- Misak C. J. *The Oxford Handbook of American Philosophy*. Oxford : Oxford University Press, 2010.
- Miller P. *Religion and Freedom of Thought*. Freeport, New York : Books for Libraries Press, 1971.
- Miller P. *The New England Mind: From Colony to Province*. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1953.
- Miller P. *The New England Mind: The Seventeenth Century*. New York, New York : The Macmillan Company, 1939.
- Rescher N. *American Philosophy Today and Other Philosophical Studies*. Lanham, MD : Rowman & Littlefield, 1994.
- Riley I. W. *American Philosophy: The Early Schools*. New York : Dodd, Mead & company, 1907.
- Schneider H. W. *A History of American Philosophy*. New York : Columbia University Press, 1946.

References

- Kallen, H. M., Hook, S. (1935). *American Philosophy Today and Tomorrow*. New York: Furman.
- Lovejoy, A. O. (1908). *American Philosophy: The Early Schools*. By I. Woodbridge Riley, Ph.D. New York, Dodd, Mead and Co. 1907. Pp. x + 595. *Science*, 27(690), 464–466. doi:10.1126/science.27.690.464.
- Mackinnon, B. (1985). *American Philosophy: A Historical Anthology*. Albany: State University of New York Press.
- Misak, C. J. (2010). *The Oxford Handbook of American Philosophy*. Oxford: Oxford University Press.
- Miller, P. (1971). *Religion and Freedom of Thought*. Freeport, NY: Books for Libraries Press.
- Miller, P. (1953). *The New England Mind: From Colony to Province*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Miller, P. (1939). *The New England Mind: The Seventeenth Century*. New York, NY: The Macmillan Company.
- Rescher, N. (1994). *American Philosophy Today and Other Philosophical Studies*. Lanham, MD: Rowman & Littlefield.
- Riley, I. W. (1907). *American Philosophy: The Early Schools*. New York: Dodd, Mead & company.
- Schneider, H. W. (1946). *A History of American Philosophy*. New York: Columbia University Press.

Отримано: 12.01.2023

Ухвалено до друку: 27.03.2023

Опубліковано: 29.03.2023

Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv.
Philosophy, 1(8), 40-43.
UDC 1(091)
<https://doi.org/10.17721/2523-4064.2023/8-7/8>

Yaroslav Sobolevskyi, Dr. Sci. (Philos.), Associate Prof.
<https://orcid.org/0000-0001-8251-2744>
e-mail: yasobolevsky@knu.ua
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

MAIN FEATURES OF THE HISTORICAL AND PHILOSOPHICAL NARRATIVE OF EARLY AMERICAN PHILOSOPHY

It was determined that in modern Ukrainian humanitarianism there is a revival of interest in the formation and peculiarities of national philosophical traditions. It was revealed that one of the leading trends of modern historical and philosophical science is the ever deeper consideration of the cultural, political and social contexts of philosophizing. The growing interest in national philosophies is demonstrated on the example of the study of early American philosophy, which after Americans reinterpreted their own history, as well as culture, politics, philosophy in the second half of the 20th century addressed early American culture, early political ideas, and early American philosophy. For the first time in the Ukrainian intellectual environment, the essential features of early American philosophy are comprehensively outlined in a historical-philosophical retrospective, a wide field of philosophical problems is demonstrated. The narrative that exists in scientific circles regarding the main essential features of the historical-philosophical phenomenon of "early American philosophy" has been studied. Keywords: history of philosophy; American philosophy; early American philosophy; Puritanism; historical and philosophical narrative.

Keywords: history of philosophy; American philosophy; early American philosophy; Puritanism; historical and philosophical narrative.

Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
Філософія, 1(8), 44-48.
УДК 1+159.92/316.6
<https://doi.org/10.17721/2523-4064.2023/8-8/8>

Михайло Тасенко, асп.
<https://orcid.org/0000-0002-5807-1771>
e-mail: mtasenko.kr@gmail.com

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

МАЯЧЕННЯ: МОЖЛИВОСТІ АНАЛІЗУ

Наведено основні концепції для визначення та описання маячення та маячних ідей, які використовуються у сучасній клінічній психіатрії та філософії психіатрії. Здійснено їх аналіз та порівняння, зазначено основні відмінності у психіатричному та філософському розумінні маячення. Продемонстровано, що сучасна клінічна психіатрія вважає маячні ідеї недоступними для розуміння, і тому розглядає їх суто як симптом психічного розладу. Автор пропонує переглянути цей підхід і зосередитися на тому, щоб інтерпретувати маячення, надати йому сенсу, знайти методи для його аналізу. Визначено складнощі, які виникають у процесі інтерпретації маячних ідей людиною, що не страждає на психічний розлад. Підкреслена принципова відмінність у побудовуванні картини світу у психічно здорових людей, та в людей, що страждають на психічні розлади.

Продемонстровано гіпотези, що висувуються у філософії психіатрії щодо того, як розуміти маячні судження. Одна з гіпотез, "доксастична" позиція, вважає маячні судження окремим випадком неправдивих висловлювань і пропонує їх аналізувати так само, як і будь-яке інше неправдиве судження. Інша гіпотеза, реакція на патологічний досвід, пропонує вважати маячні судження реакцією на унікальний патологічний досвід. Маячні ідеї виникають у спробі пояснити цей досвід, і цей підхід дозволяє більше розуміти механізми, які лежать в основі маячних суджень.

Також представлено раціоналістичний підхід до тлумачення маячних ідей, який передбачає, що патологічні зміни відбуваються на вищому, ніж безпосередні сприйняття, рівні. Цей підхід базується на аналізі безпосередньо маячних висловлювань, намагається з'ясувати, у чому можуть полягати зміни настанов хворого. Відповідно до раціоналістичного підходу, змінені ідеї психічно хворої людини виступають як наслідок її настанов щодо себе та світу, саме це задає базу для можливої появи маячних ідей. Згідно з раціоналістичним підходом, маячні ідеї не оцінюються на істинність чи хибність, оскільки вони містяться поза будь-яким можливим досвідом. Отже, раціоналістичний підхід дає змогу зрозуміти, які настанови пацієнта стали причиною його маячних ідей.

Визначено, що описані підходи змінюють уявлення про маячення як знак або симптом психічної хвороби та не ігнорують його власний зміст у поясненні психічного розладу. Філософія психіатрії розуміє простір, у якому будується маячний дискурс, як сферу, яку можна описати та необхідно досліджувати.

Ключові слова: філософія психіатрії, маячення, досвід психічної хвороби.

Джерела. В основу дослідження покладено праці зарубіжних дослідників у сфері філософії психіатрії, які досліджували маячення, маячний дискурс та способи його інтерпретації. Особливо слід виділити такі роботи: "Загальна психопатологія" К. Ясперса, розділ з якої присвячений визначенню, класифікації та феноменологічному поясненню маячення, "Парадокси маячення: Вітгенштайн, Шребер і шизофренічний розум" Луїса Сааса, у якій автор намагається змінити традиційні уявлення про маячення, зіставляючи наративи людей, хворих на шизофренію з маячними включеннями, із філософськими працями Людвіга Вітгенштайна, "Раціональність, сенс та аналіз маячення" Джона Кемпбелла, у якій продемонстровано перспективи раціоналістичного підходу до аналізу маячення та зроблено аналіз інших підходів, які можна використати для дослідження маячення.

Методологія. Серед методів, що їх було використано в дослідженні, слід відзначити: метод історико-філософської раціональної реконструкції, історико-філософського аналізу та метод узагальнення. Використання зазначених методів дозволило описати розвиток визначення маячення як в психіатричному, так і в філософському контекстах, простежити за виникненням основних підходів до філософської інтерпретації маячення.

Вступ. Питання про природу маячних ідей і про можливість дослідження їхнього змісту є вкрай значущим для перспектив міждисциплінарного дослідження психічної хвороби. Маячення – це одне з небагатьох явищ, що відбуваються із людиною, що страждає на психічний розлад, яке хоча б формально має мовну природу й унаслідок цього видається доступним для інтерпретативної роботи. Крім того, маячення – це одна з найбільш очевидних і відомих характеристик психічного захворювання. З давніх часів маячення сприймалося як основна

характеристика божевілля. Бути божевільним означало марити (Sass, 1995: 1).

У сучасній психіатрії розуміння маячних ідей загалом відповідає тому визначенню, яке сформулював ще на початку XX століття у "Загальній психопатології" Карл Ясперс (Jaspers, 1963: 95). Основні критерії маячення, які він виокремив, такі:

- 1) маячні ідеї приймаються хворим з абсолютною переконатністю, з незрівнянною суб'єктивною впевненістю;
- 2) хворий абсолютно непохитний у своїх переконаннях, і він не відмовиться від них, незважаючи на можливі спростування з боку зовнішніх аргументів або даних досвіду;
- 3) зміст цих ідей неможливий, не відповідає реальності або хибний.

А ось як визначає маячні ідеї "Керівництво з діагностики та статистики психічних розладів" (DSM – V): маячна ідея – це хибне переконання, що ґрунтується на невірних висновках про зовнішню реальність (DSM-V, 2013: 87).

Таким чином, першою рисою, що відрізняє маячне судження від не-маячного, є його невідповідність реальності. Але це є не обов'язковою рисою. Теоретично маячне судження може відповідати істинному стану справ у реальності, але якщо спостерігаються інші ознаки, характерні для тієї чи іншої психічної патології, то таке судження діагностуватимуть як маячне. З іншого боку, не будь-яке хибне судження можна назвати маячним. Лише якщо хворий продовжує, незважаючи на відомі йому контраргументи й доводи розуму, упевнено подолавши первинні сумніви, дотримуватися свого хибного судження про реальність, ми можемо говорити про маячну ідею у власному розумінні. Щоб говорити про маячну ідею, потрібно зафіксувати нездатність пацієнта скоригувати переконання за наявності контраргументів і провести межу між власним переконанням та об'єктивним світом (Jaspers, 1963: 96).

Своєрідним критерієм нормальності є "тест на реальність", що свідчить про здатність (або нездатність) розрізняти зовнішню реальність і внутрішній уявний світ. Порушення цієї здатності свідчить про психоз.

Подібна непохитна переконаність в істинності своїх ідей, нездатність адекватно оцінювати реальність і супутній цьому змінений спосіб сприйняття світу робить пацієнта абсолютно "чужим", настільки "загадковим", що він залишається для нас абсолютно незбагненим (Sass, 1995: 6). Ясперс зазначає, що, намагаючись краще зрозуміти первинні маячні переживання, ми рано чи пізно усвідомлюємо, що нездатні адекватно оцінити цей абсолютно чужий нам психічний досвід. Маячні переживання залишаються багато в чому невлвовимими і недоступними нашому розумінню (Jaspers, 1963: 98).

З погляду Ясперса, саме ця "незбагненність", "загадковість" є можливою межею нашої здатності зрозуміти стан іншої людини: зміст думок здорової людини ми можемо зрозуміти психологічно або ж, співпереживаючи світові іншого, ми навіть можемо осягати окремі елементи психічного життя хворої людини і навіть маячноподібні ідеї, що випливають із попередніх афектів, потрясінь, принижень, переживань, що пробуджують почуття провини, із розладів сприйняття і відчуття, але сам зміст маячення має бути залишений за межами інтерпретації, як принципово незбагнений (Jaspers, 1963: 96).

Результати. Сучасна психіатрія керується таким постулатом: розуміючи маячні ідеї як щось недоступне можливому розумінню, вона вважає єдиною можливим розумінням таких ідей ставлення до них як до простих епіфеноменів розладу, яке має за своєю природою органічну основу (Sass, 1995: 6). Якщо погодитися з такою інтерпретацією, то, зрозуміло, не можна говорити про те, щоб аналізувати зміст маячних ідей, вони можуть виступати симптомом серйозного психічного розладу, але саму природу захворювання можна описати тільки в медичних термінах.

Але якщо для сучасної психіатрії маячні судження – це щось принципово недоступне розумінню, у сучасній філософії психіатрії робляться спроби переглянути базові настанови К. Ясперса і зробити крок до того, щоб інтерпретувати маячні змісти, надати сенс тому, як психічний розлад знаходить вираження (Thornton, 2007: 100). Це завдання принципово важливе для перспектив філософського дослідження. Маячні висловлювання, які розуміють виключно як симптом і сутнісну характеристику захворювання, не можуть бути доступні дослідженню у жодній іншій перспективі. Маячні висловлювання як риса захворювання, але водночас як царина, що володіє власним осмисленим змістом, створює, по суті, нове поле, яке можна дослідити різними методами. Відповідно, перше завдання полягає в тому, щоб створити модель, у якій маячні висловлювання становлять це незалежне поле, а друге – запропонувати можливі методи для його інтерпретації.

Таким чином, перше завдання полягає в тому, щоб закріпити переконання, що, якщо ми працюватимемо безпосередньо зі звітами пацієнтів і відмовимось заздалегідь вважати їхній світ недоступним пізнанню, то ми зможемо сприймати ці звіти як такі, що легко збагненні розумом (Roessler, 2001: 178). Росслер пропонує помістити маячні судження у "простір розуму", у якому, можливо, є місця і шляхи, які нам ще не відомі. Таким чином, завдання філософа – передусім показати ті місця, які, з одного боку, належать до "простору розуму", тобто до осяжної розумом і описуваної дискурсивними засобами

сфери, але, з іншого боку, такі місця, що могли б продемонструвати всю специфіку маячних суджень.

Безумовно, існує низка складнощів, з якими ми зіткнемося, спробувавши описати зміст маячних ідей звичною для нас мовою. Перша з цих складнощів полягає якраз у неспівмірності та принципових відмінностях тієї картини, яку відкривають нам маячні змісти та картини світу людини, яка намагається його зрозуміти. Т. Торнтон наводить такий приклад: пацієнт заявляє, що в його тілі міститься ядерна станція. З огляду на розміри тіла людини та розміри ядерної станції, ми не можемо уявити та зрозуміти цю картину, якщо сприйматимемо промову пацієнта буквально. Таким чином, тут треба зробити певні застереження.

Крім того, маячні ідеї мають абсолютно незбагнений для психічно здорової людини зв'язок із цілісною системою переконань і вчинків людини. Маячна переконаність впливає на поведінку людини іншим чином, ніж переконаність звичайна. Приміром, пацієнт, який страждає на синдром Котара і вважає, що він страждає на смертельну хворобу, впевнений, що він помирає або навіть уже помер, не буде діяти в межах того алгоритму дій, який був би звичним для психічно нормальної людини, хворої на смертельну хворобу. Ба більше, це, звісно ж, не завадить виконувати її дії, які зовсім не сумісні з її хворобою. Таким чином, ще одна складність – це необхідність розглядати маячний зміст, урахувавши можливі практичні наслідки.

Усі ці складнощі необхідно враховувати. Якщо ми намагатимемося зробити маячні змісти доступними для розумного пізнання, то в нас виникає небезпека проігнорувати саму специфіку маячних ідей. Стверджуючи можливість працювати з маячними змістами, ми можемо прирівняти їх до звичайних висловлювань, звести до помилкових суджень (Roessler, 2001: 178).

Отже, амбітне завдання зробити маячні змісти доступними для інтерпретації та тлумачення, помістити їх у дискурсивну площину і, таким чином, у просторі розуму, а також спробувати віднайти в них смисл, може бути виконане лише за дотримання низки умов. Насамперед не варто ігнорувати специфіку маячних суджень, прирівнюючи їх до звичайних висловлювань, а враховувати всі проблеми, пов'язані з цією специфікою.

У філософії психіатрії висувуються різні гіпотези, що пропонують моделі такого розуміння маячних суджень, за якого вони можуть аналізуватися дискурсивно. Кожна з цих гіпотез пропонує свій погляд на природу подібних ідей.

Насамперед відома "доксастична" (*doxastic*) позиція, прихильники якої вважають, що маячні переконання – це окремий випадок неправдивих висловлювань, і аналізувати їх, відповідно, можна так само, як і будь-яке інше неправдиве судження. Таке розуміння має наслідком низку труднощів. Схематично їх було позначено вище: помилкове висловлювання, зроблене психічно здоровою людиною, не спричинює тих самих наслідків, що й маячне. Тому Г. Берріос запропонував більш точне визначення маячних суджень – це не хибні, але порожні висловлювання. Маячні судження подібні до порожніх мовних актів, зміст яких не відсилає ні до світу, ні до них самих. Вони не є символічним вираженням чогось (Berrios, 1991: 12). Відповідно, за такого розуміння маячні висловлювання можуть вважатися судженнями, але судженнями безглуздими, такими, що не мають змісту і не відсилають до реальності. Цей підхід дає змогу несуперечливо класифікувати маячні судження, проте нічого не говорить про природу маячних суджень і про їхню специфіку порівняно з іншими висловлюваннями, що не

мають сенсу. І, що більш значуще, цей підхід не дає змоги виробити будь-якого механізму інтерпретації маячних змістів і не проводить жодного аналізу, окрім як зарахування їх до певного класу суджень.

Інша версія полягає у тому, що маячні судження – це раціональна реакція на патологічний досвід. Цю версію було сформульовано в книзі Б. Маєра "Аномальний досвід у повсякденному житті: значення для психопатології". Аналізуючи повсякденний досвід і переживання здорової та психічно хворої людини, Маєр вибудовує таку модель маячної ідеї: "Маячні ідеї, як і звичайні, народжуються зі спроби пояснити досвід" (Thornton, 2007: 105). Процеси, за допомогою яких психічно здорова і психічно хвора людина переходять від досвіду до переконання, ґрунтуються на тих самих механізмах, і ці механізми не залежать від наших мисленевих здібностей. Маєр зазначає, що маячні ідеї ані в тому, ані в іншому випадку не ґрунтуються на принципах формальної логіки або статистичних висновках (Thornton, 2007: 105). Різниця полягає лише в природі та інтенсивності пережитого досвіду, а ці відмінності зумовлені специфікою нейропсихологічних процесів. Чи означає це, що цей підхід залишає дослідження досвіду психічно хворої людини нейронаукам? Не можна стверджувати це однозначно. Цей підхід показує альтернативний шлях до того, що відбувається у світі психічно хворої людини, доступний за межами медичного та нейропсихологічного знання. У цій концепції пропонується аналізувати систему висловлювань психічно хворого, ґрунтуючись на тому, що вона побудована на тих самих означувальних механізмах. Інша річ, що ця концепція також не дає пояснення специфічного досвіду і, як наслідок, специфічних суджень психічно хворих. Таким чином, хоча ця позиція дає змогу помістити маячні судження у дискурсивну площину, вона не дає можливості пояснити їхні особливості, не звертаючись до даних емпіричної науки.

Дещо розширену версію цієї моделі запропонував М. Девіс. Зміст маячення справді зумовлений аномальним досвідом і є раціональною реакцією на переживання подібного. Однак аномальний досвід недостатній для розвитку маревної ідеї (Thornton, 2007: 117). Приклади аномалій на нейропсихологічному рівні, що не мають як корелят маячних змістів, свідчать про те, що порушення на нейропсихологічному рівні – необхідна, але недостатня умова виникнення маячення. Випадки нейропсихологічної аномальності і, отже, незвичайного досвіду, які не призводять до формування маячних ідей, показують, що в цій моделі потрібен другий фактор (Davies, Coltheart, Langdon, & Vreen, 2001: 147). Другий фактор – це той шлях, за допомогою якого пацієнт переходить від незвичного досвіду до маячної ідеї (цей перехід не здійснюється автоматично). У разі різних маревних переживань цей фактор буде різним (наприклад, іноді пацієнти можуть усвідомлювати "дивацтва" досвіду і вигадувати пояснювальну модель), але іноді такого переходу не буде взагалі. Загалом двофакторна модель є вдосконаленою версією моделі, запропонованої Маєром, і має приблизно такі самі недоліки.

Запропонований вище підхід до аналізу маячення іноді називають "висхідним", або "емпіричним" (Campbell, 2001: 89), унаслідок того, що в ньому первинним джерелом маячних ідей є безпосередній досвід пацієнта, а самі ідеї є результатом його вторинної обробки, концептуалізації.

Альтернативний підхід називається "низхідним", або "раціоналістичним". Відповідно до "раціоналістичного" підходу, у пацієнта змінюється насамперед цілісний

погляд на світ, базові настанови і способи ставлення до реальності, а конкретні маячні судження є наслідком таких настанов. Раціоналістичний підхід до тлумачення маячних ідей нам варто розглянути докладніше, оскільки в цьому підході дуже суттєвою є роль філософської інтерпретації. Змінені ідеї психічно хворої людини виступають тут як наслідок її настанов щодо себе та світу, тобто під час аналізу торкаються питань, які традиційно розглядаються як філософські.

Раціоналістичний, або низхідний, підхід передбачає, що патологічні зміни відбуваються на вищому, ніж безпосередні сприйняття, рівні. Прихильники цього підходу, аналізуючи безпосередньо маячні висловлювання, намагаються припустити, у чому можуть полягати ці зміни, що зачіпають цілісне ставлення пацієнта до світу і модус його існування. Аналіз проводиться у дискурсивній площині, спираючись на висловлювання хворих. При цьому сама незвичність, мінливість говоріння постає з цієї позиції як результат зміни настанов пацієнта, його філософських помилок.

Тлумачення маячних ідей, яке пропонує Дж. Кемпбелл, ґрунтується на уявленні, що порушення у світосприйнятті спричиняють змінені дії пацієнта і змінений досвід. У людини, що страждає на психічну хворобу, змінюються базові настанови – твердження, які лежать в основі способу сприйняття реальності. Такі настанови містяться поза будь-яким можливим досвідом і не оцінюються на істинність чи хибність. Подібні настанови є й у здорової людини. Людина не замислюється над такими положеннями, не намагається їх спростувати або переконатися в їхній істинності, оскільки вони лежать в основі цілісної картини світу. Базові настанови можуть змінитися у психічно хворої людини, і саме це задає базу для можливої появи маячних ідей. Проблема полягає в тому, що в разі зміни базових настанов і, як наслідок, картини світу, значення звичних слів змінюватимуться, що породжуватиме безглузді твердження. Людину, що зміщується від одного набору базових настанов до іншого, де стабілізує значення термінів, що використовуються (Campbell, 2001: 98). Метафорично такі трансформації можна порівняти зі зміною значення наукових термінів після зміни наукової парадигми, використовуються ті самі терміни, але їхнє значення в новій картині світу інше.

Наприклад, з цієї позиції можна розглянути висловлювання пацієнта із синдромом Капгра. Коли такий хворий повідомляє: "Ця жінка – не моя дружина" (тоді як у реальності вона є його дружиною), це можна проінтерпретувати не як емпіричну помилку, а як викривлення значення слів, що використовуються. "Та жінка, яку я бачу зараз, не є тотожною жінці з моїх спогадів" – ось як слід було б прочитати, згідно з Кемпбеллом, це висловлювання. Це висловлювання тлумачиться як помилка, але це не помилка в оцінці реальності, це помилка вживання слів, помилка способу встановлення значень.

Іншу спробу проінтерпретувати маячні ідеї з раціоналістичних позицій, акцентуючи увагу на цілісних змінах картини світу пацієнта, здійснив Л. Сасс у праці "Парадокси маячення: Вітгенштайн, Шребер і шизофренічна свідомість". Предметом аналізу Сасса виступає один із найвідоміших текстів-самоописів пацієнта, який страждав на шизофренію – "Спогади невропатологічного хворого" (Schreber, 2000.). У цій автобіографічній книзі докладно описується перебіг хвороби Шребера, а також його уявлення про світ, Бога, спосіб власного існування тощо. Цей текст часто ставав предметом розгляду, найвідомішим з яких є праця Фрейда – "Психоаналітичні нотатки про один автобіографічний опис випадку параної".

Сасс же робить спробу пояснити маячні ідеї епістемологічно, тобто продемонструвати ту концептуальну схему, яка уможлиблює такі ідеї.

Ідея Сасса полягає в тому, щоб інтерпретувати мову шизофренічного самоопису. Він вважає, що психічний розлад треба розглядати не від досвіду до його інтерпретації, а враховуючи раціональні механізми формування маячних висловлювань. Річ не в тому, що в людини, яка страждає на шизофренію, змінюються конкретні переживання, навпаки, змінюється цілісний погляд на світ, і вже відповідно до цього погляду вибудовуються конкретні переживання. Змінюється сама система означування. Головна специфіка мови маячення – інша організація системи значень.

Насамперед Сасс показує, що неправильно визначати марення Шребера через класичне визначення марення як переконання, заснованого на неправильних висновках про зовнішню реальність. Шребер не сприймає свої галюцинації як абсолютно істинні, він радше сприймає їх як "суб'єктивізовані" якості, тобто як продукт своєї свідомості, а не як об'єкти, які існують незалежно (Sass, 1995: 8). Шребер описує у своїх спогадах власний стан бачення реальності як сну за усвідомлення того, що це сон. Таким чином, не можна сказати, що ці маячні судження – це класичний приклад невдалого тесту на реальність. З одного боку, у свідомості хворого наявний розрив між об'єктивною реальністю і тією реальністю, яку сприймає він, і він не сприймає свої стани, як такі, що об'єктивно існують. З іншого боку, у певному сенсі він усе-таки вважає їх реальними, оскільки він постійно наголошує на неймовірній значущості, суб'єктивній важливості і в цьому сенсі реальності своїх маячних ідей.

Інтерпретація Сассом марення Шребера насамперед суперечить класичній передумові про те, що психічно хвора людина здійснює принципову оману, приймаючи світ своїх фантазій за реальність. У цій інтерпретації шизофренія виступає як розгорнутий прояв метафізичної помилки (помилки мислення і мови). Маячний світ не відчувається як реальний, емпіричний – у тому сенсі, як розуміє це здорова людина. Маячний світ – це така форма організації реальності, яка слугує розкриттям постулатів (базових настанов). Організацією реальності таким чином слугують "дива" (тобто аномальний досвід), які в класичній інтерпретації не можуть мати одного значення, окрім як свідчити про порушену психіку. За інтерпретації Сасса вони також, безумовно, свідчать про психічний розлад, але про розлад не сприйняття, а ставлення до світу, встановлення смислів.

Інший аспект системи переконань Шребера, у якому проявляється зміна цілісної картини світу, це співвідношення між "Я" і навколишнім світом. З одного боку, він визнає, що існування світу суб'єктивне, що світ перебуває в залежності від того, хто сприймає його "Я". З іншого боку, "Я" виступає як гарантія, корелят існування світу, а не як емпірична людина. Однак "Я" – це не тільки корелят існування світу, а й водночас певний емпіричний суб'єкт, що належить світу, що є суперечністю. І ця суперечність, знову ж таки, проявляється і в "світі" Шребера і стає в основу його шизофренічного модусу існування. Він відчуває себе одночасно "творцем" цього світу і суб'єктом, що належить світові, з ним відбувається дивне коливання між почуттям абсолютної впевненості та всеобізнаності, безмежної влади та значущості, з одного боку, а з іншого – почуттям нескінченної слабкості, незначущості, що межує з не-існуванням (Sass, 1995: 65).

Такі ідеї перегукуються з більш ранньою інтерпретацією, представленою в психоаналізі Ж. Лакана, у якому

аналізується той самий випадок шизофренічного самоопису Шребера. Згідно з цією концепцією, у мові психічно хворого з'являються значення, що справді не відсилають ні до чого, окрім як до самих себе (Lacan, 1997: 33). Тобто в людини у стані психозу порушуються зв'язки з інтерсуб'єктивно розподілюваною системою значень, де все сказане має важливість тільки в контексті практик, пов'язаних з іншими людьми. У психічно хворій людини відбувається розрив із цією системою, отже значення, а разом із ним і значущість, приписується окремим елементам. А це означає, що маячні судження, безумовно, можна й треба інтерпретувати. Адже, з цієї позиції, головні зміни відбуваються на дискурсивному рівні, на рівні організації смислів.

Висновки. Таким чином, кожна з викладених вище інтерпретацій, найбільшою мірою раціоналістичний підхід, змінює картину, в якій маячення є знаком, симптомом захворювання, але його власний зміст не може братися до уваги для пояснення психічного розладу. Простір, у якому вибудовується маячний дискурс, розуміється філософією психіатрії як реальність, яка може бути описана. Таким чином, філософія психіатрії робить спробу осмислення тієї сфери, яку згадують і мають на увазі в традиційному психіатричному розумінні, але яка перебуває за межами безпосереднього клінічного дослідження.

Список використаних джерел

- Berrios G. E. Delusions as "Wrong Beliefs": A Conceptual History. *British Journal of Psychiatry*. 1991. № 159(S14). P. 6–13.
- Campbell J. Rationality, Meaning, and the Analysis of Delusion. *Philosophy, Psychiatry, & Psychology*. 2001. № 8(2). P. 89–100.
- Davies M., Coltheart M., Langdon R., & Breen N. Monothematic Delusions: Towards a Two-Factor Account. *Philosophy, Psychiatry, & Psychology*. 2001. № 8(2). P. 133–158.
- DSM-V. (2013). American Psychiatric Association. URL: <https://psycnet.apa.org/record/2013-14907-000>
- Jaspers K. *General psychopathology*. Chicago: University of Chicago Press, 1963.
- Lacan J. *The Psychoses 1955–1956. Seminar of Jacques Lacan*. New York: W. W. Norton & Company, 1997.
- Roessler J. Understanding Delusions of Alien Control. *Philosophy, Psychiatry, & Psychology*. 2001. № 8(2). P. 177–187.
- Sass L. A. *The Paradoxes of Delusion: Wittgenstein, Schreber, and the Schizophrenic Mind*. New York: Cornell University Press, 1995.
- Schreber D. P. *Memoirs of my nervous illness*. New York: New York Review Books, 2000.
- Thornton T. *Essential philosophy of psychiatry*. Oxford: Oxford University Press, 2007.

References

- Berrios, G. E. (1991). Delusions as "Wrong Beliefs": A Conceptual History. *British Journal of Psychiatry*, 159(S14), 6–13. doi:10.1192/s0007125000296414
- Campbell, J. (2001). Rationality, Meaning, and the Analysis of Delusion. *Philosophy, Psychiatry, & Psychology*, 8(2), 89–100. doi:10.1353/ppp.2001.0004
- Davies, M., Coltheart, M., Langdon, R., & Breen, N. (2001). Monothematic Delusions: Towards a Two-Factor Account. *Philosophy, Psychiatry, & Psychology*, 8(2), 133–158. doi:10.1353/ppp.2001.0007
- DSM-V. (2013). American Psychiatric Association. <https://psycnet.apa.org/record/2013-14907-000>
- Jaspers, K. (1963). *General psychopathology*. Chicago: University of Chicago Press.
- Lacan, J. (1997). *The Psychoses 1955–1956 (Seminar of Jacques Lacan)*. W. W. Norton & Company.
- Roessler, J. (2001). Understanding Delusions of Alien Control. *Philosophy, Psychiatry, & Psychology*, 8(2), 177–187. doi:10.1353/ppp.2001.0015
- Sass, L. A. (1995). *The Paradoxes of Delusion: Wittgenstein, Schreber, and the Schizophrenic Mind*. NY: Cornell University Press. doi:10.7591/9781501732560-003
- Schreber, D. P. (2000). *Memoirs of my nervous illness*. New York: New York Review Books.
- Thornton, T. (2007). *Essential philosophy of psychiatry*. Oxford: Oxford University Press.

Отримано: 12.01.2023

Ухвалено до друку: 27.03.2023

Опубліковано: 29.03.2023

Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv.
Philosophy, 1(8), 44-48.
UDC 1+159.92/316.6
<https://doi.org/10.17721/2523-4064.2023/8-8/8>

Mykhailo Tassenko, PhD Student
<https://orcid.org/0000-0002-5807-1771>
e-mail: mtassenko.kr@gmail.com
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

DELUSION: POSSIBILITIES FOR ANALYSIS

The article presents the main concepts for defining and describing delusions and delusional ideas used in modern clinical psychiatry and philosophy of psychiatry. Their analysis and comparison are carried out, the main differences in the psychiatric and philosophical understanding of delusions are indicated. It is demonstrated that modern clinical psychiatry considers delusional ideas inaccessible to understanding, and therefore considers them purely as a symptom of mental disorder. The author proposes to reconsider this approach and focus on interpreting delusions, giving them meaning, and finding methods for their analysis. The author identifies the difficulties that arise in the process of interpreting delusions by a person who does not suffer from a mental disorder. The fundamental difference in building a picture of the world in mentally healthy people and people suffering from mental disorders is emphasised.

The hypotheses put forward in the philosophy of psychiatry on how to understand delusional judgements are demonstrated. One of the hypotheses, the "doxastic" position, considers delusional judgements to be a special case of false statements and suggests that they should be analysed in the same way as any other false judgement. Another hypothesis, the reaction to pathological experience, suggests that delusional judgements are a reaction to a unique pathological experience. Delusional ideas arise in an attempt to explain these experiences, and this approach allows for a greater understanding of the mechanisms underlying delusional judgements.

A rationalist approach to the interpretation of delusions is also presented, which assumes that pathological changes occur at a higher level than direct perceptions. This approach is based on the analysis of the delusional statements themselves, trying to find out what the changes in the patient's attitudes may be. According to the rationalist approach, the altered ideas of a mentally ill person are a consequence of their attitudes towards themselves and the world, and this is what sets the stage for the possible emergence of delusions. According to the rationalist approach, delusional ideas are not evaluated for their truth or falsity, as they are outside of any possible experience. Therefore, the rationalist approach allows us to understand what the patient's beliefs are that caused his or her delusions.

It is determined that the described approaches change the perception of delusions as a sign or symptom of mental illness and do not ignore its own content in explaining mental disorder. The philosophy of psychiatry understands the space in which delusional discourse is constructed as a sphere that can be described and should be studied.

Keywords: philosophy of psychiatry; delusion; experience of mental illness.

Наукове видання

ВІСНИК
КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ФІЛОСОФІЯ

Випуск 1(8)

Оригінал-макет виготовлено Видавничо-поліграфічним центром "Київський університет"

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей. Редколегія залишає за собою право скорочувати та редагувати подані матеріали.

Формат 60x84^{1/8}. Ум. друк. арк. 5,7. Наклад 300. Зам. № 223-10640.
Гарнітура Arial. Папір офсетний. Друк офсетний. Вид. № Фл1.
Підписано до друку 29.03.23

Видавець і виготовлювач
ВПЦ "Київський університет"
Б-р Тараса Шевченка, 14, м. Київ, 01030
☎ (38044) 239 32 22; (38044) 239 31 72; тел./факс (38044) 239 31 28
e-mail: vpc@knu.ua; vpc_div.chief@univ.net.ua; redaktor@univ.net.ua
<http://vpc.univ.kiev.ua>
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1103 від 31.10.02